

ВАЗОРАТИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ СОҲИБКОРӢ ВА ХИЗМАТ
КАФЕДРАИ «МЕНЕҶМЕНТ»

АСОСҲОИ ДЕМОГРАФИЯ

(курси мухтасар барои ихтисосҳои гайридемографӣ)

Душанбе-2002с.

УДК 314.7 (575.3)

Проф. С.И. Исламов, н.и.и., доц. С.К. Кониев, доц. Қосимова М.,
доц. М. Мирчалолова, н.и.и. Х. Акрамова, муаллими калон Г. Саломова.

Тақриздиҳанда: Эльмуродов З. н.и.и., дотсент

Асосҳои демография (курси мухтасар): Дастури таълимӣ /
С.И. Исламов, С.К. Кониев ва дигарон; зери таҳрири проф. Расулов К.Р.
– Душанбе, 2002- 125 саҳ.

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор.....	4
Мавзӯи 1. Фан ва усулҳои илми демография	
Манбаҳои маълумот оид ба равандҳои демографӣ.....	6
Мавзӯи 2. Омӯзиши демографии шумора ва таркиби аҳоли.....	16
Мавзӯи 3. Омӯзиши демографии бозтавлиди аҳоли.....	40
Мавзӯи 4. Муҳоҷирати аҳоли.....	62
Мавзӯи 5. Вазъи демографӣ.....	73
Мавзӯи 6. Сиёсати демографӣ.....	85
Мавзӯи 7. Танзими оила.....	100
Мавзӯи 8. Пешгӯиҳои демографӣ.....	112
Адабиётҳои истифодашуда.....	124

ПЕШГУФТОР

Демография – яке аз соҳаҳои муҳими илм бахисоб меравад. Дарк кардани афзоиши қонунмандии нӯфус вазифаи асосии он буда, ин на танҳо ба талаботи ҳуди илм, балки бо нақши афзоидаи омили демографӣ умуман дар тараққиёти истеҳсолот ва ҷамъият муайян карда мешавад.

Бинобар ин бидуни амиқ донистани ҷараёнҳои тараққиёти демографӣ дуруст муайян кардани пешомадҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконпазир аст.

Ғайр аз ин гузаштани мамлакати мо ба иқтисодиёти бозорӣ ба тамаюлотии равандҳои демографӣ ва хусусан ба раванди бозтавлидӣ қисми ва фаъолияти аҳоли – захираҳои меҳнатӣ таъсир нарасонида наметавонад. На танҳо дарки тамаюлотии умумии афзоиши аҳолии мамлакат, балки зухуроти хусусиятҳои он дар ноҳияҳои алоҳида низ аҳамияти калон дорад. Самти умумибашарии афзоиши аҳоли ба таври умуми ягона аст, вале ҳар як кишвар ва ҳатто ноҳияҳои алоҳидаи он тавассути таъсири як – қатор сабабҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, милли ва ғайра метавонад дар зинаҳои мухталифи тараққиёт қарор гирифта бошанд. Вазифаи мо аз он иборат аст, ки ҷузъро пайдо карда ба воситаи он куллро муайян намоем.

Идораи равандҳои демографӣ дар шароити Тоҷикистон масъалаи актуалӣ гардидааст. Ин аз рӯи афзоиши табиӣ аҳоли муайян мегардад, ки дар шароитҳои маҳдуди захираҳои табиӣ ба оқибатҳои гуногуни манфӣ оварда расониданаш аз эҳтимол дур нест.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Э.Ш. Раҳмонов қайд карда буд: «Захираву сарватҳои мавҷудаи кишвар ба ҷои он ки барои пешрафти мамлакат, таҳкими нерӯи иқтисодии он ва дар маҷмӯъ рушди ҷомеа хизмат кунанд, фақат ба мақсадҳои истеъмоли сарф шуда истодааст».¹

¹ Раҳмонов Э.Ш. Танзими оила – кафолати рушди устувори ҷомеа – Душанбе, 2002, сах. 5

Усули идораи равандҳои демографиро донишмандони ҳар як мутахассис ва қисмати зиёди аҳолии ба афзоиши муносиби аҳолии, баланд шудани сифат ва сатҳи зиндагии аҳолии мусоидат менамояд.

Дар ин дастури таълимӣ муаллифони бештар ба ҳалли масъалаҳои асосии демографӣ вобаста ба фанҳои назарияи иқтисод, сотсиология, ҳуқуқ ва ғайра таълим намудаанд. Дар рафти тайёр намудани он адабиётҳои вучуд доштаи соҳаро ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ истифода бурдаанд.

Мақсади асосии ин дастури таълимӣ, ки ба забони тоҷикӣ бори аввал тайёр карда шудааст, донишҷӯёни мактабҳои олии ва миёнаи махсусро бо асосҳои демография, сиёсати демографӣ, танзими оила шинос кардан мебошад.

Муаллифони қисматҳои алоҳидаи китоби мазкур инҳоро мебошанд: пешгуфтор, мавзӯҳои 1, 6 – С.И. Исламов; мавзӯҳои 2,3 – С.К. Кониев; мавзӯи 4 – Х. Акрамова; мавзӯи 5 – Г. Саломова; мавзӯи 7 – С.И. Исламов, М. Косимова; мавзӯи 8 – М. Мирчалолова.

Мо медонем, ки дастури таълимӣ мазкур аз камбудии ҳоли нест ва то ҳадди имкон, маҳдуд будани вақт ва ҳаҷми дастури мазкур муаллифони кӯшиш доштанд, ки матлабро баён намоянд.

Ба хонандагони мӯхтарам муроҷиат намуда муаллифони ин дастури таълимӣ орзуманданд, ки бо таклифҳо ва дархостҳои худ барои дар оянда беҳтар намудани сифати дастури таълимӣ кӯмак мерасонанд.

МАВЗӢИ 1. ФАН ВА УСУЛӢОИ ИЛМИ ДЕМОГРАФИЯ, МАНБАӢӢОИ МАӢЛУМОТ ОИД БА РАВАНДӢОИ ДЕМОГРАФӢ

- 1. Предмети илми демография.**
- 2. Усулҳои тадқиқоти илми демография**
- 3. Манбаъҳои маълумот оид ба равандҳои демографӣ**

1. Предмети илми демография

Демография – илмест, ки қонуниятҳои бозтавлиди (такрористеҳсоли) аҳолиро меомӯзад.

Бозтавливид- ин таҷдиди доимии наслҳо дар натиҷаи таъсири мутақобили тавлид ва фавт. Одамон аз давраҳои қадим ба омӯзиши аҳоли машғул буданд. Масалан. Дар Юнони қадим Афлотун («Давлат», «Қонунҳо»), Арасту («Сиёсат») ва дигарҳо афзоиши аҳолиро аз нуқтаи назари ҳимояи сохти ғуломдорӣ омӯхтаанд.

Мафҳуми демография дар унвони китоби олими Фаронса А. Гийера «Унсурҳои омили инсон ё демографияи муқоисавӣ» соли 1855 пайдо шуд. Эътирофи расмӣ худро ин фан дар конгресси байналмиллалии гигиена ва демография дар сессияи дар шаҳри Женева (с. 1882) доир гардида пайдо карда, дар охири асри XIX ва аввали асри XX паҳн гардид.

Дар забони русӣ ин мафҳум солҳои 70-уми асри XIX дар қорӣ сессияи 8 конгресси байналмиллалии оморӣ (Петербург 1872) пайдо шуд.

Демография (аз калимаи юнонии – «демос» - халқ ва «графия» - менависам. – илм дар бораи қонунҳои бозтавливид дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа мебошад.

Аввалин тадқиқи қонуниятҳо ҳодисаҳои демографӣ дар охири садаи XVII гузаронида шудаанд. Лекин ҳамчун илми мустақил демография дар охири асри XIX – аввали асри XX ба вуҷуд омадааст.

Аксаран асосгузори демографияро олими машхури англиси асри XVII Хон Граунт мешуморанд. Вай муаллифи китоби «Мушоҳидаҳои табиӣ ва сиёси нисбати бюллитени фавт» (Лондон 1662) мебошад.

Андешаҳои Хон Граунт дар асарҳои намоёндагони равияи «Арифметикаи сиёсӣ» инкишоф дода шудааст. Равияи мазкур номи худро аз китоби У. Петти («Арифметикаи сиёсӣ» с. 1690) гирифтааст. Ин асар ибтидои омӯзиши миқдории равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро гузошт, ки барои инкишофи омӯзиши аҳоли аҳамияти калон дошт. Демография монанди илмҳои дигар мавзӯи омӯзиши худро дорад, вале ҷараёни дарки фанни демография дар баробари андӯхти дониш ба тақсимшавии илмҳо аниқтар мегашт.

Дар миёнаи солҳои 20-уми асри XX дарк гардид, ки демография танҳо ҳаракати табиӣ аҳоли ва ҳиҷрати онро меомӯзад. Ин фан соҳаи муайяни воқеиятро, ки ягон фанни дигар намеомӯзад, таҳлил мекунад.

Имрӯз дар байни олимон дар боби муайян кардани фанни демография асосан ду равия вучуд дорад.

Равияи якум маънидоди маҳдуди фанни демография, ки мувофиқи он бозтавлиди аҳолиро ҳамчун раванди таваллуд ва фавт меомӯзад.

Равияи дуюм фанни демографияро васеътар маънидод мекунад. Мувофиқи ин равия фанни демография ҳамчун маҷмӯи се шакли ҳаракати аҳоли мебошад:

1. Табиӣ (таваллуд ва фавт)
2. Иҷтимоӣ (тағироти таркиби иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маълумотӣ ва ғайра).
3. Территориявӣ.

Дар ҳардуи ин равияҳо ба сифати демография бозтавлиди аҳоли эътироф карда мешавад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки фанни демография ҳамчун илм қонуниятҳои бозтавлиди аҳолиро дар алоқамандӣ бо равандҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ меомӯзад. Дар зери мафҳуми таркиби аҳоли ва тағйиротҳои он, аломатҳои ҷинс, синну сол,

вазъи оилавӣ, мансубияти синфӣ, миллат, забони модарӣ, маълумотноки ва ғайра дар назар дошта мешавад.

Ҳаракати табиӣ аҳоли маҷмӯи равандҳои таваллуд ва фавтро дар бар мегирад.

Муҳоҷират моҳиятан – ин раванди ҷойи зистивазкунии аҳоли аст. Ду намуди муҳоҷират вуҷуд дорад: муҳоҷирати хориҷӣ (байни мамлакатҳо) ва муҳоҷирати дохилӣ (дар дохили мамлакат: байни ноҳияҳои гуногуни он).

Дар натиҷаи инкишофи илми демография оҳиста – оҳиста системаи соҳаҳои илми демография ба вуҷуд омад ва демографияи муосирро ҳамчун илми системанок мешуморанд, ки сохти соҳавии он ба тариқи зайл тасниф мешавад:

1. Демографияи назариявӣ;
2. Таърихи демография;
3. Демографияи таърихӣ;
4. Демографияи этникӣ (урфӣ);
5. Демографияи иқтисодӣ;
6. Демографияи тасвирӣ;
7. Сохтани модели равандҳои иҷтимоӣ-демографӣ;
8. Демографияи ноҳиявӣ;
9. Демографияи амалӣ;
10. Пешгӯиҳои иҷтимоӣ-демографӣ;
11. Асосҳои назариявии сиёсати демографӣ;
12. Демографияи сотсиологӣ;
13. Демографияи сиёсӣ;
14. Демографияи ҷаҳонӣ.

Таълимоти демографияи назариявӣ равандҳои иҷтимоӣ-демографӣ, ошкорсозии қонуниятҳои тавлиди мучаддади аҳолиро меомӯзад.

Таърихи демография –чараёни таърихии инкишофу такомулоти илми мазкурро меомӯзад.

Демографияи таърихӣ илмест, ки таърихи демографии башариятро меомӯзад.

Демографияи этникӣ (урфӣ) дар бораи хусусиятҳои тавлиди мучаддад, афзоиши аҳоли, миқдори халқҳои алоҳида маълумот медиҳад.

Демографияи иқтисодӣ роҷеъ ба иртиботи рушди иқтисодӣ ва тавлиди мучаддади аҳоли, инчунин тавсифи чараёнҳои демографӣ дар робита ба тартибу таносуби афзоиши иқтисодӣ баҳо медиҳад.

Демографияи тасвирӣ равияи илмӣ буда, ба тавсифи умумии аҳоли сатҳ ва тамоюлҳои демографии кишвар ва ноҳияҳои он бахшида шудааст.

Офаридани моделҳои раванди иҷтимоию демографӣ бошад тавассути риёзиёт анҷом додани тасвири аҳоли ва таркиби онро дар назар дорад.

Хусусиятҳои тавлиди мучаддади аҳолии ноҳияҳои ҷудогона предмети омӯзиши демографияи ноҳиявӣ мебошад.

Демографияи амалӣ – ин илмест барои истифода бурдани қонуниятҳои таракқиёти чараёнҳои демографӣ, дар ҳангоми асоснок ва қабул кардани ин ё он қарор аз тарафи органҳои дахлдор.

Пешгӯиҳои иҷтимоӣ- демографӣ низ яке аз равияҳои илми демография ба шумор рафта вазифаи асосии он аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардан ва коркарди нишондиҳандаҳои параметрҳои асосии аҳоли дар мӯҳлати дароз мебошад.

Асосҳои назариявии сиёсати демографӣ. Мақсади асосии риштаи мазкур қор кардани маҷмӯи тадбирҳо барои дар мӯҳлати муайян ва ҳушсифату миқдори зарурӣ муайян кардани параметрҳои асосии аҳоли, тибқи тақозои кишвар ё ноҳияҳои алоҳидаи он мебошад.

Демографияи сотсиологӣ як риштаи илмест, ки барои сотсиология ва демография муштарак аст. Он робитаи байни равандҳои демографӣ ва сотсиологиро мавриди омӯзиши ҳеш қарор медиҳад.

Миёни соф демография ва демографияи сотсиологӣ тафовути муайян вучуд дорад. Агар мавзӯи омӯзиши бозтавлиди аҳоли дар ноҳияҳои калон гурӯҳҳои калони аҳоли бошад, пас демографияи сотсиологӣ меёру тартиби ахлоқи аҳоли, омилҳои муайянкунандаи онҳоро таҳлил менамояд.

Ниҳоят демографияи сиёсиро гирем, ки низ як соҳаи илми демография мебошад. Коркарди маҷмӯи оқибатҳои сиёсӣ, тамоилҳои мавҷудаи бозтавлиди аҳолии мамлакат ё ноҳияҳо вазифаи асосии он аст.

Демографияи ҷаҳони – ин соҳаи илмест, ки ҳодисаҳои демографиро дар миқёси ҷаҳон меомӯзад. Ҳамаи соҳаҳои илми демографияи дар боло зикр шуда баёни худ ва бо дигар соҳаҳои илмҳои ҷамъиятӣ (ҷуғрофия, таърих, сотсиологияи меҳнат, иқтисоди сиёсӣ, омили соҳавӣ ва ғайра) зич алоқамандӣ дорад.

2. Усулҳои тадқиқоти илми демографӣ

Демография ҳамчун илми мустақил усулҳои омӯзиши худро дорад. Усулҳои асосии омӯзиши равандҳои демографӣ усули материализми таърихӣ ва материализми диалектикӣ мебошад. Баробари ин дар демография якчанд усулҳои хоса истифода бурда мешавад, ки инҳоянд:

1. усулҳои оморшиносии омӯзиши аҳоли;
2. усулҳои риёзӣ;
3. усулҳои сотсиологӣ.

Илми демография барои омӯзиши ва тараққиёти ҷамъияти инсон аҳамияти калон дорад.

Донишҷӯи қонуниятҳои тавлиди мучаддади аҳоли имконият медиҳад, ки барои пешомади 20-25 сол миқдор, таркиб, ҷинс, сол ва дигар нишондиҳандаҳои аҳолиро муайян кунем. Бидуни чунин нишондиҳандаҳо роҳҳои асосии тараққиёти соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва ғайраро муайян кардан ғайриимкон аст. Ин нишондиҳандаҳо

инчунин барои дарки хусусиятҳои бозтавлиди гурӯҳҳои калони аҳолии ҷамъият низ аҳамияти калон доранд.

Агар мо афзоиши аҳолиро дуруст пешгӯӣ накунем, равандҳои дигар соҳаҳои ҷамъият низ нодуруст муайян мешаванд.

Инқилоби илмӣ-техникии ҳозира ба миқдор ва сифати аҳолии талаботҳои нав пешниҳод мекунад.

Ҷаҳонбинии васеъ, қобилиятнокӣ ва ба муҳит бо тезӣ мувофиқ шудан ба дигаргуниҳои шароити истехсолот ва ҳаёт дараҷаи баланди ихтисоснокӣ ва маълумотнокӣ, нигоҳ доштани саломатии хуб ва ғайра нишондиҳандаҳои муҳими сифати аҳолии мебошанд. Омӯхтани қонуниятҳои тараққиёти ин нишондиҳандаҳо, вазифаи муҳими илми демография мебошад.

Натиҷаҳои тадқиқотҳои демографӣ аҳамияти муҳими сиёсӣ низ доранд. Лекин илми демография бояд то андозае аз таъсири сиёсат ва идеология озод буда тамоилҳои объективии тараққи ва наздикшавии равандҳои демографиро муайян намояд.

Натиҷаи тадқиқотҳои демография барои васеъ омӯхтани ҷамъияти инсонӣ, инчунин барои дигар илмҳо низ аҳамияти калон дорад.

3. Манбаъҳои маълумот оид ба равандҳои демографӣ

Барои истифодаи босамари иттилоот доир ба баромад ва пайдоиши он каме тасаввур доштан лозим аст. Танҳо дар он сурат метавон имконот пайдо кард, ки агар, ҳудуди истифодаи иттилоот, норасогиҳои он, ки аз тарзи ҷамъовариҳои он бармеояд, арзёбӣ шавад.

Манбаъҳои асосии иттилоот дар соҳаи демография чунинанд:

а) Барӯйхатгирии аҳолии, ки дар ҳар 5-10 сол як маротиба гузаронида мешавад;

б) Баҳисобгирии ҷории ҳодисаҳои демографӣ (таваллуд, вафот, никоҳ ва талоқ), ки пайваста сурат мегирад;

в) Навиштаҷотҳои ҷории (фехристҳо, картотекаҳо) аҳоли, ки ҳамчунон мунтазам амал мекунанд;

г) Мушоҳидаҳои интихобӣ ва махсус.

а) Барӯйхатгирии аҳоли.

Дар адабиёт таърифҳои гуногуни барӯйхатгирии аҳоли мавҷуд аст, ки аз он ҷумла, шояд кӯтоҳтарини онҳо чунин аст: барӯйхатгирии аҳоли – ин амалиёти созмонёфтаи ҷамъовари маълумот дар бораи миқдор ва таркиби аҳоли мебошад.

Барӯйхатгирии аҳоли дар асоси принципҳои зерин гузаронида мешавад:

а) Фарогирии мукаммали аҳолии минтақае, ки дар он барӯйхатгирӣ сурат мегирад, яъне бихисобгирии ҳамаи бошандагон, бидуни истисно (аммо бидуни бахисобгирии дубора) сарфи назар аз ҳар гуна тавсифоти шахс, аз қабили: ҷинс, синну сол, миллият, вазъи иҷтимоӣ, доштани ҳуқуқи истиқомат дар ин истиқоматгоҳҳо ё маҳал ва ғайра.

б) Марҳилавӣ (ё мунтазам) будани барӯйхатгирии аҳоли баъди фосилаи муайян, маъмулан пас аз 10 ё 5 сол. Фосилаҳои муқаррари 5 сола ба мақсади таъмини муқоиса кардани маълумоти барӯйхатгириҳо доир ба таркиби синнусолии аҳоли, ки бештар ба сурати гурӯҳҳои 5 сола нашр мешаванд, интихоб карда мешаванд.

в) Ғайринисбӣ будани ҳадафҳои барӯйхатгирии аҳоли нисбат ба ҳаргуна манофеи давлат, ба монанди андозситонӣ. Маълумот дар бораи теъдоди ҷавонони даъватшаванда ба хизмати артиш.

г) Гузаронидани барӯйхатгирии аҳоли аз рӯи барномаи ягона ва қоидаҳои ягона ва фарогирии тамоми минтақае, ки дар он рӯйхатгирӣ гузаронида мешавад.

д) Сабти инфиродӣ (ва ё ба ибораи дигар ном ба ном). Яъне чамъоварии маълумот дар бораи ҳар шахси алоҳида, на ба сурати чамъбасти аз рӯи оила, хоҷагӣ ва ғайра.

е) Дарёфти бевоситаи маълумот аз аҳоли.

Бисёр маълумотҳо оид ба аҳоли дар асноди гуногун (дар шиноснома, ташрифнома, ҳуҷҷатҳои шӯъбаи кадрҳо, китобҳои ҳавлӣ, шӯъбаҳои шиносномадиҳии милитсия, комиссариатҳои ҳарбӣ, дафтарҳои сабти органҳои тандурустӣ ва таъминоти аҳоли) дарҷ гардидааст. Вале аввал ин, ки ҳуҷҷатҳои барои ҳадафҳои муайян ва маҳдуд танзим мегарданд ва онҳо барои гурӯҳҳои муайяни аҳоли аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Аз ин ҷиҳат доираи маълумотҳои дар ҳуҷҷатҳо дарҷ шуда, яқсон нестанд ва вобаста ба ҳадафи ин ҳуҷҷатҳои аз як дигар фарқ мекунанд ва маъмулан тамоми иттилооти заруриро, ки барои давлат ва илм манфиатнок мебошанд, дар бар намегиранд. Дуввум ин ки чун ҳуҷҷатҳо ба мақсади муайян таҳия мешаванд ва ба манфиати ашхос ва давлат дахлдоранд, бинобар ин дар онҳо метавонад хато ва қаллобӣ ҷо дошта бошад. Илова бар ин маълумоти ҳуҷҷатҳо (бо тамоми қонунӣ буданашон) наметавонанд вазъияти воқеии шахсро инъикос кунанд. Масалан, шахс дар як ҷо қайд шудааст, вале дар воқеъ дар ҷои дигар зиндагӣ мекунад.

ё) Маҳрамона будани маълумот ё ахборе, ки дар вақти барӯйхатгирии аҳоли ба даст оварда мешавад, яъне танзими манфӣ мондани ҳаргуна иттилооте, ки ҳангоми пурсиши одамон ҳосил мегардад.

ж) Усули худмухторият, яъне навиштани ҷавоби ашхос дар пурсишнома аз рӯи гуфтаи онҳо, бидуни пешниҳоди ягон ҳел санади, ки маълумоти додаи онҳоро тасдиқ кунад (ба истиснои синну соли ашхосе, ки 100 ва бештар аз он сол доранд).

з) Лаҳзавӣ будани рӯйхатгирӣ, яъне ба як лаҳзаи муайяни замон (ки онро лаҳзаи ҳассоси барӯйхатгирии аҳоли ва ё лаҳзаи ҳисоби меноманд)

мувофиқ сохтани тамоми маълумотҳое, ки дар бораи ҳар шахс ҷамъоварӣ мешавад.

и) Марказонидани роҳбарияти барӯйхатгирӣ, барӯйхатгири амалиёти мураккаб, меҳнатталаб ва гаронест, ки дар мӯҳлати кӯтоҳ гузаронида мешавад ва аз сабаби аҳамияти ғавқулода доштани ҳароб кардани вай номумкин аст.

б. Баҳисобгирии ҷории ҳодисаҳои демографӣ (таваллуд, вафот, никоҳ, талоқ).

Баҳисобгирии ҷории омории ҳаводиси табиӣ ҳаракати аҳоли аз таваллуд, вафот, издивоҷ ва талоқ иборат аст, ки ба қайди ин ҳаводис така мекунад.

Таърихи навини баҳисобгирии ҷории омории ҳаводиси ҳаракати аҳоли дар Руссия баъд аз инқилоби болшевикон соли 1917 оғоз гардид.

Вазифаи қайди актҳои вазъи граждани аз ихтиёриёти колесо ба органҳои граждани супорида шуд. Ба ин мақсад дар шаҳрҳо бюрои махсуси қайди санадҳои граждани таъсис дода шуд (ЗАГС) ва дар деҳот ба органҳои маъмуроти деҳотӣ супорида шуд.

в. Навиштаҷотҳои ҷории (фехристҳо, картотекаҳо) аҳоли.

Баҳисобгирии ҷории аҳоли на бо роҳи омории гузаронида мешавад, балки аз тарафи органҳои гуногуни маъмурӣ ва давлатӣ низ амалӣ мегардад, яъне ба номи аҳоли рӯйхатҳо (картотекаҳо) омода карда мешавад. Ин картотекаҳо ба мақсади иҷро намудани вазифаҳои мушаххас тайёр карда мешаванд ва одатан ҳамаи аҳолиро дар бар намегиранд, балки баъзе аз гурӯҳҳои аҳолиро (аз ҷумла сокинони микрорайонҳо, маъҷубон, یتимон ва ғайра). Сазовори қайд аст, ки дар ҳамаи ин ҳолатҳои ҳисобгирӣ танҳо аҳолии юридикӣ сабт мешавад, дар сурате, ки метавонад ҳамаи аҳолии ҳуқуқиро дар бар нагирад. Аз ин

сабаб рӯйхати мазкури аҳоли ба таври маҳдуд татбиқ карда мешавад. Ба ҳар сурат дар ҳолатҳои муайян зарурате пеш меояд, ки аз ин рӯйхат ба мақсади татбиқи омори ва демографӣ истифода карда шавад.

г. Мушоҳидаҳои интихобӣ ва махсус.

Барӯйхатгирии аҳоли амалиёти меҳнатталаб ва гарон аст. Аз ин ҷиҳат ин кор нисбатан камтар гузаронида мешавад ва барномаҳои маҳдуд буда, танҳо муҳимтарин иттилоотро дар бар мегирад.

Баррасии интихобӣ имконият медиҳад, ки бо сарфи камтари вақт, неру ва пул омӯзиши масъалаҳои барои муҳаққиқ ҷолиб доир ба як гурӯҳи интихобшудаи аҳоли, мутобиқи қоидаҳои махсус гузаронида шавад, ба мақсади он ки сипас натиҷаҳои бадаст омада дар мавриди тамоми аҳоли (ва ё ҳамон бахши ҷомеа, ки мавриди баррасӣ қарор гирифтааст) паҳн карда шавад.

Татбиқи методи интихобӣ дар демография аз татбиқи он дар дигар илмҳои гуна тафовут надорад. Ин метод ба таври васеъ дар кори барӯйхатгирии аҳоли истифода бурда мешавад. Вале баррасии интихобӣ ҳам василаву одами зиёдро талаб мекунад. Бинобар ин на ҳамеша вана ба ҳама муяссар мешавад, ки онро гузаронанд.

Дар он сурат каме аз назария дур шуда, баррасиҳои бидуни риояи методи интихобӣ мегузаронанд. Чунин баррасӣ баррасии махсус номида мешавад, яъне баррасие, ки махсусан ба омӯзиши амиқи ягон вазифа бахшида шудааст.

МАВЗӢИ 2. ОМУӢИШИ ДЕМОГРАФИИ ШУМОРА ВА ТАРКИБИ АӢОЛӢ

- 1. АӢамияти омуӢиши демографии шумораи аӢолӢ.**
- 2. Тарикӣ муайян намудани шумораи мутлақ ва миёнаи аӢолӢ.**
- 3. Таркиби аӢолӢ.**

1. АӢамияти омуӢиши демографии шумораи аӢолӢ

Масъалаҳои демографӣ ба он масъалаҳое дохил мешаванд, ки ҳал намудани онҳо бе дарку ҳиссиёти оммаи аӢолӢ мумкин нест. Чунки аксари масъалаҳои он ба ҳаёту зиндагии ҳар як одам дахл дорад, он равандҳо на танҳо бо масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат алоқамандии зич доранд, балки бо хушбахтии оламон, манфиати инсоният ба он масъалаҳо ҳавасмандии бузург доранд. Вале афсӯс, ки ба бисёре аз масъалаҳои демографӣ на ҳама дуруст баҳо дода метавонанд. Масалан, на ба ҳама фаҳмост, ки барои чӣ афзоиш ё пастшавии таваллуд зарур аст, чаро аӢолӢ пиронсол мешавад, сабаби нобаробарии байни домодшавандаҳо ва келиншавандаҳо дар чӣ мебошад ва ғайра.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки тавсифи ҳар давлат аз баёни шумора ва ҳайати аӢолӢ, яъне муҳимтарин сарвати он шурӯъ мешавад, зеро аӢолӢ сарчашмаи пурра намудани қувваи коргариҳои ҳамаи зинаҳои тараққиёти ҷамъият мебошад. Маълумот оид ба аӢолӢ ҳамчун нишондиҳандаи асосии оморӣ буда, барои ҷабҳаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ амалӣ шарт аст. Маълумотҳои пурра ва дақиқ оиди шумора ва таркиби аӢолӢ барои ба танзим даровардани тараққиёти истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии халқ заруранд. Дар вақти тартиб додани нақшаи истеҳсоли ғалла ё истеҳсоли металл, истеҳсоли либос, пой афзол ё сохтмони мактаб дар ҳисобҳо ҳатман шумораи умумии аӢолӢ, ё шумораи он аз рӯи синну соли гурӯҳҳои алоҳида, ё шумораи захираҳои меҳнатӣ, шумораи марду зан синну соли гуногун вобаста ст, чунки

истеҳсоли молҳои гуногуни ниёзи мардум дар асоси шумораи аҳолии муайян карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои демографии шумораи аҳолии дар демографияи байналмиллалӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Барои тавсифи умумии ҳар як мамлакат маълумотҳо оид ба шумораи умумии мутлақи аҳолии аҳамияти муҳим доранд. Масалан, шумораи умумии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи натиҷаҳои барӯйхатгирии аҳолии соли 2000-ум 6127,5 ҳазор нафарро ташкил дод.

Дар бораи тараққиёти иқтисодии давлатҳои ҷудогонае, ки шумораи аҳолиашон гуногун аст, аз рӯи он ки чӣ қадар ба ҳисоби миёна ба сари ҳар як нафар аҳолии маҳсулоти умумии дохилӣ, даромади миллӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ё маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ рост меоянд, баҳо дода мешавад. Тараққиёти маориф, маълумоти олии дар давраҳои алоҳида нишондиҳандаи шумораи донишҷӯён ба ҳисоби миёна ба сари ҳар як ҳазор нафар аҳолии, шумораи духтурон, ё миқдори катҳои таълимӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар як 10 ҳазор нафар аҳолии ва ғайра.

Ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикршуда оид ба зарурияти омӯзиши демографӣ нишондиҳандаҳои аниқу дақиқи шумора ва таркиби аҳолии гувоҳӣ медиҳанд. Бинобар ин фанни «Демография» бояд нишондиҳандаҳои аҳолиро дар асоси талаботҳои ҳозиразамони илм кор карда ва тараққӣ диҳад ва усулҳои таҳлили риёзиёти, мошинаҳои ҳисоббарории электронӣ дар асоси онҳо тадқиқотҳои конкретии иҷтимоӣ оид ба масъалаҳои гуногуни демографиро ҳал намояд.

Омори демографии тоҷик бояд органҳои маъмурӣ, нақшагирӣ ва ташкилотҳои хоҷагиро бо ҳамаи маълумотҳои дақиқ оид ба шумора ва таркиби аҳолии таъмин намояд.

Вазифаҳои асосии фанни демография ин гирд овардан ва коркарду таҳлил намудани рақамҳои аниқ оид ба нишондиҳандаҳо мебошанд, ки ба онҳо аз ҷумла дохил мешаванд:

- 1) Шумораи умумии аҳолии ва ҷойгиршавии он дар ҳудуди муайян.

2) Ҳайати аҳоли аз рӯи чинс, синну сол, ҳолати оилавӣ, дараҷаи маълумотноки, миллат, шуғл соҳаҳои ҳоҷагии халқ ва гурӯҳҳои ҷамъиятӣ.

Навиштаҷотҳои болоро ҷамъбаст намуда, оид ба аҳамияти омӯзиши шумораи аҳоли ва таркиби он бояд аз хотир фаромӯш нашавад, ки бе нишондиҳандаҳои шумора ва таркиби аҳоли ягон масъалаи ҳоҷагии халқро дуруст ҳал кардан мумкин нест.

Манбаи муҳимтарини маълумот дар бораи аҳоли усули барӯйхатгирии он мебошад.

2. Тарқи муайян намудани шумораи мутлақ ва шумораи миёнаи аҳоли

Хусусияти аз ҳама хостарини омӯзиши демографияи аҳоли дар он мебошад, ки шумораи он бефосила мунтазам миқдоран ва сифатан дар натиҷаи таваллуд ва фавт тағйир меёбад, инчунин дар ҳудуди сарҳатҳои (пункт) ҷудогонаи аҳолинишин боз бо сабаби ҳаракати он аз як ҷой ба ҷойи дигар.

Дар вақти ба ҳисоб гирифтани аҳоли то давраи муайяндар ҳудуди ҳар як сарҳати (пункт) аҳолинишин фарқ намудани ду категорияи аҳоли зарур аст: аҳолии доимӣ ва аҳолии мавҷуда.

Ба аҳолии доимӣ ҳамаи он шахсоне дохил мешаванд, ки дар ҳамон сарҳати аҳолинишин (шаҳр, қишлоқ, шӯърои қишлоқ ва ғайра) доимо зиндагӣ мекунанд, қатъи назар аз он ки дар лаҳзаи баҳисобгирӣ дар қучо буданд, чунки ин сарҳати аҳолинишин барои ин шахсон (аҳолии доимӣ) ҷойи муқимии зиндагии онҳо ҳисоб мешавад. Бинобар ҳамин сабаб ин шахсон дар вақти баҳисобгирӣ ду бор навишта мешаванд: дар ҷои доимӣ ҳамчун аҳолии доимӣ ва дар ҷои ҳозир буданашон ба гурӯҳи категорияи аҳолии муваққатан зиндагӣ мекардагӣ навишта мешаванд.

Ба аҳолии мавҷуда шахсоне дохил мешаванд, ки ҳақиқатан дар ҳамин сарҳати аҳолинишин (шаҳр, қишлоқ, шӯърои қишлоқ ва ғайра)

дар лаҳзаи баҳисобгирии аҳоли зиндагӣ мекунад, қатъи назар аз ҷойи доимии зиндагиашон.

Барои беҳтар фарқ карда иду категорияи аҳолии дар боло номбаршуда (аҳолии доимӣ ва мавҷуда) боз аломатҳои иловагӣ истифода мешаванд, яъне нишондиҳандаҳои аҳолии муваққатан зиндагӣ мекардагӣ ва аҳолии муваққатан ғойб буда.

Ба аҳолии муваққатан зиндагӣ мекардагӣ дохил карда мешаванд ҳамаи шахсоне, ки дар дигар сархати аҳолинишин ҷои истиқомати доимӣ доранд ва дар ҷои муваққатан зиндагӣ мекардагӣ набояд аз як вақти муайян зиёд бошанд (масалан, дар вақти барӯйхатгирии аҳоли на аз 6 моҳ зиёдтар бошад).

Ба аҳолии муваққатан ғойб буда шахсоне дохил мешаванд, ки муваққатан аз ҷойи доимии зиндагӣ мекардагии худ ба дигар сархати аҳолинишин (шаҳр, қишлоқ, шӯърои қишлоқ ва ғайра) ба мӯҳлати на зиёда аз 6 моҳ рафтаанд.

Байни шумораи аҳолии доимӣ ва мавҷуда вобастагии муайяне вучуд дорад.

Агар шумораи аҳолии доимиро бо аломати зерин ифода намоем – АД, шумораи аҳолии мавҷударо бо – АМ, шумораи аҳолии муваққатан ғойб бударо бо $-АМ_f$, ва шумораи аҳолии муваққатан зиндагӣ мекардагиро бо $АМ_3$, пас шумораи аҳолии доимиро бо муодилаи зерин ҳисоб мекунем:

$$АД = АМ - АМ_3 + АМ_f$$

Аҳолии мавҷуда бо формулаи зерин навишта мешавад:

$$АМ = АД + АМ_3 + АМ_f$$

Усули ҳисоб намудани аҳолии доимӣ ва мавҷударо дар мисоли зерин дида мебароем.

Фарз кардем, ки дар лаҳзаи баҳисобгирӣ дар сархати аҳолинишини (қишлоқ) – 157 нафар аҳоли мавҷуд аст, 3 нафар аҳолии муваққатан

зиндагӣ мекунад; 4 нафар аҳоли муваққатан ғоиб аст. Аз ин ҷо шумораи аҳолии доимиро аз рӯи формулаи овардашуда ҳисоб мекунем:

$$АД = АМ - АМ_3 + АМ_ғ = 157 - 3 + 4 = 158 \text{ нафар}$$

Акнун шумораи аҳолии мавҷударо муайян мекунем:

$$АМ = АД + АМ_3 - АМ_ғ = 158 + 3 - 4 = 157 \text{ нафар}$$

Нишондиҳандаҳои демографии аҳолии доимӣ ва мавҷуда таъинотҳои гуногун доранд. Масалан, барои ҳал намудани ба танзим даровардани сохтмони манзилгоҳҳои истиқоматӣ, мактабҳо, ташкилотҳои кӯдакостонҳо, табобатхонаҳо ва ғайра шумораи аҳолии доимӣ зарур аст ва барои танзими соҳаи савдо, хӯроки ҷамъиятӣ, хизматҳои маданӣ, нақлиёти шаҳрҳо ва дигар намудҳои ҳадамот, шумораи аҳолии мавҷуда истифода бурда мешавад. Нишондиҳандаҳои шумораи мутлақи аҳоли дар давраи муайян (масалан то 1 январ) барои ҳал намудани дигар масъалаҳои демографӣ кифоя нест ва нишондиҳандаҳои дигарро ҳисоб кардан зарур мебошад.

Шумораи аҳоли дар ҳар маҳалла (пункт) дар давоми сол метавонад, ки ба тариқи кулӣ тағйир ёбад. Он метавонад аз ҳисоби таваллуд, фавт, ҷойи зистро дигар кардан ва дигар сабабҳо дигаргун шавад. Бинобар он ба донишҷӯи шумораи миёнаи солоне ё дигар давра (семоҳа, моҳона ва ғайра) зарурият пайдо мешавад.

Нишондиҳандаҳои демографӣ – омории шумораи миёнаи аҳоли бо усулҳои гуногун ҳисоб карда мешаванд. Аз ҳама усули аниқтарини ҳисоб кардани шумораи миёнаи аҳоли ин миқдори одам – солҳои зиндагӣ кардаи аҳоли мебошад. Яъне аввал шумораи умумии одам – солҳои зиндагӣ кардаи гурӯҳи алоҳидаи аҳолиро ҳисоб карда, барои давраи омӯхташаванда ва ҳосили онро ба дарозии ҳамаи давра тақсим мебаранд кард. Ин намуди ҳисоби миёнаи аҳолиро вобаста ба вучуд доштани маълумотҳо вучуд доранд. Бисёр вақтҳо шумораи миёнаи аҳоли ҳамчун

ниммиқдори аҳоли дар аввали сол ва дар охири сол, яъне бо усули миёнаи арифметикии оддӣ иборат аз ду давра ҳисоб карда мешавад.

Одатан баҳисобгирии аҳоли на танҳо 1 январ, балки дар 1 июл (яъне дар миёни сол) ҳам зарур аст, бинобар ҳамин шумораи миёнаи он бояд бо усули миёнаи хронологӣ қатори динамикии лаҳзавӣ ҳисоб карда шавад, ин усул дар фанни омор чуқур таҳлил карда шудааст.

Барои тавсифи тағирёбии шумораи аҳоли дар вақти омӯхташаванда нишондиҳандаҳои динамикӣ бо ду намуди базавӣ (асосӣ) пайдарпаи пеш аз ҳама афзоиши аҳоли муайян карда мешавад. Ду намуди афзоиш фарқ карда мешавад: афзоиши мутлақ ва афзоиши нисбӣ. Афзоиши мутлақи қатори динамикии аҳоли ин ҳосили тарҳи ду давраи дараҷаи муқоисашаванда; афзоиши нисбии аҳоли бо намуди афзоиши миёнасолона ҳисоб карда мешавад.

Афзоиши мутлақи аҳоли дар Тоҷикистон дар давоми 11 сол: $\Delta A_0 = A_1 - A_{i-1}$ (1989-2000) $6127-5109 = +1018$ ҳазор нафар афзудааст. Суръати афзоиши он – нишондиҳандаи нисбӣ буда дар натиҷаи тақсими ду дараҷаи як қатор ҳосил мешавад:

$$\text{Tr} \frac{A_1}{A_{i-1}} = \frac{6127}{5108} = 1,2 \approx 120 \text{ фоиз},$$

яъне аҳоли 20% фоиз зиёд шудааст.

Суръати афзоиши миёнасолонаи аҳоли аз рӯи формулаи миёнаи геометрӣ ҳисоб карда мешавад.

$$M_{\text{геом}} = \frac{\sqrt[n]{Am}}{A_1} = \frac{\sqrt[11]{6127}}{5109} = \sqrt[11]{1,20} = 1,2$$

A_n ва A_1 – дараҷаи аввал ва охири қатор бо ифодаи мутлақ;

n - миқдори дараҷаи қатор бо ифодаи мутлақ.

Дар чараёни таҳлили демографии динамикаи шумораи аҳоли муайян кардани омилҳои афзоиш ва бузургии афзоиш аз ҳисоби ҳар як омил аҳамияти калон дорад.

Маълумотҳо дар бораи шумораи аҳоли одатан мувофиқи масоҳат кор карда мешавад (дунё, давлатҳои ҷудогона, ҷумҳурӣ, вилоятҳо, минтақаҳо, ноҳияҳо ва ғайра). Ин бо ҷойгир кардани қувваҳои истеҳсолкунанда алоқамандии зич дорад. Бинобар ҳамин тақсимоти аҳоли: ба аҳолии шаҳр ва деҳот, шаҳрҳо ва пунктҳои аҳолинишин, инчунин ба ноҳияҳои гуногун аҳамияти муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дорад.

Асоси гурӯҳбандии аҳоли ба аҳолии шаҳр ва деҳот дар омор ва демография ин – ҷойи истиқомат мебошад. Ҳамаи шахсоне, ки дар шаҳрҳо, шаҳракҳои коргарӣ ва курортӣ ва шаҳракҳои типӣ шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд, новобаста аз шуғлашон, ба аҳолии шаҳрӣ дохил мешаванд. Ба аҳолии деҳот дохил мешаванд шахсоне, ки дар қишлоқҷойҳо истиқомат мекунанд:

Барои дуруст ба ҳисоб гирифтани шумораи аҳолии шаҳру деҳот ҳам аҳолии доимӣ ва ҳам аҳолии мавҷуда дар бораи ҳаёти ҷойҳои истиқоматӣ маълумотҳои дуруст зарур мебошанд.

Тартиби дохил намудани пунктҳои аҳолинишин ба категорияҳои шаҳрӣ, шаҳракҳои коргарию курортӣ дар асоси қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Дар ҷумҳурии мо (Тоҷикистон) мувофиқи маълумотҳои барӯйхатгирии умумӣ соли 2000-ум шумораи умумии аҳоли 6127,5 ҳазор нафар, аз он ҷумла шумораи аҳолии шаҳр 1623,5 ҳазор ва аҳолии қишлоқ 4504, ё ин ки бо ифодаи фоиз (%), ҳаҷми қиёсии аҳолии шаҳр дар маҷмӯъ – 26% ва аҳолии қишлоқ – 74%-ро ташкил дод.

Барои таҳлили муқоисавии демографӣ маълумотҳо оид ба нишондиҳандаҳои аҳолии ҷаҳон ва баъзе аз давлатҳоро меорем. Мувофиқи пешгӯии мутахассисони СММ то соли 2000-ум шумораи аҳолии ҷаҳон бояд ба 6,3 млрд. мерасид, ки он дар асоси маълумотҳои тамоми мамолики ҷаҳон қарор гирифта аст.² Аз аввали

² Барӯйхатгирии аҳоли дар соли 2000-ум, Душанбе, 1998. – С. 26

асри мо аҳолии ҷаҳон 26 маротиба зиёд шудааст, дар 1000 солаи охир – 20 маротиба ва аз давраи 5 млрд. шудани аҳоли то давраи ҳозира ҳамагӣ 13 сол гузаштаасту халос. Аз рӯи маълумотҳои дурнамо дар соли 2005-ум шумораи аҳолии ҷаҳон бояд ба 8 млрд нафар расад. Дар соли 1997-ум аҳолии Хитой - 1237 млн. нафар, Ҳиндустон - 970 млн., ИМА - 286 млн., Индонезия - 205 млн., Россия - 147 млн. нафар, Қазоқистон - 16,5 млн., Узбекистон - 23,2 млн., Қирғизистон - 4,47 млн., Туркменистон – 4,48 млн. нафар ва ғайра.³

Аз маълумотҳои овардашуда дида мешавад, ки аз ҳама давлатҳои калонтарини ҷаҳон Хитой, Ҳиндустон, ИМА ва Индонезия мебошанд. Вале таваллуди аҳоли бошад дигар хел аст. Аз ҳама зиёдтар таваллуд дар Ҳиндустон дар як сол қариб 28 млн. дар Хитой – 20 млн. дар Покистон, Индонезия ва дигар давлатҳо 5 млн. нафар мебошад.

Дигар нишондиҳандаи омори-демографияи аҳоли ин зичии аҳоли мебошад. Зичии аҳоли гуфта, шумораи миёнаи аҳолиро ба ҳар як км² меноманд. Яъне нисбати шумораи миёнаи аҳоли ба масофаи он ҳисоб карда мешавад.

Зичии аҳолии ҳар мамлакат гуногун мебошад ва ба он омилҳои гуногуни иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва ғайра таъсир мерасонад.

3. Таркиби аҳоли.

а) Таркиби ҷинсии аҳоли.

Дар баробари омӯзиши шумораи умумии аҳоли, нишондиҳандаи он, ҷойгиршавии аҳоли, зичӣ ва ғайра, демография ҳайати аҳолиро аз рӯи бисёр аломатҳои дигар меомӯзад.

Дар вақти омӯзиши ҳайати аҳоли демография, аз рӯи аломатҳои демографияи зерин чудо карда мешавад:

- аломатҳои умумидемографӣ (ҷинс, синну сол, ҳайати оилавӣ);

³ Бабурин В.Л., Мазуров Н.Л. Географические основы управления . М: «Дело», 2000. – С. 83

- аломатҳое, ки таркиби миллиро нишон медиҳанд (миллат, забони модарӣ, ҳолати гражданин);

- аломатҳое, ки дараҷаи мадани аҳолиро нишон медиҳанд (маълумот, таълим);

- аломатҳое, ки захираҳои меҳнатиро нишон медиҳанд (шугл, ҷойи кор, тахассус);

- аломатҳое, ки таркиби иҷтимоии аҳолиро нишон медиҳанд (сарчашмаҳои воситаҳои зиндагӣ, гурӯҳҳои ҷамъиятӣ ва ғайра).

Омӯзиши ҳаёати аҳоли аз рӯи ҷинс аҳамияти махсуси иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ, сиёсӣ ва биологӣ дорад. Ҷинс ин аломати ягонаест, ки дар тамоми умри одам бетағйир мемонад.

Ҳаёати аҳолиро аз рӯи ҷинс ба воситаи нишондиҳандаҳои он аз рӯи ҷинс ба воситаи нишондиҳандаҳои он аз рӯи шумораи мутлақи мардҳо ва занҳо, инчунин мутаносибии шумораи мардҳо ва шумораи занҳо дар маҷмӯи умумии аҳоли ва шумораи занҳо ба ҳисоби миёна ва ба сари ҳар 100, ё 1000 нафар мардҳо ва ғайра нишон медиҳанд.

Маълумотҳои демографии таркиби ҷинси аҳоли барои омӯзиши омили демографии захираҳои меҳнатӣ, барои ба нақша гирифтани истеҳсоли молҳои ниёзи мардум, омӯхтани масъалаҳои оила, бозтавлиди аҳоли, ҳисоби дурнамоии шумораи он, давомнокии ҳаёт ва бисёр масъалаҳои дигари демографӣ заруранд. Таркиби ҷинсии аҳоли, на танҳо аз рӯи шумораи умумии он, балки аз рӯи гурӯҳҳои синну соли гуногун ва минтақаҳо омӯхта таҳлил карда мешавад. Масалан, оид ба шугли он дар хоҷагии халқ ва соҳаҳои гуногун, шумораи мактабиён, донишҷӯёни мактабҳои миёнаи махсус ва олий, аҳолии дараҷаи маълумоти гуногун дошта ва ғайра.

Тағйирёбии тақсимои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯи аломатҳои шахру қишлоқ, ҷинс ва мутаносуби байни онҳо аз рӯи маълумотҳои барӯйхатгирии аҳолии солҳои 1959-2000 дар ҷадвали 1 нишон медиҳем.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 мебинем, ки шумораи аҳолии шаҳр дар соли 2000-ум нисбат ба соли 1989 ба 45,8 ҳазор нафар, ё ки ба 2,7% кам шудааст. Сабаби асосии ин муҳоҷирати ғаёли аҳолии шаҳр ба берун аз ҷумҳуриамон мебошад.

Ҷадвали 1.

Таркиби аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1959-2000⁴

Солҳо	Ҳамаи аҳоли (ҳазор нафар)	Аз он ҷумла		Бо фоиз нисбат ба ҳамаи аҳоли (%)		Ҳазор нафар		Ба 1000 мард чанд нафар зан рост меояд		
		Аҳолии шаҳр	Аҳолии қишлоқ	Шаҳрӣ	Дехотӣ	Мардҳо	Занҳо	Аҳолии умумии ҶТ	Дар шаҳро	Дар дехот
1959	1981	646	1335	33	67	965	1016	1053	1098	1032
1970	2900	1077	1823	37	63	1426	1474	1034	1040	1029
1979	3801	1325	2476	35	65	1878	1923	1024	1031	1020
1989	5109	1668	3441	33	67	2538	2571	1013	1035	1003
2000	6127	1623	4504	26	74	3082	3045	998	995	985

Дар соли 1959 шумораи занҳо нисбат ба шумораи мардҳо 51,1 ҳазор нафар зиёдтар буд. Дар солҳои охир бошад ин нишондиҳанда кам шуда 33,4 ҳазор нафарро дар соли 1989 ташкил дод.

Дар шароити ҳозира шумораи мардҳо нисбат ба шумораи занҳо зиёдтар мебошад (ба ҷадвал нигаред), яъне шумораи мардҳо нисбат ба шумораи занҳо дар соли 2000-ум – 37 ҳазор (3082-3045) зиёд буд.

Дар соли 2000 нишондиҳандаи ҳаҷми қиёсии мардон дар шумораи ҳамаи аҳоли – $50,3\left(\frac{3082}{6127}\right)$ фоиз ва занҳо 49,7% фоизро $\left(\frac{3045}{6127}\right)$ ташкил доданд.

Аз маълумотҳои барӯйхатгирии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000-ум маълум шуд, ки фарқияти байни шумораи мардҳо ва занҳо оҳиста-оҳиста кам шуда истодааст.

Шумораи мардҳо аз шумораи занҳо 0,3 фоиз зиёд мебошад халос.

⁴ Ҷадвал дар асоси маълумот (он барӯйхатгирии аҳолии Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст.

Демография бояд таркиби ҷинсӣ ва навтаваллудшудагонро дар асоси маълумотҳои шумораи солонаи аҳолии омӯхта таҳлил намояд. Бояд нишондиҳандаҳои зерин муайян карда шавад: шумора, ҳаҷми қиёсӣ ва мутаносибии шумораи байни писарон ва духтарони навтаваллудшуда. Одатан чанд писар ба 100 духтар рӯст меояд, ҳисоб мекунанд. Ин нишондиҳанда бисёр бузургии қавӣ дорад. Дар бисёр ҳолат ба ҳар 100 духтар 105 писар рӯст меояд.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ба тағирёбии нишондиҳандаҳои демографии ҷинс ва синну сол се омил таъсир мерасонанд: а) дараҷаи таваллуд; б) фарқияти дараҷаи ғавт; в) синну соли муҳоҷирон. Бинобар ин таҳлили демографии ин омилҳои дар боло зикр шударо вобаста ба таркиби синну соли аҳолии мухтасар дар поён меорем.

а) Таркиби синну соли аҳолии

Дар тартиб додани нишондиҳандаҳои демографӣ ва ба танзим даровардани масъалаҳои хоҷагии халқ ҳаматарафа нишондиҳандаҳои таркиби синну соли аҳолии истифода бурда мешавад. Чунки таркиби синну соли аҳолии дар ҳамаи ҷараёнҳои ҷамъиятӣ роли ғайро мебошад ва ба ҳамаи нишондиҳандаҳо таъсир мерасонад. Агар таркиби синну соли аҳолии ҷавон бошад, пас дараҷаи акти никоҳ ва таваллуд зиёд мешавад. Бинобар он синну сол аломатест, ки бо гузаштани вақт ноилоч ва баробарандоза зиёд мешавад. Гурӯҳҳои синну соли гуногун ва ҷинс аҳамияти хоса доранд, дар такрористеҳсолии он, дар ғайолияти иқтисодӣ ва пайдо намудани талаботи он ва ғайра. Гуфтан мумкин, ки синну сол пайвандкунандаи ҳамаи ҳодисаҳои демографӣ буда, дар ҳар як тадқиқот истифода бурдани он шарт мебошад. Дар натиҷаи зиёд кардани синну сол аз тарафи баъзе шахсон дар вақти барӯйхатгирии аҳолии аккумулятсияи синну сол ба вуҷуд меояд ва барои ислоҳ кардани он маълумотхоро оиди тақсимои аҳолии аз рӯи синну сол тафтиш мекунанд. Мисол: 34 ва 36 солаҳо мегӯянд, ки онҳо 35 солаанд ва касоне,

ки 39 ва 41 солаанд, худашонро 40 сола мегӯянд ва ғайра. Бисёр занҳо соли худро хурд ва мӯйсафедон, баръакс, солашонро калон мегӯянд ва ғайра. Синну соли аҳоли дар асоси гурӯҳбандии – шумораи солҳои пурра шуда, кӯдакони то 1 соларо бо моҳҳои пуррашуда ба ҳисоб мегиранд. Дар таҷрибаи оморию демографӣ дигар усулҳоро истифода мебаранд, яъне чудо намудани аҳоли аз рӯи гурӯҳи контингентҳои синну сол, яксола, панҷсола, даҳсола.

Таркиби аҳоли дар демография аз рӯи синну сол ба гурӯҳҳои зерин чудо карда мешавад: аз 0 то 4; аз 5-9; 10-14; 15-19; 20-24; ва ҳоказо; 55-59; 60-64; 70-74; 75-79; 80 ва зиёдтар. Ғайр аз он шумораи умумии аҳоли ба се гурӯҳи махсус чудо карда мешавад:

1) аз синну соли меҳнатӣ ҷавонтар; 2) дар синну соли меҳнатӣ ва 3) дар синну соли аз қобили меҳнатӣ боло. Ҳамаи ин маълумотҳо оид ба таркиби синну соли аҳоли барои ҳал намудани масъалаҳои давлатӣ: банақшагирии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, омӯхтан ва таҳлил намудани ҷараёнҳои бозтавлиди аҳоли, ҳисоби дурнамоии аҳоли ва ғайра зарур мебошанд.

Баъзе ҷиҳатҳои таркиби демографии аҳолии Ҷумҳуриамонро аз рӯи синну сол мухтасар таҳлил менамоем. Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати таркиби демографӣ ҷавон мебошад; 42,7% онро кӯдакон ва наврасони дар синну соли аз 0-14, 51 % - шахсони қобили меҳнат ва 6,3 аз қобили меҳнат калонтар ташкил медиҳанд. Дар соли 2000-ум шумораи аҳолии аз 65 сола ва боло – 3,7%-ро ташкил дода буд.

Маълумотҳои барӯйхатгирии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2000-ум нишон медиҳанд, ки мутаносибии ҷинсҳо тағйир ёфтаанд: ба 1000 нафар занҳо 1004 нафар мардҳо (дар соли 1979 -977 мард, дар соли 1989 -987 мард) рост меоянд. Ба ҳисоби миёна ҳар сол дар Ҷумҳуриамон ба ҳар 100 духтар 106 писар таваллуд мешавад, вале ғавти мардҳо баландтар аст. Дар натиҷа дарозумрии занҳо ба 5,7 сол зиёдтар аз мардҳо мебошад.

б) Мафҳуми пиронсолӣ ва дарозумрӣ ва омилҳои таъсисдиҳандаи онҳо

Синну сол, нисбат ба ҷинси аҳоли тағирёбанда мебошад, ки бебозгашт одам ба тарафи пиршавӣ ҳаракат мекунад. Ин равияи умумие мебошад, ки таркиби синну соли аҳолии тамоми мамлакатҳо бо қадри паст шудани таваллуд ва зиёд шудани давомнокии миёнаи умр ва дар таркиби синну сол ҳаҷми қиёсии калонсолон меафзояд. Ин чараёнро пиршавии демографии аҳоли меноманд (аниқтараш таркиби синну сол). Пиронсолии аҳоли одатан дар зери таъсири маҷмӯи омилҳо ба вуҷуд меояд: а) динамикаи таваллуд ва фавт; б) ҳаракати механикӣ (муҳоҷиратҳо); в) ҷангҳо.

Муҳимтарини онҳо – тағирёбии таваллуд аст. Пастшавии таваллуд сабаби кам шудани ҷавонон аз ҳисоби навтаваллудшудагон, ки ин ба зиёдшавии ҳаҷми қиёсии гурӯҳи калонсолон сабаб мешавад. Афзоиши таваллуд як дараҷа чараёни пиршавиро мегирад, чунки бисёртар насли навро наваз мекунад.

Роҳҳои таъсиррасонии динамикаи фавт ба пиршавӣ бисёр мураккаб мебошанд. Пастшавии фавти ҷавонон ва кӯдакон пиршавии аҳолиро нигоҳ медорад. Кам кардани фавт дар гурӯҳҳои синну соли ҷавон нисбатан осон аст, чунки ба ҳолати минималӣ он фавт дар синну соли пирон чараёни пиршавии аҳолиро метезонад.

Хулоса, ин чараён бисёр мантиқи мураккаб дорад ва таҳлили демографии муфассалро талаб мекунад.

Омили дуюме, ки ба рафти пиршавии шумораи аҳоли таъсир мерасонад – ин муҳоҷират мебошад, ки он ду ҳел баҳо дода мешавад: дар ҷойҳои рафтан ва омадани муҳоҷирон. Ҳаракати масоҳатӣ (территориявӣ) бисёртар ба ҷавонон ва миёнсолон дахл дорад ва дар байни онҳо ҳаракати табиӣ, хусусан таваллуд ҷой дорад. Аз ҳамин сабаб дар ҷойҳои, ки аҳоли аз ҳисоби ҷавонон ба дигар ҷойҳо рафтаанд, ҳолати демографӣ бад мешавад, чунки таваллуд кам мешавад. Дар ҷойҳои

омадани муҳочирони ҷавон, яъне ҳодисаи баръакс, нишондиҳандаҳои нисбию мутлақи ҳолати демографӣ беҳтар мешавад.

Омили сеюме, ки ба тезонидани ҷараёни пиршавии аҳоли сабаб мешавад, ҷангҳо мебошанд. Таъсири онҳо ҳам мутлақо ва нисбӣ дида мешавад. Мутлақо- чунки аксарияти қисми ҳарбиён – ҷавононанд ва дар майдонҳои ҷанг ғавт меёбанд ва ин ҳаҷми қиёсии аҳолии пиронро зиёд мекунад. Нисбатан – чунки ғавти ҷавонмардон ҳамчун нерӯи падарон аз байн меравад ва ҳуди таваллуд дар солҳои ҷанг кам мешавад. (Ҳамаи омилҳои дар боло тавсиф дода шуда ба тағирёбии таркиби ҷинсию синну соли аҳолии ҷумҳурии мо тааллуқ дорад) ва дар назди ғанни демография дар омӯзиши пиршавии аҳоли чунин вазифаҳо гузошта мешавад:

- тавсифи дараҷаи тараққиёти пиршавии аҳоли;
- омӯзиши динамикаи пиршавӣ;
- баҳо додани омилҳое, ки ба пиршавии аҳоли таъсир мерасонанд;
- омӯзиши натиҷаҳои иҷтимоию иқтисодии пиршавии аҳоли.

Лаҳзаҳои муҳимтарини миқдоран баҳо додани дараҷаи пиршавӣ – ин муайян намудани саршавии он (пиршавӣ) мебошад. Дар як қатор таснифҳои машҳур ба саршавии пиршавӣ ҳудудҳои гуногуни синну солро қабул мекунам. Онҳоро ба ду намуд (усул) аз рӯи вақт тақсим кардан мумкин:

- 1) давраи нуқтагӣ.
- 2) Давраи интервалӣ (фосилавӣ)

Давраи нуқтагӣ баҳои дурусти давраи саршавии пириро бо синну соли муайян алоқаманд мекунад, мисол бо 60-умин соли ҳаёти инсон. Намудаи баҳодиҳии фосилавӣ (интервалӣ) бошад, аввали пиршавиро на ба як синну сол, балки ба якчанд синну соли фосилавӣ, масалан аз 60 то 70 сола.

Аз нуқтаи назари герантология (илм дар бораи пиршавии организмҳои зинда) барои муайян кардани саршавии пирӣ баҳодиҳии фосилагӣ беҳтар мебошад, ки аломатҳои зиёдтарро аз сабаби ҳархела будани тезӣ ва тартиби пиршавии одамон дар бар мегирад. Аз нуқтаи

назари илми демографӣ саршавии пирӣ ба синну соли конкретӣ алоқаманд мебошад. Олимон вариантҳои гуногунро, ки дар боло номбар шуданд, истифода мебаранд.

Ҷадвали 2.

Баҳодиҳии саршавии пирӣ, (сол)

Давраҳои вақт	Давраи нуқтагӣ	Давраи фосилавӣ (интервалӣ)
1. Давраи қадим	60 70	56-63
2. Асрҳои XVIII-XIX	60 70	55-60
3. Асри XX	50 55 60 65 70 75	45-60 60-70 65-74

Бисёр мавридҳо саршавии давраи пиршавиро аз 60-ум (65) соли ҳаёти одамон ҳисоб мекунанд. Барои тавсифи дараҷаи пирӣ ҳаҷми қиёсии шахсоне дар 60 ва аз он зиёдтар дар маҷмӯи умумии шумораи аҳоли ҳисоб мекунанд:

$$K_n = \frac{A_{60}}{A} * 100\%,$$

дар ин ҷо:

K_n – коэффисиенти пирӣ

A_{60} – шумораи аҳоли дар синни 60-сола ва зиёдтар;

A – шумораи умумии аҳоли.

Аз рӯи маълумотҳои барӯйхатгирии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1989 ва 2000-ум нишондиҳандаи коэффитсиенти саршавии пиршавии аҳоли бо давраи интервалӣ аз 60 то 64 сола барои соли 1989-ум чунин буд:

$$K_n = \frac{A_{60}}{A} * 100\% = \frac{119,5}{5092,6} = 2,35\%$$

Барои гурӯҳи аз 65 то 69 сола дар соли 1989-ум:

$$K_n = \frac{A_{65}}{A} * 100\% = \frac{68,6}{5092,6} = 1,35\%$$

Акнун динамикаи тағирёбии саршавии пиршавии аҳолиро аз рӯи ҳамин гурӯҳи баъд аз 11 сол, яъне дар соли 2000-ум дида мебароем.

Дар гурӯҳи синну соли: 60-64.

$$K_n = \frac{A_{60}}{A} * 100\% = \frac{113,5}{6127,5} = 1,85\%$$

Дар гурӯҳи синну соли: 65-69

$$K_n = \frac{A_{65+}}{A} * 100\% = \frac{93,9}{6127,5} * 100\% = 1,53\%$$

Қараёни пиршавии аҳолии ҷумҳурии мо дар соли 1989 агар 2,35% аҳолии умумиро ташкил карда бошад, баъд аз 11 сол, дар соли 2000-ум – 1,85%-ро ташкил дод.⁵

Ба ҳодисаҳои солҳои 1990-1995 нигоҳ накарда таркиби аҳоли аз рӯи синну сол беҳтар гардида аст, тез пиршавии он дар соли 2000-ум нисбат ба соли 1989, дар гурӯҳи синну соли аз 69 сола ва боло 0,5% (2,35-1,85) кам шудааст.

Барои баҳо додани дараҷаи пиршавии аҳоли боз дигар нишондиҳандаҳоеро истифода бурдан мумкин аст, ки демографи фаронсавӣ А. Сови пешниҳод намуда аст. Он ҳамчун нисбати шумораи аҳолии 60 сола ва боло ба шумораи аҳолии дар синну соли то 19 сола ҳисоб карда мешавад. Ин нишондиҳанда мутаносиби байни пирон ва ҷавонро нишон медиҳад ва шумораи одамони пир ба 100 (1000) нафар ҷавон ҳисоб карда мешавад.

Афзоиши ин нишондиҳанда манфӣ мебошад, чунки он аз ҳисоби синну соли пиронсолии пешина (70-79) сола пур карда мешавад.

⁵ Нишондиҳандаҳо дар асоси китоби: Население Республики Таджикистан 2002г. ҳисоб карда шудаанд. сах. 65

Дар баробари омӯхтан ва чен кардани пиронсолӣ демография ба масъалаи дарозумрӣ диққати махсус медиҳад. Чунки он табиби синну соли аҳолиро тавсиф медиҳад. Дарозумрӣ гуфта расидани одамро ба синну соли 80 солагӣ меноманд. Яъне дар пиршавӣ аз 10 то 89 солагиро дар бар мегирад. Ба дарозумрии аҳоли омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, биологӣ ва табиӣ таъсир мерасонад.

Барои баҳо додани миқдори дараҷаи дарозумрӣ як қатор нишондиҳандаҳои демографиро истифода мебаранд:

а) шумораи шахсони дар синну соли 80 сола ва боло ба сари ҳар сад ҳазор нафар аҳоли; б) коэффитсиенти дарозумрӣ, ки имкониятҳои соҳиб шудани дарозумрӣ, ки аз таркиби синну соли аҳоли вобаста нестанд ($K_{ду}$)

$$K_{ду} = \frac{A_{80}}{A_{60+}} * 100\%, \text{ дар ин ҷо}$$

A_{80} - шумораи аҳоли дар синну соли 80 сола ва болотар.

A_{60+} - шумораи аҳоли дар синну соли 60 сола ва болотар.

Коэффитсиенти дарозумрӣ нишон медиҳад, ки аз ҳар 100 нафар одамҳое, ки то синну соли пирӣ зинда мондаанд, чанд нафарашон ба синну соли дарозумрӣ мерасанд.

Хулос, ҷараёни пиршавӣ барои ҷамъият пасоянди манфӣ дорад, оҳиста-оҳиста ҳаҷми қиёсии одамони пир меафзояд, ки характери бозтавлиди аҳоли тағир меёбад, таркиби ҷинсию синну сол тағйир меёбад, таваллуд кам мешавад ва ғайра.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ зиёд шудани сарбории одамони пир ба одамони қобили меҳнат, кам шудани сарбории одамони пир ба одамони қобили меҳнат, кам шудани пиршавии табиӣ захираҳои меҳнатӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар аспекти иҷтимоӣ пиршавӣ зарурияти ғамхории иловагӣ барои одамони пир, шумораи онҳо бисёр тез меафзояд ва хароҷотҳои ғайриистеҳсолии ҷамъият барои нигоҳ доштан ва хизмат расонидани нафақахӯрон зиёд мешавад.

Умуман пиршавии аҳоли ин чараёни қонуниятҳои характери объективӣ буда, аҳолиро пиртар ва донотар мегардонад.

Омӯзиши демографиии пиршавӣ роли муҳимро дар фаҳмидани қонуниятҳои тараққиёти демографиии ҷамъият, аҳамияти калон барои танзим даровардани истеҳсоли ҷамъиятии иқтисоди бозоргонӣ дорад.

в) Ҳайати оилавии аҳоли

Пеш аз ҳама бояд ба хотир орем, ки то соли 2000-ум ҳайати оиларо ба воситаи категорияи «оила» ҳамчун воҳиди мушоҳида муайян мекарданд. Аз соли 2000-ум сар карда дар таҷрибаи барӯйхатгирии аҳоли, мувофиқи талаботҳои байналмиллалӣ, аввалин бор категорияи нав ҳамчун (хоҷагии хонагӣ) истифода бурда шудааст.

Фарқи байни мафҳумҳои «хоҷагии хонагӣ» ва «оила» чунин мебошанд:

а) хоҷагии хонагӣ метавонад аз 1 одам, оила бояд кам аз 2 шахс иборат бошанд;

б) аъзоҳои хоҷагии хонагӣ шарт нест, ки ҳешу табор бошанд, дар аъзоҳои оила бошад ҳешу таборӣ шарт мебошад. Аъзоҳои ҳайати хоҷагиҳои хонагӣ, ки акти гражданинӣ никоҳ доранд, пеш аз ҳама мафҳум дар бораи бозтавлиди демографиии аҳоли бояд диҳад, чунки он бояд ба аъзоҳои хоҷагии хонагӣ ғамхорӣ намояд, зиндагиро ташкил диҳад.

Дар чараёни омӯзиши демографиии ҳайати хоҷагиҳои хонагии аҳоли чунин нишондиҳандаҳои умумии демографӣ ҳисоб карда мешавад:

- шумораи шахсоне, ки ақди никоҳ доранд ва надоранд;
- шумораи талоқшудагон;
- коэффисиенти никоҳ ва талоқ ба сари ҳар як 1000 нафар аҳоли;
- давомнокии миёнаи никоҳ;
- шумораи хоҷагиҳои хонагӣ ва ҳаҷми онҳо;

- шумораи кӯдакон, синну соли зану шавҳарон ва дигар аломатҳое, ки хоҷагии хонагиро тавсиф медиҳанд.

Баъзе аз ин нишондиҳандаҳои хоҷагии хонагиро дар асоси маълумоти барӯйхатгирии умумии аҳолии соли 2000- уми Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил менамоем.

Дар ҷумҳурии ҳамагӣ 1,047 ҳазор хоҷагиҳои хонагӣ вуҷуд доранд. Дар ин хоҷагиҳои хонагӣ 6,086 нафар зиндагӣ мекунанд, ки 99,3% аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар шумораи умумии хоҷагиҳои хонагӣ 6,9% аз 1 нафарӣ одам, 7,0% - аз 2 нафарӣ, 8,5% - аз 3 нафарӣ, 12,0% - аз 4 нафарӣ, 15,3% - аз 5 нафарӣ, 14,6% - аз 6 нафарӣ, 11,4% - аз 7 нафарӣ, 7,8% - аз 8 нафарӣ, 5,1% - аз 9 нафарӣ ва 10,8% - аз 10 нафарӣ ва болотарро ташкил медиҳанд.

Дар хоҷагии хонагии миёнаи ҷумҳурии аз 5,8 нафар, дар шаҳр 4,5, дар деҳот- 6,5 зиндагӣ мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки 72 ҳазор хоҷагиҳои хонагии ҷумҳуриамон аз 1 нафарӣ иборатанд. Аз ҷумлаи хоҷагиҳои якнафара 76% истиқоматкунандагони шаҳрӣ ва 24% -қишлоқӣ мебошанд. Маълумотҳо дар бораи ҳайати хоҷагиҳои хонагӣ барои сохтмони хонаҳо, истеҳсоли предметҳои истеъмолии хоҷагӣ, ба нақша гирифтани муассисаҳои кӯдакон, мактаб, табобатхонаҳо ва ғайра зарур мебошанд.

г) Омӯзиши демографии ҳайати миллии аҳоли

Демографии ҳайати миллии аҳолиро бо алоқамандии дигар нишондиҳандаҳо (таркиби иҷтимоӣ, шуғл, маълумотноки, чинс ва дигар аломатҳои он) меомӯзад.

Миллати шахс ин тааллуқ доштани он ба ягон гурӯҳи муайяни умумии этникӣ, халқ (этнос) аст. Аломати муҳимтарини таалуқ доштани миллӣ – забони модарӣ ва худшиносии миллат мебошад. Дар вақти гузаронидани барӯйхатгирии умумии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар ду аломат ба ҳисоб гирифта мешавад.

Таркиби этникӣ – ин тақсимои аҳоли аз рӯи аломати миллӣ, нажодӣ ва тааллуқ доштани динӣ, нишондиҳандаҳои гуногуни забон, ки дар барӯйхатгириҳо ва формсаҳои ҳисоботи ҷорӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар дунё қариб 3000 халқ вучуд доранд, қисми онҳо дар натиҷаи тараққиёти таърихӣ дуру дароз ба миллат табдил ёфтанд; дигарҳояшон ҳамчун халқият ва гурӯҳи сеюмашон ба гурӯҳи қабилаҳо ё қабилаҳои алоҳида ҷудо шудаанд. Халқ дар мафҳуми васеъаш – ин гурӯҳи калони одамон, ки пеш аз ҳама ба ҷойи пайдоиши худ алоқаманд мебошанд. Бо ибораи дақиқтар бошад он чунин мазмун дорад. Халқ – ин ифодаи ҳамаи намудҳои умумии этникӣ мебошад. Миллат - ин умумияти таърихӣ халқҳо дар ҷараёни ба вучуд омадани алоқаҳои масоҳатӣ (территориявӣ) ва иқтисодӣ, забон, баъзе хусусиятҳои маданӣ ва хоса тараққиёти шуурнокии миллат мебошад⁶.

Маълумотҳои пурра ва дақиқро оид ба миллат фақат ба рӯйхатгирии аҳоли дода метавонад.

Ҳангоми барӯйхатгирӣ ҳар шахс миллати худро изҳор менамояд. Ҳайати миллии аҳолии мамлакат асоси тақсим намудани масоҳати маъмурии он мебошад.

Аксари мамлакатҳои ҷаҳон давлатҳои сермиллат мебошанд. Масалан, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки зиёда аз 200 миллат ва халқиятҳо, аз он ҷумла 22 миллат зиёда аз 1 млн. нафар, 25 – аз 10 то 100 ҳазор нафар ва ғайра вучуд дошт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳамчун давлати сермиллат, зиёда аз 120 миллат зиндагӣ мекунанд. Қайд кардан зарур аст, ки таркиби миллатҳои ҳар як мамлакат доимо тағйир меёбад, чунки суръати афзоиши шумораи миллатҳои гуногун фарқияти калон доранд. Миллат – яке аз масъалаҳои муҳимтарини барӯйхатгирии аҳолист, ки бо проблемаҳои демографӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ зич алоқаманд мебошад, Дар 11 соли барӯйхатгирии аҳоли солҳои 1989 ва 2000-ум, ки шумораи

⁶ Демографический энциклопедический словарь. – М., 1994, с. 282

аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 20,3% афзудааст, шумораи тоҷикон ба 1725,3 ҳазор нафар, ё 54,4% зиёд шудаанд. Дар натиҷа ҳаҷми қиёсии онҳо дар шумораи умумии аҳоли аз 62,3% соли 1989 то 79,9% дар соли 2000-ум баланд шуданд. Афзоиши шумораи аҳоли дар ин муддат асосан аз ҳисоби афзоиши табиӣ он мебошад. Пайваста ба он табадулотҳои иқтисодӣ ва сиёсии ҷумҳуриамон чараёни муҳоҷирати халқҳои ғайри маҳаллиро тезонид. Масалан, шумораи русҳо 5,7 маротиба, шумораи тоторҳо – 3,8 маротиба, украинҳо – 11,9 маротиба, олмонҳо 28,8 маротиба кам шуданд.⁷

Дар вақти барӯйхатгирии аҳоли масъалаи забон ҳамчун масъалаи мустақил ба ҳисоб гирифта мешавад, чунки забон яке аз аломатҳои муҳимтарини миллат ба ҳисоб меравад. Аммо миллати шахсони алоҳида ва забони модарӣ ва хусусан забони гуфтор на ҳама вақт бо забони модарӣ рост меоянд.

Дар баъзе давлатҳои ҷаҳон демография мафҳуми миллату забонро фарқ накарда, миллатро фақат аз рӯи забон, гуфтор муайян мекунад, ки ин нодуруст аст, ё ин ки аз рӯи раса муайян мекунанд (ИМА).

Дар дунё шумораи умумии забонҳо зиёда аз 4000 мебошад. Ҳол он, ки бо забонҳои чинӣ, англисӣ, ҳинду, урду, испонӣ, русӣ, банғолӣ, индонезӣ, арабӣ, тугалӣ, ҷопонӣ ва олмонӣ зиёда аз 60 фоиз аҳолии ҷаҳон гап мезананд.

Ҳамаи забонҳои ҷаҳон аз рӯи алоқамандӣ ва пайдоишашон 15 оилаи забонро ташкил медиҳанд; ҳар яке аз гурӯҳҳои ба якдигар наздик забонҳои таърихан ба як иттифоқи забон дохил буданд. Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ қариб 130 забон вучуд дошт, ки тахминан 70-тои онҳо забони адабӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Забони тоҷикӣ давлатӣ ва забони русӣ- забони машварати байни миллатҳо мебошад. Шумораи аҳолие, ки тоҷикиро забони модарӣ ҳисоб кардаанд, 80,1% аҳолии мамлакатро ташкил намуданд (соли 1989 – 62%), забони тоҷикӣ ва забони русӣ дар байни забонҳои дигар роли

⁷ Население Республики Таджикистан. 2000, Душанбе, 2002, с. 183

ҳалқунандаро мебозанд. Фақат 88,3 ҳазор нафар (1,4%) аҳоли ба ин модел ҷавобгӯй нест, аз онҳо 16,4 тоҷикон (0,3%) забони русиро ба сифати забони модарӣ ҳисоб карданд.

Аз давраи соҳиб шудани истиқлолият забони тоҷикӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт роли муҳимро мебозад. Натиҷаҳои барӯйхатгирии аҳоли гувоҳӣ медиҳанд: 21,7% қирғизҳо, 15,7% русҳо, 21,3% туркманҳо, 35,6% узбекҳо ва 33,1% қазоқҳо бо забони тоҷикӣ озодона гап мезананд.

д) Ҳайати маълумотнокии аҳоли

Дар ҷамъият ҳаҷми дониш ва таҷрибаҳои тахассусӣ аз насл ба насл ба воситаи системаи маорифи халқ дода мешаванд. Бинобар ҳамин дар демография омӯзиши дараҷаи маълумотнокӣ ва саводнокӣ дар тараққиёти ҷамъият аҳамияти беандоза дорад. Он ҳамчун қисми ҷудошавандаи дараҷаи маданӣ ва пешоянд ба вучуд овардани нерӯҳои мутахассисони мамлакат мебошад.

Маориф ҳамчун соҳаи иқтисод фаъолияти муассисаҳои томақтабӣ, муассисаҳои маълумоти умумӣ, ибтидоӣ, миёна ва олии маълумотҳои касбӣ ва инчунин маълумотҳои иловагиро дар бар мегирад.

Барои ҳаматарафа нишон додани дараҷаи маълумотнокии аҳоли дар мамлакат, тағиротҳои миқдорӣ ва сифатие, ки дар ин соҳаҳо ба амал меоянд, нишондиҳандаҳои демографию омӯри истифода мешаванд ба монанди: шумора ва таркиби муассисаҳои маориф, шумораи хонандагон, қабул дар муассисаҳои таълимдиҳӣ, хатмкунандагон, мутахассисон, шумора ва таркиби омӯзгорон, ҳаҷми ҷойи таълимгарӣ ба як хонанда, бо воситаҳои таълимии техникӣ таъмин будан, фондҳои китобхонаҳо, бо хобгоҳҳо, муассисаҳои хӯроки умумӣ ва ғайра. Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки маориф – яке аз омилҳои муҳимтаринест, ки тараққиёти мустаҳками инсониятро таъмин менамояд. Маълумотнокӣ барои ҳар як инсон ҳамчунин дар ғанӣ гардонидани «сармояи инсоният»,

ки бо он ба бозори меҳнат ворид мешавад ва ҳам барои тараққиёти он ҳамчун шахсият чизи бебаҳост.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи маориф, таъмин намудани саводнокии умумии аҳоли бо муваффақият ҳал шудааст. Баҳисоб гирифтани саводнокии умумии аҳоли дар асоси маълумотҳои демографӣ оид ба шумораи шахсоне, ки хондан ва навиштан ё ки фақат хонандаро бо ягон забон метавонанд, саводнок ҳисоб мешаванд. Дарачаи маълумотнокии аҳоли бо чунин нишондиҳандаҳо чен карда мешаванд:

- шумораи босаводон ба 100 нафар аҳолии дар синну соли аз 9 то 49 сола, ки қобилияти саводнокӣ доранд;

- шумораи шахсоне, ки дараҷаи маълумоти махсус (олӣ, олии нопурра, миёнаи махсус, миёнаи умумӣ, миёнаи нопурра, ибтидоӣ) ба 1000 нафар аҳоли дар синну соли 14-15 сола ва аз он зиёдтар.

Дараҷаи маълумотнокӣ барои ҳамаи аҳоли, аҳолии шаҳр ва аҳолии деҳот, мард ва зан, аҳолии шуғлдошта ва бешуғл, барои аҳолии гурӯҳҳои дар синну соли гуногун буда омӯхта мешаванд.

Дар Тоҷикистон дараҷаи саводнокии аҳоли нисбатан баланд мебошад. Ба ин натиҷаҳои барӯйхатгирии аҳоли дар соли 2000 гувоҳӣ медиҳанд. Аз шумораи умумии аҳолии синну соли муқарраршудаи мамлакат 7,6% маълумоти олӣ доштанд, 1,3% олии нопурра, 6,6% миёнаи махсус, 19,2% маълумоти умумии асосӣ (миёнаи нопурра), маълумоти миёнаи умумӣ 57,5%. Фақат 5,9% маълумоти ибтидоӣ доштанд ва аҳолии бесавод 0,5% аҳолии қобили маълумот омӯхтанро ташкил медиҳанд.

Дараҷаи маълумотнокии аҳолии шаҳр нисбат ба деҳот баландтар мебошад: ҳаҷми қиёсии аҳолии шаҳр, ки маълумоти олӣ доранд 2,7 маротиба нисбат ба аҳолии деҳот баландтар аст, маълумоти миёнаи махсус – 1,7 маротиба.

Ҳаҷми қиёсии истиқоматкунандагони қишлоқ, ки фақат маълумоти ибтидоӣ доранд, нисбат ба аҳолии шаҳр 1,3% зиёдтар мебошанд.

Дараҷаи аҳолии бесавод на он қадар баланд аст, ба 1000 нафар аҳоли дар шаҳрҳои 0,5% ва дар деҳот – 0,6% ташкил мекунанд. Зиёда аз

72% шахсони бесавод калонсолон (аз 55 сола калонтар) мебошанд. Занони бесавод 3 маротиба аз мардҳо бисёртаранд.

Тафовути дараҷаи саводнокии аҳоли аз рӯи минтақаҳо ба ғайр аз шаҳри Душанбе он қадар зиёд нест.

Пас аз барқарор намудани истиқлолият, дар мамлакатамон ислоҳоти маориф гузаронида истодаем, ки он на танҳо дараҷаи вучуд доштаро бояд нигоҳ дорад, балки вазъияти онро беҳтар намояд.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дар назди илми демография боз самтҳои муҳимтарини дараҷаи моддии аҳоли, ки бояд омӯхта шаванд, чунин мебошанд: таъмин будани аҳоли бо маълумотҳои ахборӣ, дараҷаи тараққиёти муассисаҳои истироҳатӣ ва саёҳатӣ, варзишию санъат ва маданият. Омӯзиши ин масъалаҳо бояд дар асоси системаи нишондиҳандаҳои демографӣ таҳлил гардида баҳо дода шаванд.

МАВЗЎИ 3. ОМУЌИШИ ДЕМОГРАФИИ БОЗТАВЛИДИ АҲОЛӢ

1. Мафҳуми демографии бозтавлиди аҳоли
2. Системаи нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳоли.
3. Афзоиши мутлақи табиӣ аҳоли
4. Коэффитсиентҳои таваллуди маҷмӯӣ ва қисмӣ
5. Системаи нишондиҳандаҳои ғавт ва моҳияти таҳлилии онҳо дар раванди демографӣ
6. Коэффитсиенти афзоиши табиӣ бозтавлиди аҳоли
7. Таҳлили демографии омилҳои ғавт
8. Брутто ва неттои коэффитсиентҳои бозтавлиди аҳоли

1. Мафҳуми демографии бозтавлиди аҳоли

Аҳоли – ин муҳимтарин ҳодисаи ҷамъиятӣ буда, хусусиятҳои хоси табиӣ худбарқароршавӣ дорад.

Аҳоли – маҷмӯе мебошад, ки дар натиҷаи ивазшавии табиӣ ба воситаи насл доимо такрор мешавад. Ҷараёни ивазшавии шумораи онро дар натиҷаи ҳодисаҳои демографии таваллуд, ғавт ва тағйирёбии шумораи аҳоли бозтавлив меноманд.

Дар таъмин намудани бозтавлиди аҳоли синну сол ва ҷинс роли ҳалкунандаро мебозад ва бе ҳисобу назардошти онҳо ягон масъалаи давлатию ҳаётиро таҳлили пурраи демографӣ кардан мумкин нест. Аз ҳамин ҷо аҳамияти баҳисобгирии синнусол ва ҷинси аҳоли дар омузиш ва таҳлили самтҳои демографии нишондиҳандаҳои бозтавлив бениҳоят калон мебошад.

Бинобар он ба аҳоли на ҳамчун маҷмӯи умумии ҷамъи одамони оддӣ назар карда мешавад, чунки он ҳодисаи мураккабтарини ҷамъиятӣ мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ одамон байни якдигар ба воситаи муносибатҳои истеҳсолии нави сохти бозорӣ дар ҷараёнҳои истеҳсолот амал мекунанд, ки он ба тарзи муносибатҳои истеҳсолӣ вобаста мебошад. Бинобар он ҳодисаҳои демографиро дар ҳолате фаҳмидан мумкин, ки агар тараққиёти аҳоли бо алоқамандии тараққиёти

равандҳои ҷамъиятӣ зич омӯхта шавад. Чунки аҳоли ва иқтисодиёт ду звеноҳои бо якдигар алоқаманди системаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки лаҳзаи муайянкунандаи он истеҳсолот ва тақрири истеҳсолоти ду тарафа: аз як тараф, воситаҳои зиндагӣ ва воситаи меҳнат ва аз тарафи дигар – худи инсон мебошад.

Аҳоли ва бозтавлиди он субъекти истеҳсолот ва ҳамаи ҳодисаҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳад ва пешравию онҳо ба тарзи истеҳсолот вобаста мебошанд ва аҳолиро иқтисодиёт омӯхта мешаванд.

Бо ибораи дигар гӯем, шумораи аҳоли ва бозтавлиди он омиле мебошад, ки ба тараққиёти ҷамъият таъсир мерасонад ё бо суръати баланд, ё паст ва баръакс ба тағйирёбии шумораи аҳоли таъсир мерасонад.

Бозтавлиди аҳоли ҳодисаҳои демографиро дар бар мегирад, ки бевосита ё ин ки ба восита ба тағйирёбии шумораи аҳоли таъсир мерасонанд. Ба онҳо таваллуд ғайрӣ, афзоиши табиӣ ва инчунин ҳодисаҳои никоҳ, талоқ ва тағйирёбии давомнокии ҳаёт дохил мешаванд.

Равандҳои ҳаракати бозтавлиди аҳоли бо шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёт вобаста мебошанд. Бо тағйирёбии он шароитҳо ҳам дар бозтавлиди аҳоли ва дар қонуниятҳои он тағйиротҳо ба вуҷуд меоянд.

Таваллуд ва ғайрӣ, никоҳ ва талоқи аҳоли – ҳодисаҳои маҷмӯи мураккабе, ки ҷараёнҳои бетанаффус гузарандаанд. Онҳо дар ҳаёти ҷамъият ниҳоят аҳамияти калон доранд. Донишмандони қонуниятҳои онҳо, микрос, хусусият, самтҳои ҳаракат ва дигар аломатҳои онҳо барои ҳал намудани бисёр вазифаҳои ҳоҷагии халқ аҳамият доранд. Ба ин гуна донишҳо фақат дар асоси мушоҳидаи доимии таснифии аниқи ҳолат ва тараққиёти равандро ва ҳодисаҳо, ки дар демография бозтавлив меноманд, таҳлил карда мешаванд.

Аз ӯҳдаи ин гуна вазифаҳо фақат омор ва демографияи баландтараққӣ карда баромада метавонанд.

Ягон масъалаҳои давлатӣ, дурнамоии аҳолиро бе омӯзиши ҳаматарафаи динамика таваллуд ва фавт ва равияи онҳо дуруст омӯхтан мумкин нест.

Барои ба ҳодисаҳои демографӣ дуруст баҳо додан, усулҳои омӯзишро муайян кардан даркор, ки параметрҳои ҳодисаҳоро дақиқ ба ҳисоб гирифта тавонанд. Талаботи муҳимтарини ин таъмини меъёрҳои яхела ва принципҳои муайян кардани ҳодисаҳои бозтавлиди аҳолие, ки барои гирифтани ахборотҳои муқоисашавандаи омӯӣ, демографӣ ба талаботҳои демографияи байналмилалӣ мувофиқ бошанд.

Демографияи аҳолии системаи нишондиҳандаҳо ва ҷараёнҳои ҳаракати аҳолиро бо намуди рақамҳо, нишон медиҳад ва инчунин усулҳои ҳисоб кардан ва таҳлили онҳоро кор карда мебарояд.

Демография маълумотҳоро оид ба бозтавлиди аҳолии ҷамъ намуда, ба система дароварда, таҳлил карда, органҳои давлатӣ идорақунӣ, банақшагирӣ, муассисаҳои илмӣ ва дигар ташкилотҳоро таъмин менамоянд.

Дар асоси маълумотҳои омили демографӣ оид ба бозтавлиди аҳолии бисёр масъалаҳои сиёсати демографӣ дар ҷумҳуриямон тартиб дода мешаванд.

2. Системаи нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳолии

Ба ҳисоб гирифтани ҳодисаҳои демографии бозтавлиди аҳолии: таваллуд, фавт ва афзоиши табиӣ он пеш аз ҳама ба намуди бузургиҳои мутлақ гузаронида мешавад. Дар ин намуд шумораи таваллудшудагон, фавтидагон ва фарқи байни онҳо (афзоиши табиӣ аҳолии) барои ин ё он давраи вақт, масалан барои сол, ҳисоб карда мешавад.

Вале нишондиҳандаҳои мутлақ барои нишони додани дараҷаи таваллуд, фавт ва афзоиши табиӣ аҳолии кифоя нестанд, чунки имконияти таҳлили демографии онҳо ба ҳамаи талаботҳо ҷавоб дода наметавонанд. Аз ҳамин сабаб дар ин фасл мо ба таври умумӣ

нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳолиро (нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ) дида мебароем.

Пеш аз он, ки нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳолиро нишон диҳем, мафҳуми нишондиҳандаро фаҳмидан зарур мебошад. Нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳоли шартан ба ду гурӯҳ чудо карда мешавад:

- нишондиҳандаҳои мутлақи бозтавлиди аҳоли;
- нишондиҳандаҳои нисбии бозтавлиди аҳоли.

Омӯзиши демографии бозтавлиди аҳоли ҳама вақт аз мӯйян кардани нишондиҳандаҳои андозаи мутлақи онҳо сар мешавад, яъне; шумораи таваллудшудагон, шумораи фавтидагон, афзоиши мутлақи табиӣ он. Дар инҷо афзоиши мутлақи табиӣ – нишондиҳандаи вобастагӣ байни таваллуд ва фавт мебошад. Мантиқан ва моҳиятан ин алақай саршавии таҳлили маълумотҳо оид ба чараёни бозтавлиди аҳоли мебошад.

Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо барои давраҳои муайяни вақт – сол, моҳ, семоҳа ва ғайра ҳисоб карда мешаванд. Маҷмӯи маълумотҳои солонаи таваллуд ва фавт бисёртар аҳамияти ҳаматарафа доранд. Демография баҳисобгирии таваллуд ва ҳодисаҳои фавтро ҳамчун қоида, бо роҳҳои муайяншуда мегузаронад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар давлатҳо (бо назардошти хусусиятҳои милли) тартиби ҳатмии давлатии бақайдгирии ҳолатҳои шахрвандӣ вучуд дорад.

Муайян кардани ҳодисаи демографии ҳаракати табиӣ аҳоли аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ дорад, чунки доираи ҳодисаҳои мушоҳидашаванда аз ҳамонҳо вобастагӣ дорад. Яке аз мураккабиҳо – муайян кардани мафҳуми «таваллуд» мебошад. Натиҷаи таваллуд ин эҳтимолияти ба вучуд омадани кӯдаки зинда, ё мурда мебошад, ки фарқ кардани онҳо зарур аст. Фарқ намудани ин ду мафҳум ба он вобаста аст, ки таваллуди зинда шумораи одамонро зиёд мекунад, фавтида – зиёд намекунад. Чунки дар айни ҳол онҳоро фавтида ҳисоб кардан мумкин нест, аз сабабе, ки онҳо зиндагӣ накардаанд.

Шумораи зинда таваллуд шудагон шумораи мутлақи таваллудшудагоне, ки дар органҳои ЗАГС ба қайд гирифта шудаанд.

Мафҳуми зиндатаваллудшуда дар баъзе давлатҳо аз якдигар фарк мекунад.

Дар давлатҳои муштаракулманофеъ зинда таваллуд шуда ҳосиле, ки аз бадани модар гирифта мешавад, мӯҳлати ҳомила 28 ҳафта ва зиёдтар (қадаш 35 см ва зиёдтар, вазнаш 1000 грамм ва зиёдтар), ки баъд аз бадани модар ҷудо шудан як маротиба ҳудаш мустақилона нафас гирифта бошад, ҳисоб мешавад.

Барои омӯختани дараҷа ва динамикаи таваллуди аҳолии нишондиҳандаи бозтавлиди онро дар солҳои 1991-20000-ум дар ҷадвали 1 нишон медиҳем.

Ҷадвали 1.

Шумораи таваллудшудагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби ҳазор нафар)⁸

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ҳамагӣ-шумораи таваллудшудагон	212,6	179,5	186,3	191,6	193,2	172,3	178,1	185,7	180,9	167,2

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки шумораи мутлақи таваллуди умумии аҳолии дар давоми даҳ соли охирин сол аз сол кам шудааст. Масалан дар соли 2000-ум нисбат ба соли 1991 чунин тағйирот мебошад:

$\pm \Delta M = (M_1 - M_0) = 167,2 - 212,6 = - 45,4$ ҳазор нафар таваллуд мутлақо кам шудааст. Сабабҳои асосии кам шудани таваллуди аҳолии: ҳодисаҳои солҳои 1990-1995; тағйир ёфтани таркиби аҳолии; муҳоҷирати ҷаъоли аҳолии аз ҷумҳурии мо, хусусан қисми аҳолии ҷавон.

⁸ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2001, с. 47

Ин таҳлили умумӣ мебошад, вале агар таҳлили ҳаматарафа гузаронида шавад, боз дигар омилҳои мураккабтарро нишон додан мумкин аст. Маҷмӯи солони таваллудшудагон аз рӯи бисёр аломатҳои якхела нестанд. Ба сари ҳар 100 нафар духтарон шумораи писарони таваллудшуда фарқ мекунанд, аз рӯи аҳолии шаҳру қишлоқ. Дар соли 2000-ум қисми зиёди таваллуд, зиёда аз 74,6% дар қишлоқ таваллуд шудаанд. Дар инҷо таъсири урбанизация ҳам кам нест.

Таваллудшудагонро аз рӯи тартиби таваллуд аз модарони худ, яъне якум, дуюм, сеюм, чорум, панҷум, шашум ва ҳоказоҳо кӯдакон, таҳлили демографии махсус гузаронида мешавад.

Ҳодисаи таваллудро мумкин дар дохили сол аз рӯи моҳҳо тадқиқот гузаронида шавад.

Камбудии ҳамаи нишондиҳандаҳои мутлақӣ таваллуд паст будани дараҷаи ахбороти онҳо, чунки аз кадом қисми маҷмӯи гирифта шудаанд, маълум нест. Масалан, агар шумораи таваллудшудагон дар як сол дар ду давлат, минтақа, вилоят ва ғайра 100 ҳазор нафари бошанд ҳам, ин мазмун онро надорад, ки дараҷаи суръати таваллуд якхела аст, чунки боз шумораи умумии аҳолиро доништан лозим.

3. Афзоиши мутлақи табиӣ аҳоли

Шумораи аҳоли дар натиҷаи таъсири ҳодисаҳои демографӣ тағйир меёбад, чунки ҳар рӯз ва ҳар соат дар мамлакат, дар дунё одамон таваллуд меёбанд, фавт мешаванд, қайди никоҳ ва талоқ мекунанд, одамон ҳақиқатан худро дигар менамоянд. Вале дар ҳолатҳои, ки дар оила кӯдаки якум таваллуд мешавад, як навъ ва агар, кӯдаки шашум ё ҳафтум бошад, ин тамоман ҳолати дигар аст ва таъсири онҳо ба оила, ҷамъият ва демографияи аҳоли гуногун мебошад. Дар Ҳиндустон ҳар сол қариб 28 млн. нафар таваллуд мешавад, дар Чин -20 млн. нафар, дар Индонезия бошад – 5 млн. нафар ва ғайра.

Русия аз рӯи шумораи аҳоли дар ҷаҳон ҷои шашумро ишғол мекунад. Аз ҷиҳати таваллуди насли нав – ҷои 19-ум, яъне дар як сол ҳамагӣ 1,3 млн. нафарро ташкил медиҳад. Ҳамаи ин чараёнхоро ҳам миқдоран ва ҳам сифатан доништан зарур аст.

Ходисаҳои демографӣ дар фазои вақт тақсим шудаанд, бо мурури вақту синну сол одамон тезшавии тағйирёбии онҳо ҳам фарқ мекунад ва онро дар вақти кор кардани принципҳо ва усулҳои таҳлили демографӣ ба назар гирифтани шарт мебошад.

Қисми муҳимтарини тағйироти мутлақи шумораи аҳоли ин мутаносубии байни шумораи таваллудшудагон ва фавтидагон аст. Фарқи байни шумораи таваллудшудагон (Т) ва шумораи фавтидагон (Ф) дар ягон давра (қоидавӣ, дар як сол) тағйирёбии табиӣи аҳоли меноманд. Дар бисёр мавридҳо шумораи таваллудшудагон дар мамлакат аз фавтидагон зиёдтаранд ва мегӯянд, ки афзоиши табиӣи аҳоли мусбӣ мебошад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000-ум – 167,2 ҳазор нафар таваллуд шудааст ва шумораи фавтидагон – 29,4 ҳазор нафар, яъне дар соли 2000-ум афзоиши табиӣи аҳоли 137,8 ҳазор нафарро ташкил намуд.

Хулоса, дар соли 2000-ум аз ҳисоби зиёдшавии таваллуд нисбат ба фавт аҳолии ҷумҳурӣ ба 137,8 ҳазор нафар зиёд шуда буд.

Нишондиҳандаи нисбии афзоиши табиӣи аҳоли – ин нисбати афзоиши мутлақи табиӣ ба шумораи миёнаи солонаи умумии аҳоли мебошад.

$$H_{anm} = \frac{T - \Phi}{\bar{A}} * 1000, \text{ дар инҷо}$$

H_{anm} – шумораи афзоиши нисбии табиӣи аҳоли;

T – шумораи мутлақи таваллудшудагон;

Φ – шумораи мутлақи фавтидагон;

$\bar{A}$ – шумораи миёнаи солонаи аҳоли;

1000 – промилле (‰) ба 1000 нафар аҳолии миёнаи солона.

Ин нишондиҳанда дар ҷумҳурии мо дар соли 2000-ум 22,3 нафарро ташкил дода буд.

Ба нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳоли инчунин ҳодисаҳои демографии никоҳ ва талоқ, қатъи назар аз он, ки онҳо шумораи аҳолиро бевосита тағйир намедиҳанд ва баҳисобгирии онҳо ба монанди таваллуду фавт мебошанд, дохил мешаванд.

Ба шумораи шахсони ба қайди никоҳ гирифта шуда онҳое дохил мешаванд, ки дар органҳои ЗАГС қайд карда шудаанд.

Ба ҳисоби ҷории шумораи бақайдгирифтагон фақат онҳое дохил мешаванд, ки бо тариқи ҳуқуқи расмӣ бошанд, вале дар вақти барӯйхатгирии аҳоли боз никоҳҳои ҳақиқӣ ҳам дохил карда мешаванд.

Ҳуҷҷати баҳисобгирии фаврии қайди никоҳҳо ин бақайд гирифтани он дар органҳои ЗАГС мебошад.

Дар чараёни омӯзиши демографӣ ахборот оид ба шумораи умумии никоҳҳои мувофиқи ҳудудҳои маъмурӣ, тақсимооти онҳо аз рӯи аломатҳои гуногун, аз он ҷумла: ҷои истиқомат, синну сол, ҷинс, ҳолатҳои пешинаи қайди никоҳи зану шавҳар омӯхта мешаванд.

Ба шумораи талоқҳо он шахсоне дохил мешаванд, ки бо тарзи қонунӣ ба қайд гирифта шудаанд (дар вақти зинда будани зану шавҳар).

Талоқ ё ба воситаи суд ё дар органҳои ЗАГС мувофиқи аризаи ё зан ё шавҳар ҳал карда мешавад. Ҳисоби ҷорӣ фақат шахсони ҳуқуқӣ ҷудо кардашударо дарбар мегирад, аз ҳамин сабаб шумораи талоқҳо аз талоқҳои ҳақиқӣ камтаранд. Дар вақти барӯйхатгирии аҳоли ҳардуи онҳо (қонунӣ ва ҳақиқӣ) ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар раванди кор карда баромадани маълумотҳо оиди шумораи умумии талоққардагони ба қайд гирифта шуда ва инчунин аз рӯи аломатҳои ҷинс, синну соли талоқшудагон, давомнокии зиндагии онҳо то талоқ, шумораи умумии фарзандон ва ғайра таҳлил карда мешавад.

Ҳолатҳои ҳодисаҳои демографии никоҳ ва талоқ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1991-2000-ум дар мақомоти ЗАГС ба қайд гирифта шудаанд, дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Чадвали 2

Микдори никоҳ ва талоқ, ки мақомоти ЗАГС солҳои 1991-2000-ум ба қайд гирифтаанд

Микдори никоҳ

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ҷумҳурии Тоҷикистон	56505	46672	53946	38820	32078	28019	27250	22279	22743	26257

Микдори талоқ

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ҷумҳурии Тоҷикистон	7562	6482	5293	4372	4342	4354	3994	2648	2334	2358

Маълумотҳои дар чадвали 2 овардашуда нишон медиҳанд, ки дар қаторҳои динамикаи миқдори никоҳ ва талоқ дар намуди умумӣ равиши ҳам мусбат ва ҳам манфӣ дида мешавад. Дар давоми 10 сол аз соли 1991 то 2000-ум миқдори зану мардҳои никоҳ кардашуда зиёда аз ду маротиба кам шудаанд, яъне ба 30248 нафар, ё ин ки зиёда аз 53,5% аз миқдори умумии соли 1991 (56505-26257), нисбат ба соли 1996 бошад, ба миқдори – 1762 нафар. Баҳои умумӣ ҳодисаи демографии никоҳи марду зан нишон медиҳанд, ки ин рафтори демографӣ ба бозтавлиди аҳоли таъсири манфӣ мерасонад.

Барои таҳлили пурраи демографии қайди никоҳ бояд мардҳо ва занҳо алоҳида дар маҷмӯъ ва аз рӯи ҳар як гурӯҳҳои синну сол тадқиқ карда шавад.

Ҳолати ҳодисаи демографии талоқ нисбатан беҳтар шудааст. Дар натиҷаи ғамхории ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳтар намудани

сиёсати демографӣ ва танзими оила дар давоми 10 соли истиқлолияти давлати Тоҷикистон (1991-2000) миқдори талоқ (вайроншавии оила) – 5204 (7562-2358), ё ин ки ба $68,8\%$, $\frac{5204}{7562} * 100$ кам шудааст.

Нишондиҳандаҳои ҳодисаи демографиро аз рӯи гурӯҳҳои синну соли 15-19, 50-59 ва 60 сола мардҳо ва занҳо алоҳида таҳлил намудан аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Дар натиҷаи талоқ кӯдакон бепадар ё бемодар мемонанд.

4. Коэффитсиентҳои таваллуди маҷмӯӣ ва қисмӣ

Барои гузаронидани тадқиқоти демографии ҳаматарафаи бозтавлиди аҳоли дар асоси нишондиҳандаҳои мутлақи он кифоя нестанд, чунки: - бузургҳои мутлақ дар бораи суръати таваллуд, фавт ва афзоиши табиӣ аҳоли ахбор намедиханд; - нишондиҳандаҳои мутлақ имконияти васеи ахбороти надоранд ва имконияти таҳлили муқоисавии онҳо маҳдуданд; - бузургҳои мутлақ аз шумораи аҳоли вобастаанд. Барои дурустар фаҳмонидани моҳияти гуфтаҳои боло мисол меорем. Барои мисол, гуфтан мумкин нест, ки «Фавт ба ҳазор нафар аҳоли кам шудааст». Камшавии шумораи фавтидагон мумкин аз ҳисоби камшавии шумораи умумии аҳоли ё тағйирёбии таркиби он бошад. Мисоли дигар: агар, гӯем, ки дар соли 2001 дар ноҳияи «А» - 6 ҳазор нафар кӯдак таваллуд шудааст ва дар ноҳияи «Б» - 18 ҳазор нафар, гуфтан мумкин нест, ки таваллуд дар ноҳияи «Б» нисбат ба ноҳияи «А» се маротиба зиёдтар, зеро шумораи аҳолии ноҳияи «Б» 4,5 маротиба зиёдтар, аз ноҳияи «А». Фақат баъд аз муқоиса намудани миқдору ҳаҷми ҳодисаҳои демографӣ ва ба намуди муқоисавӣ овардани онҳо бо назардошти вақту ҳудуд, имконияти таҳлил кардан пайдо мешавад. Дар ҳолати муқоиса намудани «А» ва «Б», маълум мешавад, ки таваллуд дар ноҳияи «А» баландтар нисбатан ба ноҳияи «Б» мебошад.

Хулоса, барои муқоисаи ҳар як ҳодиса, дар ҳолати статикӣ ё динамикӣ, бояд фақат нишондиҳандаҳои нисбӣ истифода бурда шавад.

Дар навбати худ нишондиҳандаҳои нисбиро ба ду намуди асосӣ тақсим кардан мумкин: эҳтимолӣ ва коэффитсиентҳо.

Барои тасниф ва таҳлили ҳодисаҳои демографӣ, суръати тағйирёбӣ дар вақту ҳудуд бо намуди нисбӣ – нишондиҳандаҳои таваллуд, фавт, афзоиши табиӣи аҳоли- дар омор ва демография – бо коэффитсиент ҳисоб карда мешавад (дар ин фасл фақат коэффитсиентҳои таваллудро дида мебароем).

Акнун мафҳуми коэффитсиентҳои демографиро ҳамчун усули омӯзиш ва таҳлили чараёнҳое, ки дар аҳоли мегузаранд, мебинем.

Коэффитсиенти демографӣ чист?

Шумораи ҳодисаҳои солонаи демографии мамлакат, вилоят, ноҳия (ҳодисаи таваллуд фавт, никоҳ, талоқ, ҳаракати механикӣ ва ғайраро) ба ҳисоби 1000 нафар аҳолии миёнаи солона (семоҳа ва ғайра), ки барои ҳодисаи конкретӣ ҳисоб карда мешавад, коэффитсиент меноманд.

Аз сабаби он, ки бузургии ҳодисаи демографӣ бисёр хурд аст, онро ба 1000 зарб мезананд (яъне миқдори ҳодисаҳои демографияе, ки ба 1000 нафар аҳоли рост меоянд). Дар маҷмӯъ нишондиҳандае ҳосил мешавад, ки бо промилле ифода меёбад. Аз калимаи латинӣ «promille» - ба 1000. Промилле бо чунин символ – аломат ифода карда мешавад - ‰. Бояд таъкид намоем, ки ин нишондиҳандаро аз ҷиҳати назариявӣ ба ҳисоби миёна ба 1 ҳазор ва ҳатто ба 1 нафар одам ҳисоб кардан мумкин. Дар демография онҳо қоидавӣ ба 1000 нафар ҳисоб карда мешаванд.

Пешакӣ қайд кардан зарур аст, ки (коэффитсиентҳои фавтро дар фаслҳои дигар дида мебароем) аз қоидаи умумии ҳисоб кардани коэффитсиентҳои демографӣ усули ҳисоб кардани коэффитсиенти фавти кӯдак фарқ мекунад.

Аз нишондиҳандаҳои нисбии паҳн шудаи дараҷаи таваллуди аҳоли ин коэффитсиенти умумии таваллуд мебошад, ки ҳамчун нисбати шумораи таваллудшудагон дар давоми давра, сол, семоҳа (бе таваллудшудагони мурда) ба шумораи миёнаи солонаи маҷмӯи умумии аҳоли ҳисоб карда мешавад.

Агар шумораи миёнаи аҳолиро бо ҳарфи (А), шумораи таваллудшудагонро бо ҳарфи (Т), коэффитсиентро бо ҳарфи ($K_{y.m.a}$) нишон диҳем, формулаи ҳисоб кардани таваллуди умумӣ чунин намудро қабул мекунад:

$$K_{y.m.a} = \frac{T}{A} * 1000\%$$

Муқоисаи коэффитсиентҳои умумии таваллуди аҳоли дар ҷумҳурӣ, вилоятҳо, ш. Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ имконият медиҳанд, ки оид ба равияҳои ҷараёнҳои демографӣ хулосаҳои зарурӣ бароварда шавад.

Ҷадвали 3

Коэффитсиенти умумии таваллуди аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2000-ум (ба 1000 аҳоли)

Солҳо \ Ҷумҳурӣ, шаҳр, вилоятҳо ва ноҳияҳо	Дар ҷумҳурӣ	Дар ш. Душанбе	Дар вил. Суғд	Дар вилояти Хатлон	Дар ВМБК	Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
1991	39,1	24,1	33,9	46,0	35,4	43,7
1992	32,4	19,1	32,1	39,5	33,3	33,5
1993	33,5	17,5	30,7	38,9	29,8	36,4
1994	34,2	26,7	30,4	40,0	26,4	34,6
1995	34,1	29,9	32,0	37,6	27,2	34,3
1996	30,0	26,9	28,8	32,6	23,9	30,0
1997	30,6	27,1	28,0	33,9	27,7	30,7
1998	31,3	28,0	26,8	35,4	26,4	33,1
1999	29,8	25,6	25,7	35,2	20,6	30,3
2000	27,0	28,5	25,1	28,6	17,4	28,1

Аз маълумотҳои дар ҷадвали 3 овардашуда маълум мешавад, ки дар таи даҳсолаи охирини асри XX дар ҷумҳурӣ коэффитсиенти таваллуди аҳоли аз 39,1‰ соли 1991 то 27,0‰ дар соли 2000-ум паст шудааст. Ҳамин гуна равия дар вилоятҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мушоҳида карда мешавад.

Таҳлили чуқуртари демографии ин маълумотҳои бозтавлиди аҳоли нишон медиҳанд, ки дар тағйирёбии дараҷаи таваллуд қонуниятҳои рушди

мунтазам нест ва он моро водор мекунад, ки ба ин масъалаҳо диққати ҷиддӣ диҳем.

Ин ҳолатҳои таваллуди аҳолии ҷумҳурӣ талаб мекунанд, ки таҳлили демографиро аз рӯи таркиби аҳоли, синну сол, марду зан, шаҳрҳо ва деҳот ва ғайра омӯхта шаванд (лекин имкониятҳои мо дар ин ҷо маҳдуд мебошанд). Хусусан он аз рӯи аломатҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои синну соли, шаҳрӣ ва деҳотӣ.

Дар вақти баҳо додани андозаи таваллуд чунин тақсимои коэффитсиентҳои таваллуд қабул карда шудаанд: бисёр баланд – аз 40 баландтар, баланд – 25-30, миёна – 15-24, паст – 10-14.

Камбудии асосии коэффитсиентҳои умумӣ дар он аст, ки онҳо нисбат ба аҳолии умумӣ ҳисоб карда мешаванд ва дар онҳо ҳаҷми қиёси гурӯҳҳои синнусолиҳои ҳархела вучуд доранд. Аз ҳамин ҷо ақидаи сохтани коэффитсиентҳои демографии синнусолӣ, (ё қисмӣ), ки на ба шумораи миёнаи ҳамаи аҳоли, балки ба гурӯҳҳои синнусолии конкретӣ муқоиса карда мешаванд.

Яке аз муҳимтарини онҳо – коэффитсиенти ҳосилнокии репродуктивӣ мебошад, ки нисбатан оид ба таваллуд мафҳуми дурусттар медиҳад, чунки на нисбат ба ҳамаи аҳоли, балки фақат нисбат ба шумораи занҳои синну соли кӯдактаваллудкунандагон (яъне аз 15 то 49 сола), онҳо одатан қариб 50% ҳамаи занҳоро ташкил медиҳанд. Ин коэффитсиентро бисёр вақтҳо сабаби биологии занҳо ҳисоб мекунанд ва коэффитсиенти якуми синнусоли таваллуди занҳо меҳисобанд, чунки занҳои синнусоли аз 15-49 солае, ки қобилияти таваллудкунӣ надоранд, ба ҳисоби коэффитсиент дохил намешаванд.

Инро коэффитсиенти махсуси таваллуди аҳоли меноманд.

Коэффитсиенти махсуси таваллуди аҳоли бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$K_{\text{MT}} = \frac{T}{A_3} * 1000, \quad \text{дар ин ҷо (15-49)}$$

K_{MT} коэффитсиенти махсуси таваллуд

Т – шумораи таваллудшудагон

А₃ - шумораи миёнаи солонаи занҳои аз 15 то 49 сола.

5. Системаи нишондиҳандаҳои ғавт ва моҳияти таҳлили онҳо дар раванди демография

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии баҳо ва тасниф додани ҳолати тандурустии аҳоли ва тағйирёбии он нишондиҳандаҳои демографияи ғавт мебошад. Ҳуқуқ барои муҳофизати саломатии аҳоли ва барои ҳар як шахс дар Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон навишта шудааст ва аз тарафи системаи ташкилотҳои давлатии тандурустӣ таъмин карда мешавад.

Омӯзиши демографияи ғавт ба воситаи муқоиса намудани нишондиҳандаҳои умумӣ ва махсус, аз он ҷумла барои мардҳо ва занҳо, рӯи шаҳриён ва аҳолии деҳот ва ғавт аз рӯи касалиҳои ҷудогона дар ҷумҳурӣ, дигар давлатҳо муайян кардани ғайримутаносубӣ ва равияҳои номусоиде, имконият медиҳанд захираҳои вучуддоштаи кам кардани ғавтҳое, ки барои синну солҳои калонтарон вучуд доранд, ошкор намояд.

Нишондиҳандаҳои асосии ғавти аҳоли чунинанд:

1. Шумораи умумии мутлақи аҳоли дар мамлакат;
2. Нишондиҳандаҳои нисбии аҳоли;
 - а) Коэффитсиенти ғавти умумии аҳоли;
 - б) Нишондиҳандаҳои ғавти қисми мардҳо, занҳо;
 - в) Нишондиҳандаҳои ғавти синну солҳои гурӯҳӣ;
 - г) Коэффитсиенти ғавти аҳолии шаҳр ва деҳот;
 - д) Коэффитсиенти ғавти кӯдакон.

Барои тавсифи пурратар додани ҳодисаҳои демографияи ҷараёнҳои ғавти аҳоли нишондиҳандаҳои нисбӣ, яъне коэффитсиентҳои ғавтро ҳисоб намудан зарур мебошанд.

Ғавт ба воситаи системаи нишондиҳандаҳои дар боло номбар карда шуда ҳисоб карда мешавад.

Коэффициенты умумии фавтидагон – ин нисбати шумораи мутлақи фавтидагон дар давраи муайяни вақт ба шумораи миёнаи умумии солонаи аҳолии ҳамон давра (барои сурат ва махраҷ як давра, бисёртар барои сол) – мебошад. Ҳосили тақсими он ба 1000 зарб зада мешавад, ки промилле (‰) меноманд.

Формулаи коэффициенты умумии фавтидагонро чунин навиштан мумкин аст:

$$K_{y.ф.} = \frac{\Phi_x}{\bar{A}_x} * 1000\text{‰}, \text{ дар ин ҷо}$$

$K_{y.ф.}$ - коэффициенты умумии фавти аҳоли;

Φ_x - шумораи умумии фавтидагон дар давраи омӯхташаванда;

$\bar{A}_x$ – шумораи миёнаи умумии солонаи аҳоли.

Усули ҳисоб кардани коэффициенты умумии фавти аҳолиро дар мисоли шартӣ дида мебароем.

Шумораи миёнаи солонаи аҳолии вилоят 200 ҳазор нафарро ташкил дода аст. Шумораи фавтидагон – 1,1 ҳазор нафар. Дар ин ҳолат:

$$K_{с.ф.} = \frac{\Phi_x}{A_x} * 1000\text{‰} = \frac{1100}{200.000} * 1000\text{‰} = 5,5\text{‰} \text{ баробар мешавад.}$$

Коэффициенты умумии фавти аҳоли баъзе камбудихое дорад, ки таҳлили муфасалӣ демографиро талаб мекунад (аммо имконият надорем), лекин мо ду камбудии асосии онро нишон медиҳем.

Камбудии якум дар он аст, ки таркиби нишондиҳандаи махраҷи формула ҳамаи маҷмӯи аҳолиро дар бар мегирад. Камбудии дуюм аз гуногун будани таркиби аҳоли дар махраҷ: мардҳо ва занҳо, синну солҳои ҳархела, ки эҳтимолияти фавти ҳар як гурӯҳ фарқ мекунад; фавти занҳо нисбат ба мардҳо камтар мебошад.

Барои бартараф намудани ин ва дигар камбудихои коэффициенты умумии фавти аҳоли дар раванди омӯзиши демографии фавти аҳоли бояд коэффициентыҳои қисми он ҳисоб карда шаванд.

Коэффициенты фавти аҳоли гурӯҳи синнусолҳои гуногун ҳамчун нисбати шумораи фавтидагон дар ҳамон синнусоли омӯхташаванда

(16-20, 21-24, 25-29, 50-54, 55-59 ва ҳоказо) ба шумораи миёнаи аҳолии дар ҳамон синну сол дар давраи тадқиқшаванда.

Тадқиқи коэффитсиентҳои синнусолии аҳоли нишон медиҳад, ки аз ҳама ғавти баландтар дар соли якуми ҳаёти кӯдакон ва дар синнусоли пиронсолон мушоҳида карда мешавад. Ба масъалаи нигоҳ доштани ҳаёт ва саломатии кӯдакон, ки ояндаи ватани маҳбубамон аз онҳо вобаста мебошад, бояд диққати ҷиддӣ дода шавад.

Коэффитсиентҳои синни яқсола, албатта имконияти беҳтарин барои таҳлили пурра медиҳанд, ки демографҳо ба он диққат медиҳанд. Вале истифода бурдани онҳо аз сабаби бисёр буданашон мураккаб аст (одатан синну соли то 85 сола, чунки онҳо коэффитсиенти 84-ро ташкил медиҳанд, ки ин кам нест. Ғайр аз ин, дар вақти истифода бурдани коэффитсиентҳои яқсола аккумулятсияи синнусолӣ таъсир мерасонад. Бинобар он, агар зарурият набошад, коэффитсиентҳои фосилаи синнусоли 5 сола ҳам кифоя мебошад. Онҳоро бо формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин:

$$K_{c.ф.} = \frac{\Phi_x}{\bar{A}_x} * 1000, \text{ дар ин ҷо}$$

$K_{c.ф.}$ - коэффитсиенти синнусолии ғавт;

Φ_x – шумораи ғавтидагон дар синнусоли (X) дар давраи одатан барои сол;

$\bar{A}_x$ - шумораи аҳоли дар синнусоли (X). Дар миёнаи давраи ҳисоби (одатан миёнаи солоне) бо (‰) ифода мешаванд.

Коэффитсиенти ғавти кӯдакон. Маълум аст, ки аз ҳама зиёдтар ғавти кӯдакон дар соли аввали ҳаёт мебошад. Бинобар он дар демография коэффитсиенти ғавтидани кӯдакони дар синну соли то 1 сола ҳисоб карда мешавад.

Усули оддитарини ҳисоб кардани коэффитсиенти ғавти кӯдакон ин нисбати кӯдаконе, ки то 1 сола ғавтидагон K, ба шумораи кӯдаконе, ки дар ҳамон давра таваллуд шудаанд (дар як сол).

$$K_{фк} = \frac{B_0}{D_T} * 1000, \text{ дар ин ҷо}$$

$K_{фк}$ – коэффитсиенти фавти кӯдакон;

B_0 – шумораи кӯдаконе, ки дар синни то 1 солагӣ таваллуд шудаанд ва фавтидаанд;

D_T – шумораи таваллудшудагон дар ҳамаи сол.

Мисол. Шумораи кӯдакони фавтидашуда то синни 1 сола дар як сол 1125 нафар.

Шумораи таваллудшудагони умумӣ дар ҳамаи сол 45000 нафар.

$$K_{фк} = \frac{B_0}{D_T} * 1000 = \frac{1125}{45000} * 1000 = 25\%$$

Вале фавти кӯдакон дар моҳҳои

$$K_{м.ф.к.} = \frac{B_{ф0} + B_{ф0}^1}{\frac{2}{3}D_T + \frac{1}{3}D_T^1} * 1000, \text{ дар ин ҷо}$$

$K_{м.ф.к.}$ – коэффитсиенти махсуси фавти кӯдакон;

$B_{ф0}$ – шумораи кӯдаконе, ки то синни 1 солагиашон фавтидан аз таваллудшудагони ҳамаи сол;

$B_{ф0}^1$ – шумораи кӯдаконе, ки дар синни то 1 солаги фавтидан аз таваллудшудагони соли гузашта;

D_T – таваллудшудагони ҳамаи сола;

D_T^1 – шумораи таваллудшудагон дар соли гузашта.

Аз шумораи кӯдакони фавтшудаи то 1 сола 1125 нафар – аз онҳо 750 нафарашон кӯдакони таваллуди ҳамаи сола ва 375 нафарашон кӯдакони таваллуди соли гузашта мебошанд. Шумораи ҳамаи таваллудшудагони соли гузашта 43800 нафар буданд. Аз ин ҷо коэффитсиенти фавти махсуси кӯдакон баробар мешавад ба:

$$K_{м.ф.к.} = \frac{750+375}{\frac{2}{3}*45000 + \frac{1}{3}*43800} * 1000 = 27,46\%$$

6. Коэффитсиенти афзоиши табиӣ бозтавлиди аҳоли

Акнун мантиқан метавонем, ки коэффитсиенти афзоиши табиӣ аҳолиро ҳамчун натиҷаи раванди ду ҳодисаҳои демографӣ таваллуд ва фавт муайян мекунем.

Коэффициенти афзоиши табиӣ аҳоли чанд қадар зиёдшавии ё камшавии шумораи онро аз ҳисоби омилҳои табиӣ бозтавлид (таваллуд ва фавт) ба ҳисоби ба 1000 нафар аҳоли нишон медиҳад (Т-Ф).

$$K_{a.m.a} = \frac{T-\Phi}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰} \quad \text{ё} \quad K_{a.m.a} = K_{y.m.a} - K_{y.f.a.}$$

Мувофиқи, яке аз мисолҳое, ки ба тариқи зайл дар ҳамин нишондиҳандаҳо ҳисоб карда будем, коэффициентҳои афзоиши табииро меёбем.

$$K_{a.m.a} = \frac{T-\Phi}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰} = \frac{45000-18000}{2250} * 1000 \text{ ‰} = 12 \text{ ‰}$$

7. Таҳлили демографии омилҳои фавт

Фавт – ин аз қор мондани аломатҳои ҳаёти инсон бо гузаштани вақт баъд аз зинда таваллуд ёфтани.

Фавт бо сабабҳои гуногун ба вучуд меояд. Тағйирёбии таркиби фавтҳо ба сабабҳои эндогенӣ ва экзогенӣ вобаста мебошад.

Сабабҳои эндогенӣ дар натиҷаи тараққиёти бадан, функсияҳои он, равандҳои пиршавӣ, оҳиста – оҳиста паст шудани қобилияти ҳаёти инсон ба вучуд меоянд.

Бо сабабҳои эндогенӣ одатан одамони қалонсолӣ фавт мекунанд, ки ҳодисаи табиӣ мебошад. Баъзе вақтҳо фавт на аз қалонсолӣ, балки аз сабаби касалиҳои насли, модарзодӣ ва дигар сабабҳо пайдо мешаванд.

Сабабҳои экзогенӣ омилҳои марг дар бар мегиранд, ки ба воситаи муҳити атроф ба инсон таъсир мерасонанд.

Аз рӯи таъсири омилҳои экзогенӣ марг дар ҳар лаҳза инсонро бурдана мумкин, дар ҳар синнусол ва пеш аз мӯҳлати пиршавӣ. Ба ин сабабҳо касалиҳои гузаранда, паразитарӣ, органҳои нафаскашӣ, фишори хун, саратон, худкушӣ ва ғайра дохил мешаванд.

8. Брутто ва неттои коэффитсиентҳои бозтавлиди аҳоли

Сабаби омӯзиш ва ҳисоб кардани коэффитсиентҳои брутто, нетто ва коэффитсиенти маҷмӯи таваллуди аҳоли дар асоси ҷадвали таваллуди аҳоли дар он мебошад, ки коэффитсиентҳои қисми самаранокии таваллуди занҳо дар синни 15 то 49 ва синну солҳои гурӯҳи дигари дар боло дида шуда, ҷараёни бозтавлиди аҳолиро бо намуди маҷмӯи дуруст тасниф дода наметавонанд. Барои он, ки дараҷаи бозтавлид аз таркиби синнусоли аҳоли вобастагӣ дорад. Аз ҳамин сабаб барои гирифтани маълумотҳои дақиқтар оид ба бозтавлиди аҳоли, демографҳо маҷбур мешаванд нишондиҳандаҳоеро, ки дар баъзе мавридҳо «коэффитсиентҳои бозтавлид»-и аҳоли меноманд, ҳисоб намоянд. Аввал ҷадвали таваллуд тартиб дода мешавад ва дар асоси он коэффитсиентҳои зерин сохта мешаванд:

- 1) Коэффитсиентҳои синнусоли таваллуд;
- 2) Коэффитсиенти маҷмӯи таваллуд;
- 3) Брутто- коэффитсиенти бозтавлид;
- 4) Нетто- коэффитсиенти бозтавлид ва ғайра.

Коэффитсиентҳои синнусоли таваллуд, яъне миқдори таваллуд аз модарони синну соли муайяне, ки ба шумораи миёнаи занҳои ҳамаи синнусолҳо дохил мешаванд.

Коэффитсиенти маҷмӯи (самараноки) – ин шумораи кӯдаконе, ки ба ҳисоби миёна як зан дар давоми умраш таваллуд кардааст. Он баробари суммаи коэффитсиентҳои самаранокии синнусолӣ, тақсим ба 1000. Агар коэффитсиентҳои синнусолӣ барои фосилаҳои дар гурӯҳҳои солҳои гуногун бошанд, дар ин ҳолат онҳоро ба бузургии фосила зарб задан лозим.

Бозтавлиди аҳоли, суръати тағйирёбии он вобаста ба намуди режимӣ мебошад. Одатан се намудаи (типи) бозтавлиди аҳоли вучуд дорад:

- а) васеъ; б) маҳдуд; в) оддӣ.

Бозтавлиди васеъ дар он ҳолат ба вучуд меояд, ки агар кӯдакон аз калонсолон зиёдтар бошанд. Агар кӯдакон аз калонсолон камтар бошанд, онро бозтавлиди маҳдуд меноманд. Агар шумораи кӯдакон ва насли калонсолон якхела (баробар) бошанд – бозтавлиди оддии аҳоли меноманд.

Барои ба бозтавлиди аҳоли баҳои умумӣ додан, брутто ва неттои коэффитсиентҳои бозтавлидро ҳисоб мекунад.

Брутто коэффитсиент – маҷмӯи бозтавлиди аҳоли мебошад. Вай нишондиҳандаи ивазшавии насл буда, лекин ғавти аҳолиро ба ҳисоб намегирад. Бинобар он ин коэффитсиенти маҷмӯии тавлиди аҳоли номида мешавад.

Брутто коэффитсиенти бозтавлиди аҳоли одатан барои занҳо ва мардҳо алоҳида ҳисоб карда мешавад. Лекин дар амал ин коэффитсиент бештар барои занҳо ҳисоб карда мешавад. Брутто – коэффитсиент бозтавливид нишон медиҳад, ки ҳар зан то охири синну соли репродуктивиаиш (15-49 сола) чанд нафар духтаронро бо назардошти дигар нашудани режими тавлиди аҳоли таваллуд мекунад.

Барои ҳисоб кардани брутто – коэффитсиент (K_i) бояд коэффитсиенти маҷмӯии самаранокии таваллуд ба ҳаҷми қиёсии духтарон ба шумораи умумии кӯдакони таваллудшуда (яъне духтарону писарҳо) зарб карда шаванд. Масалан, агар нишондиҳандаи маҷмӯӣ ба 4 кӯдак баробар бошад (e), ва ҳаҷми қиёсии духтарон дар шумораи умумии кӯдакони таваллуд шуда – (d) – 45% бошад, коэффитсиенти брутто баробар мешавад ба $\sum ed \left(\frac{4,45}{100}\right) = 1,8$. Камбудии брутто – коэффитсиент (K_b) дар он мебошад, ки на ҳамаи занҳои 15 сола шуда, то 49 солагӣ зинда мемонанд, ва ғайр аз ин ғавти занҳоро ба ҳисоб намегирад.

Барои бартараф намудани таъсири ҳаҷми қиёсӣ занҳое, ки то синни 50 солагӣ зинда намемонанд, нетто – коэффитсиенти бозтавливид ҳисоб карда мешавад.

Нетто коэффитсиентро (Нб) коэффитсиенти тозаи бозтавлиди аҳоли меноманд, ин нишондиҳандаи ивазшавии насли модарон бо духтарон буда режими тавлид ва ғавти занонро ба ҳисоб мегирад.

Нетто – коэффитсиенти бозтавлиди аҳоли нишон медиҳад, ки як зане, ки то синни репродуктивӣ зинда монда ба ҳисоби миёна чанд нафар духтаронро тавлид мекунад, бо назардошти дараҷаи тавлид ва ғавти устувор.

Нетто – коэффитсиент (ба монанди брутто-коэффитсиент) ба ҳисоби миёна ба як зан ҳисоб карда мешавад ва дар таҳлили ҳодисаҳои демографӣ истифода бурда мешавад. Агар нетто – коэффитсиент ба як баробар бошад, шумораи аҳоли доимист; агар коэффитсиент аз як зиёда бошад, - нишон медиҳад, ки аҳоли зиёд мешаванд; агар коэффитсиент аз як хурд бошад, нишон медиҳад, ки насли такрористехсоли ҳудашро таъмин карда наметавонад.

Дар демография калимаи самаранокии бозтавлиди аҳоли истифода бурда мешавад. Агар хароҷотҳои бозтавлиди аҳолиро бо бузургии брутто – коэффитсиент ифода кунем ва самарайи бозтавлиди аҳолиро бо бузургии нетто – коэффитсиент ифода кунем, тақсими нишондиҳандаи якум ба дувум дараҷаи самаранокии умумии бозтавлиди аҳолиро нишон медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки барои ивазшавии оддии насли модарон як зан чанд нафар духтар бояд ба ҳисоби миёна тавлид кунад.

Дар аввали фасл таҳлил карда будем, ки ба нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳоли никоҳ ва талоқ дохил мешаванд. Демография нишондиҳандаҳои нисбӣ (коэффитсиентҳои) – никоҳ ва талоқро барои мардҳо ва занҳо ва якҷоя барои ҳарду ҳисоб мекунад ва инчунин алоҳида барои аҳолии шаҳр, қишлоқ, аз рӯи гурӯҳҳои синнусол ва ғайра. Усули ҳисоб кардани ин коэффитсиентҳо ба коэффитсиентҳои таваллуд монанд мебошад.

Таҳлили ҳолатҳои никоҳ ва талоқи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши мусбат доранд, маълумотҳо дар поён оварда шуда аз он гувоҳӣ медиҳанд.

Коэффициенти умумии никоҳ дар ҷумҳурии аз 10,4 с. 1991-ум то 4,2 дар соли 2000-ум промилле кам шудааст. Коэффициенти талоқ ҳам дар ҳамин давраҳо – аз 1,4 то ба 0,4 промилле паст шудааст. Ин ҳодисаҳои демографӣ ба тағйирёбии бозтвлиди аҳоли таъсири мусбат мерасонанд.

МАВЗҶИ 4. МУҲОЧИРАТИ АҲОЛӢ

- 1. Таснифот ва сабабҳои муҳочирати аҳолии.**
- 2. Сарчашмаҳои маълумот оид ба ҳаҷми муҳочирати аҳолии.**
- 3. Ташкил ва истифодаи роҳҳои бақайдгирии аҳолии.**
- 4. Коэффитсиентҳои муҳочирати аҳолии.**

1. Таснифот ва сабабҳои муҳочирати аҳолии.

Муҳочират – ин раванди ҷойиствазкунии аҳолии дар дохил ва берун аз сарзамини худ мебошад.

Вобаста ба ҷойиствазкунии аҳолии ба кушода ва пӯшида ҷудо карда мешавад. Ба аҳолии кушода аҳолии деҳот ё шаҳр мисол шуда метавонад. Аҳолии пӯшида танҳо аҳолии тамоми кураи заминро дар бар мегирад. Дар давраи гузашта ба аҳолии пӯшида аҳолии аксарияти ноҳияҳои ҷудокардашуда, ҷазираҳои алоҳида ва ҳатто континентҳо дохил мешуданд.

Тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ маҳдудияти сарзаминҳои алоҳидаро барҳам дод, вале дар шароити ҳозира аҳолии бисёр мамлакатҳо бо муҳочирати берунаи худ ба аҳолии пӯшида наздик мебошанд.

Муҳочирати аҳолии – ҷараёни мураккаби иҷтимоӣ буда, бо тағиротҳои сохти иқтисодӣ ва ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда, бо инкишофи иҷтимоӣ ва меҳнатии аҳолии алоқаи зич дорад.

Муҳочирати аҳолии аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо тасниф карда мешаванд.

1. Вобаста ба ҳислати гузариши сарҳад, муҳочирати аҳолии ба берунӣ ва дохилӣ ҷудо карда мешавад.

Дар зери мафҳуми муҳочирати берунӣ бурида гузаштани сарҳадҳои давлатҳоро мефаҳманд, ки он дар навбати худ ба байни континенталӣ (масалан, муҳочирати умумии европагӣҳо берун аз уқёнус дар асрҳои XIX – XX) ва дохили континенталӣ (масалан, муҳочирати муосири яке аз

мамлакатҳои Европа – Италия, Испания, ба дигар мамлакатҳои Европа – Олмон, Фаронса ва ғайра).

Муҳоҷирати дохилӣ ҷойивазкунӣ дар ҳудуди як мамлакат байни ноҳияҳои маъмури ва иқтисодӣ-географӣ, ҷойҳои аҳолинишинро дар бар мегирад. Ба шаклҳои асосии муҳоҷирати дохилии муосир муҳоҷирати аҳолии деҳа ба шаҳр ва байниноҳиявӣ дохил мешаванд.

2. Аз рӯи нишондиҳандаҳои вақт чунин шаклҳои муҳоҷирати аҳолиро фарқ мекунанд: лоимӣ (бебозгашт), муваққатӣ, мавсимӣ ва мокувор.

Муҳоҷирати бебозгашт бо ҷойивазкунии ҷои истиқомати доимӣ алоқаманд мебошад. Масалан, муҳоҷирати аҳолии деҳа ба шаҳр.

Муҳоҷирати муваққатӣ – муҳоҷирати давомдори маҳдудро бо мӯҳлати муқарраршуда, ки бо ҷойи кор алоқаманд аст, дар бар мегирад. Ба муҳоҷирати муваққатӣ муҳоҷирати коргарони як мамлакат ба дигар мамлакат, муҳоҷирати дохилӣ, ба ноҳияҳои камаҳолӣ дохил мешаванд (масалан, барои кор дар асоси шартнома ба мӯҳлати якчанд сол).

Муҳоҷирати мавсимӣ – ин шакли ҷойивазкунии ҳарсолаи мардум дар давраи муайян сол мебошад (масалан, дар маҳалҳои кишоварзӣ дар давраи ҷамъи ҳосил).

Муҳоҷирати мокувор – ин сафари мунтазам ба ҷойи кор ё таҳсил берун аз ҷойи истиқомат мебошад.

3. Таснифи муҳоҷират аз рӯи сабаб аҳамияти муҳим дорад. Дар байни сабабҳои асосии муҳоҷирати аҳоли сабабҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро ном бурдан лозим аст (муҳоҷират дар ҷустуҷӯи заминҳои хоҷагӣҳои озод, кор, даромадҳои баланд, муҳоҷират бо мақсади ивазкунии тарзи ҳаёт – аз деҳа ба шаҳр, ба даст овардани вазъи баланди иҷтимоӣ ва ғайра). Сабабҳои сиёсии муҳоҷирати аҳоли нақши муҳим мебозад (фирор аз таъқиби сиёсӣ, наҷодӣ, фишори динӣ, ба ватан баргардонӣ бо сабаби тағирёбии шароитҳои сиёсӣ ё сарҳадҳои давлатӣ). Ба сабабҳои ҳарбӣ эвакуатсия ва реэвакуатсия, депортатсия дохил мешавад.

4. Аз рӯи шакли иҷрокунӣ муҳоҷират ба ҷамъияти- муташаккил ва ғайримуташаккил ҷудо мешавад.

Муҳоҷирати ҷамъияти-муташаккил дар натиҷаи иштироки органҳои давлатӣ ё ҷамъиятӣ ва бо ёрии иқтисодии онҳо ба амал бароварда мешавад.

Муҳоҷирати ғайримуташаккил бо қувва ва воситаҳои муҳоҷирон бе ёрии амалии ягон корхона амалӣ гардонида мешавад.

5. Вобаста аз ҷойгиркунии мардум аз рӯи хоҳиши онҳо ё ин ки новобаста аз хоҳиши онҳо муҳоҷират ба ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ҷудо карда мешавад.

2. Сарчашмаҳои маълумот оид ба ҳаҷми муҳоҷирати аҳоли

Таҳлили миқдории муҳоҷират бо муайянкунии ҳаҷми он алоқаманд мебошад. Барои ҳар як аҳолии қушода нишондиҳандаҳое, ки таъсири ҳамдигарии муҳоҷиратро ба дигар аҳолии қушода тавсиф медиҳад, муайян кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари ҳамин гуна аҳоли (мамлакат, ноҳияҳои аҳолинишин ва ғ.) муҳоҷират ба маҷмӯи хориҷшудагон берун аз сарзамин ва ба маҷмӯи воридшудагон берун аз ҳудудҳои он ҷудо мешавад. Яъне сухан дар бораи эмигрантсия ва иммигрантсия меравад. Фарқият байни миқдори хориҷшудагон ва миқдори воридшудагон дар давраи муайян муҳоҷирати ҳолис номида мешавад. Ҷамъи миқдори воридшудагон ва хориҷшудагон муҳоҷирати умумӣ номида мешавад (брутто муҳоҷират).

Ҳамин тариқ, ҳаҷми муҳоҷирати аҳолии додашуда ба дигар аҳоли ба воситаи нишондиҳанда тавсиф карда мешавад: миқдори воридшудагон, хориҷшудагон, муҳоҷирати ҳолис ва умумӣ.

Ҳаҷми муҳоҷирати байни ҷумҳуриҳо ва вилоятҳои баробар мебошад. Бинобар ин дар вақти муайянкунии ҳаҷми муҳоҷират бояд ҳатман пешакӣ гуфта шавад, ки сухан дар бораи муҳоҷирати кадом сарзаминҳо меравад: байниҷумҳурӣ, байнивилоятӣ, байни ноҳияҳои иқтисодии калон, байни шаҳр ва деҳа ва ғайра.

То давраи ҳозира сухан оид ба нишондиҳандаҳои ҳаҷми умумии муҳоҷират мерафт. Лекин дар таҳлили ҷараёнҳои муҳоҷират зарурияти тақсими онҳо ва таҳлили муқоисавии қисмҳои ба даст овардашуда ба миён меояд.

Тақсимшавии муҳоҷирати умумӣ аломатҳои гуногун дорад. Тақсимкунии муҳоҷират вобаста ба тавсифи гуногуни муҳоҷирон – демографӣ, вазъи иҷтимоӣ, касбӣ аҳамияти калон дорад. Масалан, муҳоҷирашавии зан ва мард аз рӯи гурӯҳҳои гуногуни синну сол, истиқоматкунандагони шаҳр ва деҳа ва ғайра. Тақсимкунии ҳаҷми умумии муҳоҷирон ба ҷараёнҳои алоҳида, яъне ба маҷмӯи муҳоҷирон, ки дорои сарзамини умумии воридшавӣ ва хориҷшавӣ мебошад, муҳимаст. Масалан, ҳаҷми умумии воридшавиро дар ноҳияи иқтисодии муайян ба ҷараёнҳои воридшавии ҳар як ноҳияи иқтисодии муайян ҷудо кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари таҳлили тақсимкунии ҳаҷми умумии муҳоҷират дар маҷмӯи муҳоҷироне, ки ба давраи умум ҷудонамоии муҳоҷирон аз рӯи тартиб ба ҳисоб гирифта шуда, ҷолиби диққат аст.

3. Ташкил ва истифодаи роҳҳои бақайдгирии аҳоли

Омӯзиши муҳоҷират барои ҳисоби ҷорӣ ва перспективи шумора ва таркиби аҳоли ва инчунин барои омӯзиши равандҳои ҷойивазкунии аҳоли аҳамияти калон дорад.

Вазифаҳои бақайдгирии ҷории муҳоҷирон аз инҳо иборат аст.

1. Мувофиқи маълумотҳои бақайдгирии ҷории ҳаракати табиӣ ба даст овардани маълумотҳои оид ба шумора ва таркиби аҳолии ин ё он сарзамин дар лаҳзаи муайяни давраи барӯйхатгирӣ. Инчунин муайян кардани таъсири муҳоҷират ба таркиби аҳол (хусусан ба таркиби захираҳои меҳнатӣ) аз рӯи ҷойи даромад ва баромади муҳоҷирон.

2. Маълумот оид ба муҳоҷират барои омӯзиши ҷараёни ҷойивазкунии аҳоли дар ҳудуди як мамлакат (аз як ноҳия ба дигар ноҳияҳо, аз як ҷойи

аҳолинишин ба дигар ҷойи аҳолинишин, аз деҳа ба шаҳр ва баръакс ва ғайра), инчунин берун аз он зарур аст.

3. Омӯзиши таркиби муҳоҷирон ва қонуниятҳои равандҳои ҷойиҷиствазкунии аҳоли.

Дар шароити ҳозира яке аз объектҳои мушкили бақайдгирии ҷорӣ муҳоҷирати дохилӣ мебошад. Дар бисёр мамлакатҳо, ки ҳаракати одамон бо иҷроиши як қатор расмӣҳои тартиботи шиноснома алоқаманд нест ё системаи реестрҳои аҳоли мавҷуд нест, ҳисоботи муҳоҷирати аҳоли вуҷуд надорад.

Бақайдгирии муҳоҷирони берунӣ заҳмати зиёдро талаб намекунад, зеро гузариш аз сарҳад ҳамеша бо расмӣҳои муайян (рухсатнома, шиноснома) ва назорати қатъӣ аз рӯи иҷроиши он алоқаманд аст.

Ташкили бақайдгирии муҳоҷирон аксаран бо тартиби бақайдгирии ҳаракати табиӣи аҳоли монандӣ дорад. Азбаски омадан ё рафтани бо қоидаҳои муайян аз тарафи оморшиносон ба монанди қонун оид ба қайди акти ҳолати шаҳрвандӣ истифода бурда мешавад.

Душвории бақайдгирии муҳоҷирон бо он шаҳр дода мешавад, ки маълумотҳои ба зери назорат гирифта мешуда назар ба ҳаракати табиӣ хеле зиёд мебошад. Мардум як маротиба таваллуд ва фавт мегардад, издивоҷ ва талоқ низ дар давоми ҳаёт бисёр ба амал намеояд, кӯчидаравӣ аз як ҷой ба ҷойи дигар зиёд ба амал меояд, лекин ҳамаи ин ҳолатҳо бо иҷроиши расмӣҳои муайян алоқаманд кардан мушкил аст.

Ҷойивазкунии аҳоли аз як ҷой ба ҷойи дигар хусусияти муваққатӣ ё доимӣ дорад ва он ба категорияи гуногуни аҳоли дохил карда мешавад. Ҷойивазкунии бо тағирёбии ҷойи истиқомат- муҳоҷирати доимӣ, яъне муҳоҷирати ҳам доимӣ ва ҳам мавҷуда мебошад.

Ҷараёни муҳоҷирати доимӣ ва мавҷудаи аҳоли дар вақт мувофиқ наомаданашон мумкин аст. Масалан, таъминкунии бо ҷои истиқомати доимӣ миқдори муайяни одамонро дар маҳалҳои муайян, ки дар ин сарзамин муваққатӣ зиндагӣ мекунанд, боиси тағирёбии миқдори

доимии аҳоли мегардад, дар айни замон миқдори мавҷудаи аҳоли тағир намеёбад. Дар ин ҳолат муҳочирати мавҷудаи аҳоли аз муҳочирати доимӣ пеш мегузарад. Бинобар ин ҳар замон дар ҷойҳои дохилшавии муҳочирон миқдори муайяни шахсон ба вучуд меояд, ки дар ин сарзамин муваққатӣ истиқомат мекунанд, лекин дар ҷойи баромадгоҳи онҳо бошад муваққатӣ ғоиб мешаванд. Ҳаҷми номувофиқати байни муҳочирони мавҷуда ва доимии аҳоли дар шароитҳои гуногун бисёр вақт аз ҷойи истиқомати доимӣ вобаста аст. Масалан, воридкунӣ ба аҳолии доимӣ вобаста ба ҷойи кор шуморида мешавад, он гоҳ ҳамаи шахсоне, ки барои тағирёбии ҷойи кор омадаанд, бояд ба аҳолии доимӣ дохил шаванд. Ҳамин тариқ, фосилаи байни муҳочирати муваққатӣ ва доимӣ бартараф карда мешавад.

Мураккабии дохилкунии категорияи ин ё он муҳочират ба категорияи статистикунии аҳоли аз тарзи ташкили бақайдгирӣ бармеояд: объектиназорати вақти бақайдгирӣ (азқайдбарорӣ) ба ҳисоб меравад.

Дар шароити ҳозира бақайдгирии ҷорӣ муҳочирати муваққатӣ ва доимиро дар бар мегирад, лекин дар баъзе ҳолатҳо танҳо бақайдгирии ҷорӣ муҳочирати доимиро ба ҳисоб мегирад, зеро миқдори ҳолатҳои муҳочирати муваққатӣ нисбат ба миқдори ҳолатҳои доимӣ бартарӣ дорад, бақайдгирии он басо душвор аст. Аз як тараф, як қисми ҳолатҳои муҳочирати муваққатиро ҳолатҳои кӯтоҳмуддати ҷойивазкунӣ бо самтҳои гуногун ва бо мақсадҳои гуногун ташкил мекунад. Аз тарафи дигар бошад – ташкили назорати ин гуна ҷойивазкунӣ басо мушкул аст.

Ҳамаи шахсоне, ки ба синну соли муайян расидаанд, дар ҳолатҳои ивазкунии истиқомати муваққатӣ ё доимӣ бояд ҳуҷҷатҳои ибтидоии қайдкуниро (азқайдбарориро) пур кунанд. Дар як қатор мамлакатҳо дар муҳочирати доимӣ ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ оид ба аз қайдбарорӣ пур карда мешаванд. Маълумоти зарурӣ дар ҷои баромад дар асоси коркарди ахбороти омор, ки дар ҳуҷҷати ибтидоӣ ҳангоми бақайдгирӣ пур карда мешавад, ба даст оварда мешаванд.

Барномаи қайди ҳуччатҳои ибтидоӣ асосан ҳамон нишондиҳандаҳое, ки дар барномаи акти ҳолати шаҳрвандӣ мавҷуд ҳастанд, дар бар мегирад: синну сол, ҷинс, ҳолати издивоҷ, миллат, машғулият, масъалаҳои ҳодисаҳои бо хусусияти хос омӯхташавандаи мақсади кӯчидан (сабаб) ва ғайра.

Бақайдгирии муҳоҷирати дохилӣ дар асоси маълумотҳои маъмурӣ оид ба бақайдгирӣ ва азқайдбарорӣ дар як қатор шаҳрҳои мамлакатҳо дар соли 1924 сар шудааст. Дар солҳои минбаъда ин намуди бақайдгирӣ паҳн гаштааст. Соли 1932 бақайдгирии муҳоҷирати дохилии ҳамаи шаҳрҳо ва масканҳои шаҳрӣ, ҷойи аҳолинишини деҳаро дар бар гирифта буд. Бо вучуди он дар мамлакат системаи пурраи бақайдгирии муҳоҷирати дохилӣ мавҷуд набуд. Бақайдгирии баромадаравӣ дар китобҳои Шӯрои деҳа ва дар он тартиб додани рӯйхати истиқоматкунандагони муваққатӣ масъаларо ҳал намекарданд. Соли 1953 шакли ягонаи бақайдгирии муҳоҷирати дохилӣ ҷорӣ карда шу два бақайдгирии он умумӣ кунонида шуд.

Системаи ягонаи қайдкунӣ ва бақайдгирии муҳоҷират аз тарафи органҳои корҳои дохилӣ дар асоси ҳуччатҳои қайдкунӣ ва азқайдбарорӣ ташкил карда шуд. Ҳангоми қайдкунӣ ва азқайдбарорӣ варақаи суроғавӣ оид ба воридшавӣ ва хориҷшавӣ ба шахсони синну солашон ба 16 расидагӣ пур карда мешавад. Он барои органҳои милитсия ва идораи суроғавӣ таъин карда шудааст. Инчунин талони оморӣ барои коркарди оморӣ истифода бурда мешавад. Талонҳо асосан ҳамаи он саволҳое, ки дар варақаи суроғавӣ мавҷуд ҳастанд, дар бар мегирад. Дар талонҳо ғайр аз насаб, ном инчунин маълумотҳои дигари ҳислати ғайриоморӣ дошта, моҳ ва соли таваллуд, ҷойи таваллуд, ҷинс, миллат, аз кучо ворид шудан ё ба кучо рафтани шахси мазкур, суроғаи он, мақсади омадан ё рафтан (ба кор, таълим) ҷойи пешинаи истиқомат ва мӯҳлати муайян, дараҷаи маълумот, ҳолати оилавӣ (барои шахсони оиладор бо ҳамсараш ё бе ҳамсар, фарзандони синнашон то 16 сола бо нишондоди ҷинси онҳо, сол ва моҳи таваллуди онҳо, рӯзи пуркунӣ) инъикос меёбад.

Барои дуруст бақайдгирии муҳоҷирати аҳоли, маълумотҳо дар бораи воридшавӣ ва хориҷшавии кӯдакон ҳамроҳи шахсоне, ки ба онҳо варақаи суроғавӣ ва талон пур карда мешавад, ниҳоят муҳим аст. Ин барои муқаррар намудани шумораи умумии муҳоҷирон ва ба даст овардани маълумот оид ба тақсим намудани онҳо аз рӯи ҷинс ва синну сол имконият медиҳад. Дар ҳолате, ки агар оила кӯчанд, маълумот дар бораи кӯдак дар талони яке аз калонсолон пур карда мешавад. Дар ҳолати мустақилона кӯчидани кӯдак бе падару модар ба ӯ алоҳида талон пур карда мешавад.

Талонҳои варақаҳои суроғавӣ ба ҳамаи воридшудагон барои ҷои истиқомати доимӣ ё хориҷшудагон аз миқдори доимӣ истиқоматкунандагон дар сарзамини мавҷуда, ба ҳамаи воридшудагон ё хориҷшудагон барои кор новобаста аз мӯҳлате, ки онҳо ворид шудаанд ё хориҷ шудаанд ва аз ҳислати кор (доимӣ ё мавсимӣ) пур карда мешаванд. Ба таври истисно шахсоне ташкил мекунанд, ки тарзи машғулиятшон бо ҳаракати доимӣ алоқаманд аст. Ба онҳо варақаҳои суроғавӣ ва талонҳо дар ҳолати қайдгузаронӣ мӯҳлаташ аз 8 моҳ зиёд ва ҳангоми хориҷшавӣ пур карда мешавад. Талонҳо ба ҳамаи воридшудагон ё хориҷшудагон дар сафари хизматӣ ба мӯҳлати дуру дароз аз 1,5 моҳ зиёд мавҷуданд, инчунин ба ҳамаи аъзоёни оила, ки барои истиқомати якҷоя бо онҳо ворид шудаанд ё хориҷ шудаанд, пур карда мешавад. Аз қоидаҳои умумӣ ба баъзе намудҳои ҷойивазкунӣ истисно карда шудааст: масалан, равоншавӣ барои истироҳат ба берун аз шаҳр, ё табобат дар маҳалҳои истироҳатӣ, шифохонаҳо, барои табобат дар беморхонаҳо ва дигар муассисаҳои табобатӣ- профилактикӣ, ба рухсатӣ, ба сафари хизматӣ ё таҳсил ба мӯҳлати 1,5 моҳ, сайёҳатчиён. Талон ба шахсоне, ки ҷои истиқоматашонро дар ҳудуди як ҷои аҳолинишин иваз менамоянд ва аз як деҳа ба дигараш дар ҳудуди доираи маъмури мекӯчанд, пур карда мешавад.

Варақаҳои суроғавиро бе ивазкунии ҷойи истиқомат тартиб додан мумкин аст: ивазкунии насаб, ивазкунии шиноснома ва ғайра. Дар ин ҳолат талонҳо пур карда намешаванд.

Тартиби бақайдгирии муҳоҷирати дохилии мавҷудбударо ҳамчун бақайдгирии нопурраи муҳоҷирати муваққатӣ ва доимии аҳоли дида баромада мешавад. Гузариш ба бақайдгирии ҷиддии муҳоҷирати доимӣ маҳдудиятҳо оиди пуркунӣ ва коркарди талонҳо аз рӯи муайянкунии омории аҳолии доимӣ, ки дар барӯйхатгирии аҳоли қабул шудааст, талаб мекунад.

Дар барномаи коркарди маълумотҳо оид ба муҳоҷирати аҳоли бисёр тағйиротҳо гузаронида шудааст, лекин нишондиҳандаҳои асосӣ – таркиби синну соли аҳолии ҳаракаткунанда, тавсифи самтҳои ҷараёни муҳоҷират (ҷойи воридшавӣ ё хориҷшавӣ) нигоҳ дошта шудааст.

Коркарди маълумотҳои муҳоҷиравӣ аз тарафи органҳои давлатии омор аз рӯи барномаи ягона барои аҳолии шаҳр ва деҳа, вилоят, ҷумҳурӣ, дар мамлакатҳои иқтисодии бузург дар се моҳ ва ҳар сол бо истифодабарии методи нақшаи шохмотӣ бурда мешавад.

Коркардабарории барномаи семоҳа (кварталӣ) маълумотҳоро оиди миқдори умумии муҳоҷирон ва афзоиши аҳоли аз ҳисоби муҳоҷирон аз рӯи ноҳияҳои алоҳида ва вилоятҳо бо ҷудо намудани аҳоли ба калонсол ва кӯдакони то синни 16 сола медиҳад. Дар ин барнома ҷудонамоии маълумоти якмоҳа пешбинӣ шудааст, ки барои ҷараёни муҳоҷирони мавсимӣ имконият пайдо мешавад.

Барномаи саволҳои талони оморӣ барои омӯхтани тавсифи аҳолии муҳоҷирмешуда имконияти калон медиҳад.

Барои самаранок истифодабарии маълумотҳои бақайдгирии ҷорӣ ва рӯйхатгирии аҳоли дар соли 1979 коркарди иловагии маълумотҳо оид ба муҳоҷират аз рӯи сарчашмаҳои воситаҳои мавҷудият, ҳислати меҳнат (меҳнати фикрӣ ва меҳнати ҷисмонӣ) ва ҷинс; аз рӯи ҷинс ва миллат; вазъи оилавӣ бо миқдори кӯдакони синнашон то 16 сола, ки ҳамроҳи волидайн ворид (хориҷ) шудаанд; муҳоҷирони дар издивоҷ, ки бо

хамсарашон ворид (хориҷ) шудаанд ё дар издивоҷ нестанд; аз рӯи маълумот ва чинс; аз рӯи давомнокии истиқомат, синну сол ва чинс. Маълумоти иловагӣ аз рӯи ҳамаи муҳочирони шаҳрӣ, вилоятҳо, ҷумҳури ва мамлакат пурра ва алоҳида аз рӯи пойтахтҳои ҷумҳури ба даст оварда мешавад. Дар шароити ҳозира саҳеҳии бақайдгирии муҳочирони дохилӣ дар ҳамаи ҳолатҳо қаноатбахш мебошад. Дар бораи ин фарқият дар маълумотҳои оид ба миқдори хориҷшудагон аз ноҳияи муайян ва миқдори воридшудагон аз он шаҳодат медиҳад. Бақайдгирии муҳочирон аз шаҳр ба деҳа, инчунин аз як деҳа ба дигар деҳа пурра аниқ намебошад. Сабаби асосии ба қайд нагирифтани ҳавасманд набудани аҳоли ба қайдгирии ивазкунии ҷои истиқоматӣ (муваққатӣ ё доимӣ) мебошад, ки бо маҳдудиятҳои қайдгирӣ дар шаҳрҳо алоқаманд аст. Дар байни сабабҳои дигар саривақт набурдани дафтари ҳавлӣ ва расмиятҳои қайдгирӣ дар баъзе ҳолатҳо аз тарафи коркунони органҳои маҳаллӣ ва идораҳои шиноснома қайд кардан мумкин аст. Барои беҳтар намудани сифат ва бо пуррагӣ бақайдгирӣ аз тарафи органҳои омили давлатӣ ҳамроҳи коркунони идораҳои шиносномаҳо тафтиши интихобии қайдгирӣ ва азқайдбарорӣ ва дуруст пуркунии талонхоро гузаронидан лозим аст.

4. Коэффициентҳои муҳочирати аҳоли

Коэффициентҳои муҳочирати аҳоли нисбӣ буда, барои таҳлили муҳочирати аҳоли истифода бурда мешаванд. Коэффициентҳои муҳочират бо муқоиса кардани нишондиҳандаҳои мутлақи муҳочират ва аҳолие, ки дар байни он муҳочирон пайдо мешавад, асос ёфтааст. Дар шакли умумӣ коэффициентҳои муҳочират аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K = \frac{M}{A} * 1000 \text{ ‰} , \text{ дар ин ҷо}$$

M – миқдори муҳочират,

$\bar{A}$ - миқдори аҳолии миёнаи сарзамин,

Ба коэффитсиенти муҳочирати умумӣ коэффитсиентҳои зерин дохил мешавад:

Коэффитсиенти шиддатнокии хориҷшудагон – нисбияти ҳаҷми умумии муҳочирон (M_i) ба аҳолии сарзамин мебошад:

$$K = \frac{M_i}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰}$$

Коэффитсиенти шиддатнокии воридшудагон – нисбияти миқдори воридшуда (M_j) ба аҳолии сарзамин:

$$K_{\text{пр}} = \frac{M_j}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰}$$

Коэффитсиенти шиддатнокии гардиши муҳочират – нисбияти миқдори муҳочирати умумӣ ба аҳолии сарзамин:

$$K_o = \frac{M + M_j}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰}$$

Коэффитсиент шиддатнокии муҳочирати соф – нисбияти муҳочирати соф ба миқдори аҳолии сарзамин:

$$K_i = \frac{M_j - M_i}{\bar{A}} * 1000 \text{ ‰}$$

Меъёри самаранокии ивазкунии байниноҳиявӣ ин коэффитсиенти самаранокии муҳочират мебошад, ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_c = \frac{M_j - M_i}{M_i + M_j} * 1000 \text{ ‰}$$

МАВЗЎИ 5. ВАЗЪИ ДЕМОГРАФӢ

1. Мазмуни вазъияти демографӣ

2. Вазъияти умумии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Мазмуни вазъияти демографӣ

Калимаи вазъият (дар лотинӣ «situation» - шароит, ҳолат) маънои шароит, муҳит мавқеъро дорад.

Вазъияти демографӣ – ин ҳолати демографии ноҳия ва ё мамлакат мебошад, ки ба воситаи як гурӯҳ нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад. Ба ин гуна нишондиҳандаҳо дараҷаи мавҷудаи таваллуд, фавт, никоҳ ва талоқи аҳоли, дарозумрӣ, муҳочирати аҳоли нишондиҳандаҳои таркиби иҷтимоии аҳоли ва ғайра дохил мешаванд. Ин нишондиҳандаҳо барои баҳо додан ба вазъияти демографӣ, барои муайян кардани навъи мавҷудаи бозтавлиди аҳолии ноҳия ё ин ки мамлакат асос шуда метавонад. Умуман се намудаи вазъияти демографиро ҷудо кардан мумкин аст: вазъияти демографии мусоид, номусоид ва мобайн (васатӣ).

Вазъияти демографии мусоид, чунин ҳолати бозтавлиди аҳолиест, ки он ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таърихӣ ноҳия, мамлакат мувофиқат мекунад.

Вазъияти демографии номусоид бошад, чунин ҳолати бозтавлиди аҳоли мебошад, ки он ба тараққиёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ муҳолиф буда, ба пешрафти ҷамъиятӣ монеъ мешавад.

Мафҳуми вазъияти демографии чунин вазъияти демографиро дар назар дорад, ки он ба тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият мувофиқ мебошад. Бозтавлиди аҳоли дар давоми тараққиёти ҷамъият аз як навъ ба навъи дигар мегузарад.

Дар адабиёти демографӣ таърихан се шакли бозтавлиди аҳолиро қайд мекунанд:

1. Архетип – ин шакли бозтавлиди аҳоли ба ҷамъияти ибтидоӣ бештар хос буд. Бозтавлиди аҳоли аз рӯи қонунҳои табиӣ ва биологӣ инкишоф меёфт;

2. Анъанавӣ – ин шакли бозтавлиди аҳоли бештар ба ҷамъияти то индустриалӣ хос мебошад. Дар ин ҷой дараҷаи таваллуд ва фавти аҳоли ниҳоят баланд мебошад ва миқдори аҳоли суст зиёд мешавад;

3. Ҳозирзамонавӣ ё ин ки ратсионалӣ – ин шакли бозтавлиди аҳоли ба ҷамъияти тараққикардаи индустриалӣ хос мебошад. Дараҷаи таваллуд ва фавт, паст буда афзоиши аҳоли кам ё ин ки умуман намеафзояд, яъне кам мешавад.

Агар дар ҷамъият дараҷаи таваллуд ва фавти кӯдакон баланд бошад, ин гуна шакли бозтавлиди аҳолиро ғайри самаранок меҳисобанд. Мисол агар 10 нафар кӯдак таваллуд шавад, лекин 3 нафараш зинда монад, ин нишонаи пасти самаранокии бозтавлиди аҳоли мебошад. Дар ҳолате, ки 3 нафар кӯдак таваллуд шуда, ҳамаи онҳо зинда монанд, ин шакли бозтавлиди аҳолиро самаранок меҳисобанд.

Аҳоли на фақат аз ҳисоби таваллуд ва фавт инчунин аз ҳисоби муҳоҷирон зиёд ё кам шуда метавонад.

Инчунин ба ҳар як шакли бозтавлиди аҳоли нишондиҳандаҳои сифатӣ хос мебошад: дараҷаи маълумотнокӣ, шуғл, даромади оила, анъанаҳои миллӣ, ҷои истиқомат (шаҳр, деҳот) ва ғайра.

Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки дар вақти баҳо додан ба ин ё он вазъияти демографӣ, бояд на фақат аз рӯи нишондиҳандаҳои таваллуд ва фавт баҳо дода шавад, балки дараҷаи тараққиёти иқтисоди-иҷтимоӣ, таърихӣ, анъанаҳои миллӣ, сифати аҳоли ва ғайраро ба назар гирифтани зарур аст.

Барои муайян кардани вазъияти демографӣ дар ҷумҳурӣ, аз нуқтаи назари мувофиқати он ба шароити умумии ҷамъият, нишондиҳандаҳои тараққиёти равандҳои демографиро бо имкониятҳои ноҳияи истиқомати аҳоли, бо ҳаҷми муҳоҷират ва бо нишондиҳандаҳои оптималии бозтавлиди аҳоли дар ҳамин ноҳия муқоиса кардан мумкин аст. Ин

барои муайян кардани сатҳи тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар оянда аҳамияти калон дорад.

Мафҳуми «имконияти ноҳия» қабл аз ҳама имконияти онро барои таъмин кардани аҳоли бо озуқа, ҷои кор, ҷои истиқомат ва ғайра мефаҳмонад. Албатта, дар ин ҷо мубодилаи тарафайни ноҳияҳо ба назар гирифта мешаванд. Дар ҳолати ба вучуд омадани тазоди байни вазъияти иқтисодӣ ва демографӣ бояд омилҳои илмӣ-техникӣ пурратар амал кунанд ва инчунин ин ё он роҳи сиёсати аниқе муайян карда шавад.

Аз ибтидои солҳои ҳафтодум, дар адабиёти демографӣ мафҳуми «оптимуми демографӣ» истифода мешавад.

Оптимуми демографӣ гуфта, чунин бозтавлиди аҳолиро ба назар доранд, ки он ба имконияти дарозмуддати иқтисодӣ ва манфиати сиёсии давлат ва оила мувофиқ ояд. Ин гуна типи бозтавлиди аҳолиро тавассути тадбирҳои сиёсати демографӣ муайян мекунанд.

Дар адабиёти демографӣ барои миқдоран муайян кардани нишондиҳандаи оптимуми демографӣ пешниҳод аст, ки нишондиҳандаи нетто-коэффициенти истифода баранд, ки он дар фосилаи аз 1 то 1,3 барои мамлакат баробар бошад, яъне ин коэффициент бозтавлиди оддӣ менамояд, ки ба мақсади аксарият давлатҳои ҷаҳон мувофиқ мебошад.

Сиёсати демографии муосир барои оянда дар мамлакат ташкил кардани навъи ягонаи бозтавлиди аҳоли таваллуди паст, ғавти паст, дараҷаи баланди сифати аҳоли равона карда шудааст.

Эҳтимол, ки дараҷаи нетто – коэффициент дар боло нишон дода ҳамчун нишондиҳандаи миёна шавад. Дар байни ноҳияҳо бошад вобаста аз шароит ин коэффициент зиёд ё ин ки кам шуданаш мумкин аст.

Дар ноҳияҳое, ки иқтисодиёташ бештар характери аграрӣ дорад, нисбат ба ноҳияҳои мутараққии индустриалӣ, аҳамияти иқтисодии фарзанд дар оила баланд мебошад. Барои ҳамин ҳуди раванди табиӣ бозтавлиди аҳоли ва шароити зиндагӣ, дараҷаи нисбатан баланди коэффициентҳои оптимумро тақозо мекунад.

Умуман, барои муайян кардани вазъияти демографӣ дар зинаи аввал бояд дар асоси ҳисоби нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдори бозтавлиди аҳоли ва муқоисаи онҳо байни худ, вазъияти фақат демографиро муайян кардан лозим аст. Дар зинаи дуввум, бояд алоқаи имкониятҳои иқтисодӣ, демографӣ ва сиёсиро муайян карда, пас дар асоси онҳо вазъияти демографии навро муайян кардан мумкин аст.

Ба гуфтаҳои боло така намуда, вазъияти демографии Тоҷикистонро дар солҳои наздик чунин пешбинӣ кардан мумкин аст:

- дараҷаи афзоиши аҳоли нисбат ба нишондиҳандаҳои миёнаи умумии мамлакатҳои собиқ СССР баланд меистад. Дар натиҷаи ҷори кардани чорабиниҳо сиёсати демография ва хусусан ба танзими оила суръати зиёдшавии аҳоли нисбат ба солҳои гузашта паст мешавад;
- миқдори занҳои маҳалии дорои маълумоти олӣ ва миёнаи махсус меафзояд, муҳоҷирати байни мамлакатҳо зиёд мешавад. Сатҳи нисбатан пасти зиндагии аҳоли боқи мемонад;
- шумораи коргарони бекор, хусусан аз сафи ҷавонон зиёд мешавад.

2. Вазъияти умумии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Вазъияти демографӣ дар Тоҷикистон дар мӯҳлати дуру дароз, зери таъсири ду гурӯҳ омилҳо ташаккул ёфтааст.

Гурӯҳи якуми омилҳо ба таъмин намудани бозтавлиди матлуби аҳолии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад.

Дар ҷумҳурӣ нишонаҳои шакли бозтавлиди анъанавии аҳоли, (нишондиҳандаҳои баланди таваллудкунии аҳоли ва нисбатан пасти ғавти аҳоли, лекин баланди нобудшавии кӯдакон, баланд будани сабабҳои анъанавии ғавти аҳоли, суст будани ҷойистикомативазкунӣ ва паст будани дараҷаи урбанизатсия ва ғайра), хеле боқӣ мондааст.

Сабаби асосии ин вазъият бо дараҷаи нисбатан пасти тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, маданӣ, саноатӣ ва ғайраи мамлакатамон алоқаманд мебошад. Ғайр аз ин қайд кардан лозим аст, ки солҳои тӯлонӣ дар

тақсимоти умумииттифокии меҳнат Тоҷикистон пеш аз ҳама бо истеҳсоли ашё (пахта, пашм, пилла маъданҳо ва ғайра) барои ноҳияҳо саноатӣ таъсис гардида буд.

Бо кишоварзӣ бештар банд будани аҳолии маҳаллӣ ва онҳо меҳнати дастӣ бартарӣ доштан сабаби боз доштани тарбияи техникии аҳоли, нишондиҳандаҳои пасти касбӣ-таълимии захираҳои меҳнатӣ, аҳамияти баланди иқтисодии кӯдакон дар оила баъзе анъанаҳои, ки ҳоло дар байни аксарияти миллатҳо мавҷуд нест, мегашт.

Гуруҳи дуввуми омихо, ба шароитҳои конкретии сохтмони сотсиализм дар мамлакат, расонидани ёрии ҳарбӣ ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, нобудшавии аҳоли дар солҳои ҷанги граждани ва Ҷанги Бузурги Ватани, дар солҳои репрессия ва ёрии «интернатионалистӣ» ба Афғонистон ва ғайра алоқаманд аст.

Дар ҷумҳуриҳои ҳамсои Осиёи Марказӣ тавассути муҳоҷирати корхонаҳои саноатии марказ ва кадрҳои баландихтисос дар замони ҷанг, марказҳои саноатӣ ба вуҷуд омаданд. Дар натиҷа, асоси нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ бунёд шуд, ки ба онҳо нави ҷадида тавлиди мучаддади матлуб мувофиқ меомад ва ин мувофиқат ба амал омад.

Дар Тоҷикистон равандҳои дар боло номгирифта на он қадар таъсири калон расониданд. Гарчанде, ки дар солҳои ҷанг ба ҷумҳури якҷанд корхонаҳои саноатӣ аз дигар ноҳияҳо кӯчонида шуда буданд, лекин дар онҳо асосан коргарони муҳоҷир кор мекарданд. Зеро коргарони баландихтисоси саноатӣ аз сафи аҳолии маҳаллӣ хеле кам буд.

Умуман, ба вазъияти демографии Тоҷикистон хусусиятҳои зерин хос мебошанд:

- сатҳи баланди зиёдшавии аҳоли ва тамоили пастшавии он;
- дараҷаи баланди ғавти кӯдакон дар муқоиса бо мамлакатҳои тараққикарда;
- дараҷаи баланди ғавти аҳоли ва касалиҳои узвҳои нафасгирӣ, сирояткунанда ва паразитарӣ;

- паҳншавии амалияи танзими оила;
- нигоҳ доштани вазни қиёсии баланди ҷавонон дар байни аҳоли ва бо суръати баланд зиёдшавии захираҳои меҳнатӣ;
- пурзур гаштани муҳоҷирати аҳолии маҳаллӣ дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ;
- камшавии шумораи мутлақи аҳолии шаҳрҳо.

Акнун вазъи омилҳои муайянкунандаи бозтавлиди аҳолиро дар шароити ҳозира дида мебароем.

а) Никоҳҳо дар Тоҷикистон

Дар соли 2000 дар Тоҷикистон 26257 никоҳ ё ин ки 4,2 никоҳ ба ҳар 1000 нафар аҳоли ба қайд гирифта шуда буд. Ин рақамҳо нисбати соли 1991 зиёда аз 2 маротиба кам буданд ва аксарияти никоҳ бори якум буданд. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими вазъияти никоҳи аҳоли ин сини миёнаи аҳли никоҳ мебошад. Сарфи назар аз дигар ҷиҳатҳои масъала ин нишондиҳанда яке аз омилҳоест, ки дараҷаи таваллуди аҳолиро муҳайё менамояд.

Дар миёнаи солҳои 1979-1985 синну соли никоҳ дар байни занҳои ҷумҳурӣ аз 20,6 солагӣ то 20,8 солагӣ расид, дар байни мардҳо бошад аз 23,2 то 23 солагӣ расид. Ба ҳисоби миёна дар ИҚШС ин нишондиҳанда дар соли 1985 байни мардҳо 24,2 ва занҳо 21,9 солагиро ташкил мекард.

Бастани ақди никоҳ ҳодисаи табиӣ мебошад, лекин бо таъсири вазъиятҳои муайян як қисми аҳоли ба никоҳ дохил намешавад, ки ин ба ҳаҷми бозтавлиди аҳоли таъсир мерасонад.

Барои муайян кардани ин қисми аҳоли нишондиҳандаи дараҷаи бозтавлидро ҳисоб мекунанд. Умуман, дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёна ин гуна одамон 1-2 фоизи аҳолиро ташкил мекунанд ва дар баъзе ҷумҳуриҳои наздибалтикӣ 5-6 фоиз мебошад.

б) Талок дар Тоҷикистон

Дар соли 1988 дар Тоҷикистон бо сабаби талок 7509 ва дар соли 2000, 2358 оила вайрон шуда буд. Дар соли 2000 ба ҳар 1000 нафар

аҳолии ҷумҳурӣ 0,4 талок рост меомад. Дараҷаи ба вучуд омадани талок дар Тоҷикистон тақрибан аз соли 1990 хеле кам шудааст. Дараҷаи пасти вайроншавии оилаҳо бо роҳи талок нишондиҳандаи устувории оила буда, шартҳои муҳими бозтавлиди мӯътадили аҳоли аст. Вайроншавии оила ҳамчунон бо сабаби ғавти зан ё шавҳар метавонад ба амал ояд. Дар Тоҷикистон солҳои 1991-2000 яке аз сабабҳои якуминдараҷаи барҳамхурии оилаҳо ин ғавти зан ё шавҳар буд. Хусусан, вафоти бештари мардҳо ба зиёдшавии бевазанҳо оварда расонид.

в) Таваллуд дар Тоҷикистон

Дар соли 1989 таваллудшавии аҳолии Тоҷикистон пастшавӣ дошта, тақрибан ба дараҷаи 1980 наздик шуда буд. Дар байни солҳои 1980-1989 афзоиши таваллудшавии аҳоли мушоҳида карда мешуд, ки дар соли 1986 ба 1000 нафар аҳоли 42 таваллуд рост меомад. Ин ҳодиса ҳам дар шаҳрҳо ва ҳам дар деҳот мушоҳида карда мешавад. Дар баъзе ноҳияҳо (Кӯлоб, Қургон-Теппа) дар соли 1989 ба ҳар 1000 нафар аҳоли 46 таваллуд рост меомад. Аз соли 1991 то соли 2000 нишондиҳандаҳои таваллуди аҳоли тез паст мешуд ва дар соли 2000 ба ҳар 1000 нафар аҳоли 27 нафар таваллуд шуд.

Нисбатан пастшавии таваллуди аҳолии Тоҷикистон аз ҳисоби қариб ҳамаи гурӯҳҳои синну соли занҳои қобилияти таваллудкунӣ бидуни занҳои то 20 – сола ба амал омад.

Дар соли 2000 дар ҷумҳурӣ 167,2 ҳазор нафар кӯдак таваллуд шуда буданд, ки нисбатан ба соли 1991, 45,4 ҳазор кас кам буд. Дар навбати таваллудкунии кӯдакон инчунин дигаргунӣҳо мушоҳида мешаванд. Дар соли 2000 нисбатан ба соли 1987 миқдори мутлақи таваллудкунии якум, дувум, шашум ва аз ин боло кам шуд ва сеюму панҷум зиёд шуд.⁹

Эҳтимол чунин тамоили навбати таваллудкунӣ дар натиҷаи ҷорабиниҳои сиёсати демографӣ ба вучуд омадааст. Занҳое, ки ду кӯдак

⁹ Дар зери мафҳуми таваллуди якум, дуум ва ғайра навбати тавлиди кӯдакон дар назар дошта шудааст.

доштанд, ҳавасманд шуданд, ки кӯдакҳои панҷум бошад ин таъсири аз як тараф анъана мебошад, аз дигар тараф камшавии таваллуд натиҷаи пурзӯршавии танзими оила ва ноустувории ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсати мамлакат ва ҷумҳуриҳо мебошад.

Дигаргуниҳои муайяне инчунин дар миқдори таваллуди бе никоҳ мушоҳида карда мешавад. Дар Тоҷикистон дар соли 1980-1988 вазни қиёсии ин гуна таваллудҳо зиёд шуд.

Бояд қайд кард, ки дар деҳоти ҷумҳуриамон ин ҳодиса бештар мушоҳида карда мешавад. Сабаби ин дар он мебошад, ки оилаҳое, ҳастанд ки бе расмияти юридикӣ акди никоҳ мебанданд. Масалан, баъзе оилаҳои ҷавон ё ин ки оилаҳои нави миёнасолон ва ғайра ин оилаҳо, албатта, баъд аз як мӯҳлати муайян никоҳи ҳудро ба расмияти юридикӣ ба тартиб медароранд.

Ҳолати ҳозира ва ояндаи бозтавлиди аҳоли дар зерин таъсири танзими оила вобастагӣ пайдо мекунад.

Дар Тоҷикистон гарчанде ба танзими оила дар байни як қисми аҳоли дошта бошад ҳам, солҳои охир ба ин масъала ташкилотҳои дахлдор диққати махсус медиҳанд. Маҳдудияти таваллуд тавассути механизми танзими оила, раванди объективӣ мебошад. Ин ҳолат дар натиҷаи тараққиёти кулли системаи ҷамъиятӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ, иҷтимоӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Талабот ба фарзанд пеш аз ҳама дар натиҷаи пастшавии вазифаи иқтисодии фарзанд дар оила кам мешавад. Барои ҳамин дар ҳар як дараҷаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият талабот ба миқдори фарзанд гуногун мебошад. Аз ин рӯ, барои ҳал кардани масъалаҳои пастшавии таваллуди аҳоли роҳи зӯрӣ самара намебахшад, баръакс оқибатҳои манфӣ ба вучуд меоварад.

Он қисми аҳолие, ки таваллудкунии ҳудро пешгирӣ мекунад, аз воситаи қатъи сунъии ҷанин ё ки воситаҳо ва усулҳои пешгирикунӣ ҳомиладоршавӣ истифода мекунад. Илми ҳозира исбот кардааст, ки барои нигоҳ доштани саломатии занҳо пешгирии таваллуд бо роҳи сукут чандон маротиба зараровар мебошад, нисбати ба таваллудкунии зуд-зуд

(таваллудкунии байни кӯдакон 1- 1,5 сол). Ба ин нигоҳ накарда миқдори сукут зиёд шуда истодааст. Дар соли 1988 дар Тоҷикистон 43 ҳазор сукут карда шуда буд. Ба ҳар як 1000 нафар занҳои 15-49 сола дар Тоҷикистон 38,6 ҳазор сукут рост меомад.

Дар байни солҳои 1991-2000 дар Тоҷикистон миқдори сукутҳо аз 52,1 то 22,1 ҳазор расида буд. Ба ҳар 1000 нафар зани дорои синну соли 15-49 дар соли 1991- 42,6 ва дар соли 2000 – 14,8 сукут рост меомад, яъне кам шуд. Ин гуна тамоилро асосан ба васеъ шудани истифодабарии воситаҳо ва усулҳои пешгирии ҳомиладоршавӣ шаҳр додан мумкин аст. Лекин ин тамоилҳо тадқиқотҳои пурратарро талаб мекунанд.

г) Фавт ва дарозумрии аҳолии Тоҷикистон

Дар аввали солҳои ҳаштодум дар ҷумҳурии нишондиҳандаи дарозумрии аҳолии тамоили баландшавӣ дошт. Ин тамоил то соли 1986-1987 ҷой дошт. Дар соли 2000 нисбатан ба соли 1991 ин нишондиҳанда аз 70,5 то 68,4 сол паст шуд. Дар байни мардҳо ин рақам аз 67,6 то 66,1 сол расида дар байни занҳо бошад ин нишондиҳанда аз 73,2 то 70,8 сол паст шуд.

Ба ҳисоби миёна дар ИҶШС дарозумрии аҳолии дар соли 1988 – 69,5 аз он ҷумла мардҳо 64,8 ва занҳо 73,6 сол буд. Агар ин рақамҳоро бо рақамҳои мамлакатҳои хориҷӣ муқоиса кунем, маълум мешавад, ки мамлакати мо ҷои на чандон намоёнро ишғол мекунад. Масалан, дарозии умр дар як қатор мамлакатҳо соли 1986 чунин буд: дар Австрия мардҳо – 71,8, занҳо 77,8 сол; дар РФГ мардҳо 71,9, занҳо 78,5 сол; дар Шветсария мардҳо 73,8 занҳо 80,6 сол; дар ШМА дар соли 1985 мардҳо 71,2, занҳо 78,2 сол; дар Япония дар соли 1985 мардҳо 75,0, занҳо 81,0 сол.

Дарозумрии миёнаи аҳолии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар зери таъсири фавти кӯдакон мебошад. Дар соли 2000 ба ҳар 1000 нафар таваллудшудагон 14,91 тоаш набуд шуд. Дар мамлакатҳои мутараққӣ ин нишондиҳандаҳо хеле паст аст. Масалан ба ҳар як 1000 нафар

таваллудшудагон дар ШМА 10,0 дар Британияи Кабир – 9,0 дар Франция – 8,0 кӯдак нобуд мешаванд. Дар чанде аз мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ дар соли 1985 ин рақамҳо чунин буданд: дар Аргентина – 26,0 дар Ҳиндустон – 97,0 дар Кувейт – 18,0 дар Мексика – 20,0 ва ғайра.

Чи хеле ки дар боло қайд карда шуд, аксарияти аҳоли аз он ҷумла кӯдакони Тоҷикистон бо сабаби касалиҳои экзогенӣ (берунӣ – монанди касалиҳои инфексионӣ, паразиторӣ, узвҳои нафаскашӣ ва ғайра) нобуд мешаванд, ки нишондиҳандаи миёнаи дарозии умрро паст мекунад. Ин касалиҳоро дар мӯҳлати кӯтоҳ якчанд маротиба кам кардан мумкин аст. Роҳҳои асосии ин пеш аз ҳама муборизаи пурзӯр зидди касалиҳои инфексионӣ ва паразиторӣ, тоза нигоҳ доштани обу ҳаво, баланд бардоштани дараҷаи моддии аҳоли ва хусусан пурратар қонё гардондани аҳоли бо хӯроқворӣ ва ғайра мебошад.

д) Муҳоҷирати аҳолии Тоҷикистон

Дараҷаи муҳоҷирати аҳоли барои суръати бозтавлиди аҳоли аҳамияти калон дорад. Муҳоҷират – ин раванди ҷойивазкунии аҳолии берун аз сарзамини худ мебошад.

Тағйири миқдори аҳолиро, ки дар натиҷаи фарқияти байни таваллуд ва фавт ба амал меояд, ҳаракати табиӣи аҳоли меноманд.

Тағйири миқдори аҳолиро, ки дар натиҷаи равандҳои муҳоҷират ба вуҷуд меояд, ҳаракати механикӣи аҳоли меноманд.

Дар Тоҷикистон то солҳои 1976-1977 бақияи мусбати муҳоҷирати аҳоли ҷой дошт (яъне ба ҷумхури омадани аҳоли аз рафтаниаш зиёд буд). Хусусан, ин гуна ҳодисаҳо дар солҳои 1964-1965 буд, ки дар ин солҳо дар ҷумхури сохтани корхонаҳои нави саноатӣ ва таҷдиди сохтмони корхонаҳои мавҷуда авҷ гирифта буд. Гарчанде, ки ҷойҳои кори нави барои истифодаи захираҳои меҳнатии мавҷуда ба назар дошта буданд, лекин байни онҳо коргарони баландихтисос кам буданд. Асосан, роҳбарон аз рӯи принципи ҷалб кардани коргарони баландихтисоси

«тайёр» аз ноҳияҳои марказии мамлакат амал мекарданд ва ба тайёр кардани кадрҳои «худ» кам эътибор меоданд.

Коргарони омадаро ба имтиёзҳои пештар гирифтани хонаҳои истиқоматӣ, таъмин кардан бо кор дар шаҳрҳо ва ғайра ҳавасманд мекарданд. Аҳолии маҳаллӣ бошад аксарияташ бо корҳои кишоварзӣ машғул буд. Лекин ин роҳи таъминоти корхонаҳои саноатӣ, сохтмон ва дигар соҳаҳо бо қувваи кори баландихтисос самарани хуб надод. Барои ҳамин аз солҳои 1975-1976 сар карда ба тайёр кардани коргарони баландихтисос, аз сафи аҳолии маҳаллӣ диққати махсус дода шуд. Дар натиҷа, талабот ба коргарони баландихтисоси якҷанд соҳаҳо, ки аз дигар ноҳияҳо таклиф мекардем, нисбатан кам шуд. Ғайр аз ин имконияти ҷумҳурӣ барои додани имтиёзи пештара ба коргарони «оварда» низ кам шуд. Ин ҳолат бо ҳамроҳии дигар ҳолатҳо ба бештар рафтани аҳолии омада аз ҷумҳурӣ нисбати аз омадан зиёд шуд. Дар солҳои 1976-1986 миқдори бақияи манфии муҳоҷират аз 1,2 то 10,2 ҳазор одамон расид. Хусусан муҳоҷират дар солҳои 1991-2000 хеле зиёд шуд, фақат дар соли 2000 дар ҷумҳурӣ нисбатан аз аҳолии омада 14,4 ҳазор одам зиёд рафтааст.

Барои аз ноҳияҳо рафтани коргарон ва мутахассисон низ вазъиятҳои шиддатнокии сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва ғайра, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дошт, таъсири муайян расонд. Ин ҳодисаҳо нишон доданд, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати кадрҳои саноат, сохтмон, алоқа ва ғайра саҳт ба дигар ноҳияҳои ИҚШС вобаста мебошад. Аз ин хулоса баровардан лозим аст, ки бештар тайёр кардани коргарони баландихтисос аз аҳолии маҳаллӣ барои таъмини мустақилияти кадрӣ ҷумҳурӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Барои пурра истифодабарӣ аз захираҳои меҳнатӣ пурзӯр кардани муҳоҷирати байни ноҳияҳои дохили ҷумҳурӣ аҳамияти махсус дорад, ки ба тез шудани равандҳои урбанизатсия низ таъсир мерасонад.

Дар соҳаи баланд бардоштани нишондиҳандаҳои сифатии аҳоли низ вазъияти ноқулай мушоҳида карда мешавад. Хусусан, дар соҳаҳои

маълумотноӣ, ихтисосноӣ, саломатӣ ва ғайра. Масалан, сатҳи маълумотнокии аҳолии маҳаллии ҷумҳурӣ паст бошад ҳам, дараҷаи маълумотнокии занҳои деҳот дорои маълумоти оӣ ва миёнаи махсус ба ҳар 1000 нафар занҳои деҳот якчанд маротиба нисбат ба занҳои дигар миллатҳо паст мебошад. Сабабҳои вазъияти мавҷуда гуногунанд. Бо сабабҳои гуногун то ҳоло дар ҷумҳури синфи коргари индустриалии милли ба маънои тоҷаш ташкил нашудааст. Дар солҳои охир ба ин кор аҳамияти махсус дода мешавад.

МАВЗӢИ 6. СИЁСАТИ ДЕМОГРАФӢ

1. Моҳияти сиёсати демографӣ
2. Принсипҳо ва усулҳои сиёсати демографӣ
3. Сиёсати муносири демографӣ дар баъзе мамлакатҳои хориҷӣ

1. Моҳияти сиёсати демографӣ

Сиёсат (дар юнонӣ «pollitika» - санъати идора кардани корҳои давлатиро мефаҳмонад) соҳаи фаъолиятест, ки ба муносибатҳои табақотию миллии робита дорад. Масалан асоси ин ҷои забт кардан, нигоҳ доштан ва истифодабарии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Ҳар як масъала дар сурате ҳислати сиёсӣ мегирад, ки агар ҳал кардани он ба манфиати табақаҳо дар иртибот бо проблемаи давлатӣ қарор гирифта бошад.

Таркиби мухталифи иҷтимоии ҷамъият ҳамавақт дар соҳаҳои асосии фаъолияти давлат зарурати дохил намудани унсурҳои сиёсиро ба миён меоварад. Аз ин рӯ, соҳаҳои гуногуни сиёсат вучуд дорад: сиёсати иқтисодӣ, техникӣ, миллии, маданӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва ғайра.

Олимон аз қадимулайём ба сиёсати демографии давлат эътибор медоданд. Масалан, ҷонибдорони хеле фаъоли ба ҳаёт татбиқ намудани сиёсати демографӣ дар ҷамъияти ғуломдорӣ олимони юнонӣ Афлотун ва Арасту буданд.¹⁰ Онҳо чунин мешумориданд, ки афзоиши ниҳоят босуръати аҳолии ба афзудани бетартибӣ, норозигӣ, ҷинояткорӣ дар ҷамъият оварда мерасонад ва ҳамчунон ҳамаи аҳолиро ба замин таъмин кардан ғайриимконпазир мебошад. Онҳо тарафдорони миқдори мӯътадили аҳолии буданд ва онро ҳамчун асоси муваффақияти иҷтимоӣ мешумориданд. Барои танзим намудани шумораи аҳолии масалан, Афлотун пешниҳод мекард, ки колонияҳо ташкил карда шаванд. Ба мардҳо фарзанддорӣ аз синни 30 то 55 солагӣ муайян гардад. Арасту

¹⁰ Сиёсати демографӣ дар он вақт бештар характери стихиявӣ дошт, зеро асоси назарияти сиёсати демографӣ қор қарда нашуда буд.

ақидаҳои Афлотунро давом дода таклиф мекард, ки қонун оид ба ақди никоҳ қабул карда шавад.

Аз рӯи ин қонун занҳо аз 18 солагиашон ва мардҳо аз 37 солагиашон ҳуқуқи фарзандорӣ бояд пайдо намоянд. Вай пешниҳод мекард, ки кӯдакҳои касалӣ ва кӯдакҳои «зиёдати» нобуд сохта шаванд, барои ҳар як оила норми муайяни кӯдактаваллудкунӣ таъин гардад.

Яке аз асосгузори назарияи иртиҷоии ғайриилмии буржуазӣ оид ба масъалаи зиёдшавии аҳоли, иқтисодчӣ, рӯхонии англис Томас Роберт Малтус (1766-1834с.) мебошад. Ӯ чунин мешуморид, ки зиёдшавии воситаҳои зиндагӣ ҳамеша аз зиёдшавии аҳоли қафо мемонад ва ин қонуни муқаррарии табиат мебошад. Афзудани қашшоқӣ барзиёднуфусӣ ва пауперизмро, чунин шахр меод, ки гӯё коргарон одати сабукфикрона зиёдшавӣ доранд. Барои ҳамин ҷанг, касалиҳо, камбағалиро ҳамчун воситаи камшавии аҳоли мешуморид. Идеяхи Малтусро намояндагони синфи буржуазия бо хурсандӣ дастгирӣ кардаанд. Зеро ин идеяҳо ба манфиати синфи ҳукмрон буд. Дар тӯли зиндагии Малтус асари асосии ӯ «Таҷриба оид ба қонуни нуфуси аҳоли ва таъсири он ба бехтар намудани некӯахлоқии ҷамъият» дар байнинамояндагони синфи буржуазия муваффақияти калон пайдо кард ва шаш маротиба аз нав нашр шуда буд.

Баробари инкишофи капитализм ва хусусан, дар марҳалаи империализм дар натиҷаи ҷорабиниҳои давлати буржуазӣ дар аксарияти мамлакатҳои мутараққии капиталистӣ суръати зиёдшавии аҳоли чунон паस्त шуд, ки хавфи депопулятсия ба вучуд омад. Масалан, ба чунин ҳолати демографӣ дар аввали асри XIX Франция дучор шуд, дар асри XX бошад дар аксарият мамлакатҳои Европайи Ғарбӣ чунин ҳолат ба вучуд омад. Дар ИҶШС аз солҳои Ҳокимияти Шӯроӣ як қатор ҷорабиниҳои ҷиҳди давлат ба оила, занҳо, кӯдакон ба ҳаёт татбиқ карда шуда буд. Лекин ин ҷорабиниҳоро ҳамчун узви сиёсати демографӣ шуморидан на он қадар дуруст аст, зеро онҳо характери умумидемократӣ доштанд.

Аслан татбиқи фаъоли сиёсати демографӣ дар мамлакати мо аз охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум сар шуд. Дар қарорҳои давлатамон дар ин давра оид ба зарурияти гузаронидани сиёсати демографӣ ва баъдтар сиёсати демографиии ноҳиявӣ мушоҳида мегардад. Саҳми олимони дар коркарди сиёсати демографӣ дар давлатҳои СНГ – Урланис Б.С., Боярский А.Я., Антонов А.И., Медков В.М., Валентей Д.И., Кваша А.Я., Вишневский А.Г., Рыбаковский Л.Л., Зверева Н.В. ва дигарон хеле калон аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ё он паҳлӯҳои демографиии мамлакатро дар асарҳои олимони тоҷик Исломов С.И., Коситов О., Папенко Ю.С., Хочибоев А.Г., Ҳакимова С.А. дидан мумкин аст. Лекин таҳлили ҳаматарафаи демографиии мамлакат ва сиёсати демографиии минтақавӣ якумин бор дар асари Исломов С.И. «Демография Таджикистана» (1985) акс ёфтааст. Акнун зарур аст, муайян кунем, ки дар зери мафҳуми сиёсати демографӣ чиро мефаҳманд?

Ба масъалаи мазмун, таркиб, мақсад ва вазифаҳои сиёсати демографӣ дар адабиёти демографӣ диққати махсус медиҳанд ва ақидаҳои гуногун баён мекунанд, масалан, дар рисолаи «Назариҳои марксистӣ-ленинии нуфуси аҳоли», зери мафҳуми сиёсати демографӣ маҷмӯи ҷорабиниҳои танзимкунандаи равандҳои демографиро мефаҳманд.

А.Г. Волков дар «Сиёсати демографӣ» ном асараш сиёсати демографиро ба маънои васеъ ҳамчун фаъолияти танзимкунии шароитҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки оқибати демографӣ дора два бо маънои танг – ҳамчун маҷмӯи ҷорабиниҳое, ки мақсади таъсир ба ҳодисаҳои демографӣ, яъне ба зиёдшавии аҳоли, таркиби он, таваллудкунӣ, фавти аҳоли ва баъзан ба тақсимои ноҳиявии аҳоли дар мамлакат бо роҳи муҳоҷирати аҳоли маънидод мекунанд. Болдырев В.А. чунин мешуморад, ки сиёсати демографӣ ин «мақсаднок таъсир кардани ҷамъият» ба протсессҳои демографӣ мувофиқи талабот ва нигоҳ доштани ин ҳолат ба дараҷаи барои ҷамъият зарур аст. Дар рисолаи «Бозтавлиди аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар шароити сотсиализми

мутааракқӣ» гуфта мешавад, ки сиёсати демографияе, ки бо маънои васеъ фаҳмида мешавад, ин унсуре идоракунии протсессҳои демографӣ мебошад, ки мақсади он бошуурона таъсир расондан ба муносибатҳои демографии ҷамъият аст. Субъекти сиёсати демографӣ – давлат, объекти он муносибатҳои ҷамъиятиро, ки протсессҳои иҷтимоии аҳолии ғуногунтаркибро ташкил мекунад, мебошад. Мазмунҳои сиёсати демографӣ аз рӯи проблемаи асосии демографии ҷамъият муайян мешавад.¹¹

Вишневский А.Г. сиёсати демографиро ҳамчун таъсиррасонӣ ба муносибатҳои демографӣ, барои тағйир додан ё ин ки нигоҳ доштани сифати функционалии системаи демографӣ мефаҳманд.¹²

Аз назарияи дар адабиёти демографӣ мавҷуда бармеояд, ки мафҳуми сиёсати демографӣ ин пеш аз ҳама фаъолияти давлат аст, ки ба тавассути системаи тадбирҳо ба равандҳои демографӣ таъсир намуда онро мувофиқи тақозои ҷамъият танзим мекунад. Ҷорабинҳои номбурда бояд ба қонунҳои демографӣ таъқиб кунанд, лекин то ҳол дар илми демография ин қонунҳо нисбатан ғурури омӯхта нашудааст.

Дар мамлакат ва ноҳияҳои ҷудогонаи он ташкил кардани режими дилхоҳи бозтавлиди аҳоли фақат дар ҳама ҳолат ба вуҷуд омада наметавонад, ки агар мо бошуурона яъне дар асоси омӯختан ва истифодабарии қонунҳои тараққиёти аҳоли¹³ ба протсессҳои демографӣ, ҷунин таъсир расонем, ки ахлоқи демографӣ шахсият, оила ва ҷамъият ба якдигар мувофиқ оянд.

¹¹ Воспроизводство населения и трудовых ресурсов в условиях развитого социализма Т. 1. Развитие населения и его трудового потенциала. – Киев 1985, с. 232

¹² Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд на будущее. М. – 1982, с. 254

¹³ Мафҳуми «тараққиёти аҳоли» дар адабиёти демографӣ нава ба ҳисоб мебошад. Ба ақидаи ин калима дар «Энциклопедияи демографӣ» дуруст шарҳ дода шудааст (Демографический энциклопедический словарь. – М. 1985, с. 357). Дар он гуфта мешавад, ки тараққиёти аҳоли ин раванди қонуни микдоран ва сифатан дигаргуншавии аҳоли мебошад, ки дар натиҷаи мураккаб шудани алоқа ва муносибатҳо дар як марҳилаи муайян тараққиёти таърихӣ ҷамъият ба гузаштани аҳоли аз як намуди сифат ба дигар намуд оварда мерасонад.

Барои ҳамин илми идоракунии равандҳои демографӣ талаб мекунад, ки пеш аз ҳама қонунҳои тараққиёти аҳолиро омӯзем ва баъд аз рӯи ин чорабиниҳои танзимкунии равандҳои демографиро кор карда бароем.

То ҳоло илми демографӣ ба саволи чӣ гуна будани механизми амали қонунҳои демографӣ ҷавоб намодааст.

Чорабиниҳои демографӣ, ки ҳоло аз тарафи давлат ҷорӣ карда мешавад, бештар характери субъективӣ доранд, ки аз рӯи он на ҳама вақт қарори дуруст қабул кардан мумкин аст. Гуфтан мумкин аст, ки дар баъзе маврид ин гуна фаъолият оқибатҳои манфӣ пайдо карданад мумкин аст. Қонунҳои демографиро шартан ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан зарур мешуморем:

1. Қонуниятҳои бозтавлиди аҳоли
2. Қонуниятҳои никоҳ ва талоқи аҳоли
3. Қонуниятҳои фавти аҳоли
4. Қонуниятҳои урбанизатсия ва муҳоҷират
5. Қонуниятҳои шугли аҳоли
6. Қонуниятҳои ҷойгиршавии аҳоли ва ғайра.

Омӯхтани механизми амали ин қонунҳо вазифаи асосии илми демография мебошад. Сиёсати демографӣ, ин шакли истифодабарии қонунҳои тараққиёти демографӣ буда, танзимкунии равандҳои демографиро таъмин мекунад. Тахминан дар асоси тадқиқотҳои мавҷуда роҳҳои умумии тараққиёти аҳолиро чунин муайян кардан мумкин аст, ки аҳоли бояд инро тай кунад.

Дар оянда афзоиши аҳоли ба он оварда мерасонад, ки таваллуди аҳоли паст шуда вазни қиёсии оилаҳои камфарзанд дар таркиби аҳоли меафзояд. Протсессҳои муҳоҷирати аҳоли ва дароз шудани умри пешистодаи аҳоли зиёд мешавад, сифати аҳоли баланд мешавад ва дар ташаккули аҳоли бештар омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ аҳамият пайдо мекунад. Фаҳмост, ки ин хислатҳои тараққиёти аҳолии мамлакат ҳамчун нишондиҳандаҳои миёна зоҳир мешавад. Дар ноҳияҳои алоҳида

бошад баъзе хусусиятҳои хос боқӣ мемонад ва ба асоси интизоми демографӣ озодии ҷурра (ҳуқуқи ва амалӣ) гузошта мешавад.

Дигар ҳислати ба вучуд омадани ин гуна шакли бозтавлиди аҳоли тадриҷан баланд шудани таъсири ҷамъият ба ахлоқи демографии аҳоли мебошад. Дар дурнамо (25-30 сол) дар мамлакат ба вучуд омадани шакли ягонаи бозтавлиди аҳолиро пешбинӣ кардан мумкин аст.

Лекин ин нақшаи умумӣ мебошад, дараҷаи тараққиёти демографии ҳар як ноҳия ва этнос дар зерин таъсири роҳи тайкардаи таърих, анъанаҳо, хусусиятҳои тараққиёт ва ғайра мебошад.

Аз ин рӯ мақсади сиёсати демографӣ дар ноҳияҳои алоҳида метавонад гуногун боша два аз ин лиҳоз зарурати сиёсати демографии ноҳиявӣ ба миён меояд. Сиёсати демографиро асосан ба ду равия¹⁴ ҷудо кардан мумкин аст: умумичумхуриявӣ, ки барои ба даст овардани мақсадҳои дарозмуддат равон карда шудааст; ноҳиявие, ки бар сиёсати умумичумхуриявӣ илова буда, хусусиятҳои коркарди ҷорабиниҳо дошта, мақсади ҳал кардани масъалаҳои наздикро дорад. Бояд қайд кард, ки ҳардуи ин равияҳои сиёсати демографӣ аз нуқтаи назари манфиатҳои дарозмуддат як мақсад доранд, лекин дар баъзе вақтҳои кӯтоҳ масъалаҳои гуногунро ҳал мекунанд.

Хулоса, гуфтан мумкин аст, ки мақсади асосии сиёсати демографии кишвар ташкили шакли яхелаи бозтавлиди аҳоли мебошад. Дар ноҳияҳои серфарзанд бошад, мақсади наздиктарини сиёсати демографӣ, баланд бардоштани сифати аҳоли (пеш аз ҳама паст кардани ғавти кӯдакон, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, мустаҳкам кардани саломатии аҳоли, тараққиёти муҳоҷират, баланд бардоштани дараҷаи таъминоти моддии аҳоли ва ғайра) мебошад.

Сиёсати демографӣ баъд аз бадаст даровардани ин ё он натиҷаи демографӣ аз байн намеравад. Ин сиёсатро аз рӯи қонунҳои тараққиёти аҳоли мунтазам бурдан лозим аст ва дар нақшаҳои тараққиёти иқтисодӣ-

¹⁴ Аз ҷиҳати идоракуни боз як равияи сиёсати демографиро қайд кардан лозим аст ҷорабиниҳои демографии махсус, ки дар қорхонаҳои алоҳида ҷорӣ мешавад.

иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб гирифтани зарур мебошад. Муносибатҳои демографиро ҳамчун қисми муҳими муносибатҳои ҷамъияти бояд ҳисоб кард.

2. Принципҳо ва усулҳои сиёсати демографӣ

Сиёсати демографӣ бояд ба принципҳои зерин такя намояд:

- аз нуқтаи назари илмӣ асоснок кардани мақсади сиёсати демографӣ;

- сиёсати демографӣ характери комплексӣ дошта бошад;

- самаранокии сиёсати демографӣ;

- инсонпарварии сиёсати демографӣ.¹⁵

Сиёсати демографӣ вазифаҳои зеринро бояд иҷро кунад:

1. Маҳдудсозии протсессҳои демографӣ;

2. Ҳавасмандкунии ривож додани протсессҳои демографӣ;

3. Устуворсозии протсессҳои демографӣ.

Вазифаи маҳдудсозии сиёсати демографӣ дар он зоҳир мегардад, ки ба воситаи чорабиниҳои сиёсати демографӣ ба протсессҳои демографӣ тамоили ба мақсад мувофиқ муайян карда мешавад. Масалан, чорабиниҳо барои паст кардани дараҷаи таваллуди аҳоли, дар баъзе мамлакатҳо пешгирӣ кардани муҳочирати аҳоли ба ноҳияҳои, ки ба омадани аҳоли аз «берун» эҳтиёҷ надоранд ва ғайра. Вазифаи ҳавасмандкунии сиёсати демографӣ дар он зоҳир мегардад, ки ба воситаи чорабиниҳои ин сиёсат, барои тараққӣ додани ин ё он протсессҳои демографӣ кӯмак мерасонад. Масалан, зиёд кардани таваллуди аҳоли дар ноҳияҳои, ки ин нишондиҳандаҳеле паст мебошад, ҳавасмандкунии аҳоли барои муҳочир шудан ба ноҳияҳои нави азхудшудаистода ва ғайра.

¹⁵ Мафҳуми «инсонпарварӣ» дар сиёсати демографӣ пеш аз ҳама мазмуни ба ҳисоб гирифтани ҳислатҳои этники дорад, яъне он сиёсат бо роҳи зӯри, маънкунӣ, ҷазодиҳӣ набояд амал кунад.

Вазифаи устуворсозии сиёсати демографӣ иборат аст аз нигоҳ доштани тамоили демографии мавҷуда бо истифода бурдани чорабиниҳои сиёсати демографӣ.

Масалан, ба ҳисоби миёна дар мамлакат вақти ба даст овардани режими бозтавлиди оптималии аҳоли, сиёсати демографӣ бояд устувории ин равияро нигоҳ дорад.

Ҳар як илм усулҳои ба ҳудаш хос дорад, ки онҳоро истифода бурда, фанни худро меомӯзад.

Усулҳои сиёсати демографӣ – ин маҷмӯи усулҳои махсус буда ба воситаи онҳо протсессҳои демографиро идора мекунанд.

Усулҳои сиёсати демографиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. Иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
2. Тарбиявӣ-психологӣ;
3. Ҳуқуқӣ.

Ба усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ чорабиниҳои баланд бардоштани шароити меҳнат, шароити маишии оилаҳо, вазъи шароити иқтисодии оила баъд аз таваллуди кӯдак, мустаҳкамшавии оила, ҳавасмандкунӣ ё ин ки пешгирӣ кардани муҳочирати аҳоли ва ғайра дохил мешаванд. Масалан, додани ёрдампулии яқвақта ва ҳармоҳа барои кӯдакони наватлидшуда, таъмин кардани имтиёзҳо ба оилаҳои ҷавони кӯдакдор барои гирифтани кредит, ҷои истиқомат, анҷоми рӯзғор ва ғайра.

Чорабиниҳои тарбиявӣ-психологӣ ҳамаи чорабиниҳои воситаҳои пропагандаи оммавиरो дар бар мегирад, ки бо ёрии он, дар шуури аҳоли барқарор кардани идеалҳои нави демографӣ, яъне ташкил кардани шуури демографии зарурӣ – ҷамъиятиро дар назар дорад.

Чорабиниҳои ҳуқуқии сиёсати демографӣ, ин маҷмӯи умумии ҳамаи қонунҳо оид ба демография мебошад, ки барои ба даст овардани мақсадҳои демографии ҷамъият қабул мешаванд. Масалан, қарор дар бораи манъ кардани аборт, шугли аҳоли ва ғайра.

Усулҳои сиёсати демографӣ мунтазам дар робитаи мутақобил буда ба таври комплекс истифода бурда мешаванд, албатта, бо назардошти вазъияти демографии мушаххас ва шароитҳои хоси ноҳиявӣ, этникӣ, сиёсӣ ва ғайра.

Қисми асосии сиёсати демографӣ – ин муайян кардани мақсаднок истифода бурдани нерӯҳо ва самаранокии хароҷотҳои чорабиниҳои сиёсати демографӣ мебошад. Дар ҳалли ин масъала дуруст муқоиса кардани хароҷот ва самара бисёр ҳам ҷиддӣ мебошад. Аммо ин ҳамаи самарае, ки чорабиниҳои сиёсати демографӣ медиҳад, миқдоран ҳисоб кардан мумкин. Барои ҳамин, самаранокии чорабиниҳои сиёсати демографиро, тахминан бо роҳи муқоисаи хароҷот барои ин ё он чорабиниҳо ва ҳаракати тамоилҳои демографӣ, мувофиқи мақсади гузошта шудаи демографӣ, муайян кардан мумкин. Агар тамоилҳои демографӣ дар давоми як чанд сол мувофиқи мақсади гузоштамон тараққӣ кунад, гуфтан мумкин, ки хароҷотҳои ҷамъият самаранок мебошад. Ғайр аз ин, боз дигар нишондиҳандаҳои махсуси самаранокии хароҷотҳоро барои чорабиниҳои демографӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

3.Сиёсати муосири демографӣ дар баъзе мамлакатҳои хориҷӣ

Ҳоло дар бисёр мамлакатҳои дунё барномаи муфассали шаклҳои мухталиф амал мекунанд. Мақсаду усулҳои ҳалли проблема бештар ба имконоти иқтисодии давлат ва сиёсати пешбурдаи он иртибот дорад.

Дар баъзе аз кишварҳо сиёсати демографӣ пеш аз ҳама ба камшавии таваллуд, дар дигараш ба пастшавии фавти кӯдакон ва майли дарозумрӣ, дар гурӯҳи сеюм ба боздоштани равандҳои (муҳоҷирот, ҳиҷрат) равона карда шудааст.

Сарфи назар аз сиёсати кунунии демографӣ роҷеъ ба таваллуд ҳоло дар ҷаҳон кишвареро ном бурдан душвор, ки дар он дар пасту баланд кардани он муваффақияти назаррасе ба даст оварда шуда бошад,

маъмулан, дараҷаи сиёсати демографӣ пеш аз ҳама аз тарафи давлат бо ҳавасманд ӯ маҳдудкунии моддӣ ва дигар имтиёзҳо вобастагӣ дорад.

Мазмуни сиёсати демографии якҷанд мамлакати дунёро дида мебароем.

Дар ШМА сиёсати ягонаи демографии умумидавлатӣ гузаронида намешавад. Ин масъалаҳоро ҳар як штат мустақилона ҳал мекунад. Назорат аз болои суръати афзоиши аҳоли бо мақсади банақшагирии самаранок ва коркарди чораҳо бо мақсади қонё гардонидани талаботи табақаҳои гуногуни ҷамъият хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Ба оила асосан дар шакли имтиёзҳои мухталифи иқтисодӣ кӯмак расонида мешавад. Ғайр аз ин ҳокимияти федералӣ ва маҳаллӣ ба занони ҳомиладор ва оилаҳои серфарзанд ӯ камдаромад кӯмакпулӣ медиҳад.

Кӯмакҳои моддию имтиёзҳо барои ҳамаи хоҳишмандон дастрас аст. Ҳукумат барои анҷоми тадқиқоти илмӣ биотиббӣ ва иҷтимоӣ роҷеъ ба масоили таваллуд ва безуретӣ маблағ ҷудо мекунад.

Дар Олмон аз сабаби паст будани дараҷаи таваллуд барои таваллуди фарзанд сиёсати ҳавасмандкунӣ гузаронида мешавад. Баробари таваллуди фарзанд ябора камаш 100 марка дода мешавад. Кӯмакпулии моҳона ба андозаи 50 марка, ба кӯдаки аввал 100 марка, ба кӯдаки дуввум 200 марка, ба фарзандони сеюм ва фарзандҳои баъд таваллуд ӯфта дода мешавад. Рухсатӣ ба сабаби ҳомиладорӣ ва таваллуд 37 ҳафтаро ташкил медиҳад, ки ҳар ҳафта аз 3,5 марка то 25 марка кӯмакпулӣ дода мешавад. Ба оилаҳои серфарзанд барои харидани хонаҳо имтиёз дода мешавад. Аз январи соли 1986 мувофиқи қонун дар бораи тарбияи кӯдакон пас аз таваллуди кӯдак ба модар ӯ падар сарфи назар аз иштирок дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар давоми 6 моҳ 600 марка дар як моҳ дода мешавад ва аз моҳи ҳафтум то даҳум кӯмакпулӣ вобаста ба миқдори даромади оила муайян карда мешавад. Инчунин дигар имтиёзҳо мавҷуданд.

Дар Фаронса аз сабаби паст шудани дараҷаи таваллуд тадбирҳои зиёд кардани аҳоли гузаронида мешавад. Ба занҳои ҳомиладор, ки аз се

назорати тиббӣ гузаштаанд, дар 15 ҳафтаи аввал ба миқдори 2800 франк кӯмакпулӣ дода мешавад. Пас аз таваллуд кӯмакпулӣ алоҳида – алоҳида дода мешавад: дар 8 рӯзи аввал ба миқдори 2590 франк (агар ин фарзанди сеюм ё минбаъда бошад, дар он сурат 5810 франкро ташкил медиҳад), дар 9-10 моҳагӣ 540 франк ва баъд аз он, ки кӯдак 2 сола мешавад ба миқдори 540 франк кӯмакпулӣ медиҳанд. Ба оилаҳои серфарзанд миқдори кӯмакпулӣ зиёд карда мешавад. Кӯмакпулии якмоҳа ба 2 фарзанд 513 франкро ва 3 фарзанд 1153 франкро, ба чор фарзанд 1803, ба 5 фарзанд 2435 ва ба 6 фарзанд 3076 франкро ташкил медиҳад. Ин кӯмакпулӣ то 16 – солагии фарзанд яъне то хатм кардани мактаб, дар ҳолати корқобӣ то 17 – солагӣ, дар ҳолати давом додани таҳсил то 23 – солагӣ дода мешавад. Дар ҳолати 10 сола шудани фарзанд миқдори ин кӯмакпулӣ 140 франк дар як моҳ зиёд мешавад, дар ҳолати 16 сола шуданаш бошад, ба миқдори 240 франк зиёд мешавад. Қисми зиёди оилаҳои, ки камаш як кӯдак доранд, ба тариқи илова дар як моҳ 630 франк мегиранд. Ба падару модарони танҳо то 3 сола ба миқдори 3030 франк дар як моҳ ва илова бар ин 760 франк ба ҳар фарзанди минбаъда кӯмакпулӣ дода мешавад. Дар вақти руҳсатӣ ба сабаби ҳомиладорӣ ба миқдори 90 фоизи музди кор дода мешавад, ки дар вақти таваллуди фарзанди якум ва дуюм 16 ҳафта ва дар вақти таваллуди фарзанди сеюм ва минбаъда 26 ҳафтара ташкил медиҳад. Зану шавҳар то синни 28 солагӣ ҳуқуқи гирифтани қарзи бефоизаро ба мӯҳлати 4 сол, ки 1800 франкро ташкил медиҳад, доранд. Дар вақти таваллуди фарзанди якум 15 фоиз ва дар вақти таваллуди фарзанди дуюм 25 фоиз пардохта мешавад. Ҳукумат дар аввали соли 1980 ба оилаҳои серфарзанд дар давоми 2 сол ҳар моҳ як ҳазор франк кӯмакпулӣ меод. Як қатор имтиёзҳои дигар низ мавҷуд буданд. Дар воситаҳои пешгирии ҳамл маҳдудият нест.

Дар Инглистон закон якбора баробари таваллуди фарзанд ба миқдори 25 фунт стерлинг кӯмакпулӣ мегиранд. Кӯмакпулии 1 моҳа 16 фунт-стерлингро ба ҳар фарзанд новобаста аз пай ҳамин таваллуд

ташкил медиҳад. Вай то 16 солагии фарзанд ва агар ӯ хонад, то 19 солагӣ дода мешавад. Дар вақти рухсатӣ ба сабаби ҳомиладорӣ 17 ҳафта (ёздаҳ ҳафта то ҳамл ва ҳафтае пас аз ҳамл) ба андозаи музди кор кӯмакпулӣ дода мешавад. Падару модар танҳо метавонад ариза навишта барои нигоҳбинии кӯдак 15 фунт стерлинг дар як ҳафта талаб кунад. Дар вақти гузариш ба тайёр кардани як қатор программаҳои давлатӣ ба падару модари танҳои дар он иштироккарда дар як ҳафта барои нигоҳбинии кӯдак 50 фунт-стерлинг дода мешавад. Яке аз мақсадҳои ҳукумат таъмин кардани аҳоли ба дониш ва воситаҳои огоҳкунандаи ҳомиладорӣ мебошад. Аҳамияти афзалиятнокии худро ташаккули хизматрасонӣ барои барпо кардани оила гум накардааст.

Дар Япония проблемаи нуфус ба ду ҷанба нигаронида шудааст – пиршавии аҳоли ва ҷойгир кардани нобаробарии он. Дар масъалаи таваллуд сиёсат даҳлат наёфтааст, чунки ҳукумат чунин ҳисоб мекунад, ки таваллуди фарзанд бояд кори шахсӣ бошад. Дар исқоти ҳамл ва дигар воситаҳои пешгирии таваллуд маҳдудият нест. Банақшагирии оила қисми асосии хизматрасонӣ нисбати саломатии модар ва фарзанд мебошад. Ҳоло ду барномаи банақшагирии оила амал мекунад: якум барномаи умумӣ барои навхонадорон, дуввум – барои оилаҳои аз тарафи давлат кӯмак мегирифта ва барои оилаҳои камдаромад. Ба оилаҳо имтиёзҳои мухталиф муайян карда шудааст: кӯмакпулӣ ба андозаи 5000 иен барои фарзанди сеюм ва минбаъд рухсатӣ ба сабаби ҳомиладорӣ ва ҳам дар муҳлати 6 ҳафта пеш аз ҳамл ва баъди ҳамл; додани кӯмакпулӣ ба миқдори 60 фоизи музди кори якмоҳа ва дар бобати таваллуд кардани кӯдак ба андозаи нисфи музди кори якмоҳа ва кӯмакпулӣ барои нигоҳбинии кӯдак ба миқдори 2000 иен дода мешавад.

Дар Хитой танзими таваллуд ҳамчун сиёсати асосӣ ҳисоб мешавад. Аз соли 1981 дар мамлакат Кумитаи давлатии ба нақшагирии таваллуд амал мекунад. Мақсади барнома банақшагирии оила, қафомонии ақди никоҳ, ба танзимдарории ҷосилаҳои байни таваллуд фарзандон ва махсусан ҳавасмандгардонии оилаҳои якфарзанддор мебошад. Ёрдам ба

оила фақат як фарзанд дошта ба дараҷаи комплекси иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад.

Ба он мукофотпулӣ, ёрии моддӣ вобаста ба хизматрасонии тиббӣ, нафақапулии нисбатан зиёд, имтиёз дар гирифтани хона ва ғайра мешавад.

Ба оилаҳои аз ду фарзанд зиёд дошта талони давлатӣ дода намешавад ва аз музди меҳнаташон 2 фоиз нигоҳ дошта мешавад. Мақсади сиёсати демографӣ дар Хитой пастрокунии коэффитсиенти афзоиши табиӣ аҳоли аз 12 промилле дар соли 1978 то 5,0 дар соли 1986 ва «О» промилле дар соли 2000 мебошад. Дар соли 1980 синну соли номиналии оиладоршавӣ барои ҳарду ҷинс ду сол зиёд карда шуд, ки ҳоло барои мардон дар 22 солагӣ ва барои занон дар 20 солагӣ муайян карда шудааст. Дар баробари маҳдуд набудани пешгирии ҳамл дар Хитой сукути ҷанин ва ҷарроҳӣ барои аҳтакунӣ амали озод аст.

Ба назардошти аҳамияти баланди иқтисодии фарзандон дар деҳот аз соли 1984 ба деҳотиҳо таваллуди 2 фарзанд ва дар шаҳриён як фарзандро иҷозат дода шуд.

Дар Ҳиндустон дар соҳаи танзими оила ташвиқи оилаҳо дорои 2 фарзанд ва танзими тавлиди дараҷаи бозтавлиди оддӣ ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2000 мувофиқи нақша 31 миллион одам аҳта карда шуда 21,3 млн. тавассути истифодаи воситаҳои дохилии бачадон, 62,5 млн. аз тариқи истифодаи тарзҳои маъмули пешгирии ҳамл дар назар дошта шуда буд. Барои банақшагирии оилаҳо маблағи зиёд пешбинӣ шудааст. Дар барномаҳо интегратсияи нақшагирии оила бо тадбирҳои ҳифзи саломатии модар ва фарзанд мансуб аст.

Дар Ироқ вазифаи беҳгардонидани ҳолати модару фарзанд ва баланд бардоштани дараҷаи некӯахлоқии модар ба миён гузошта шудааст. Ба коргарзанон кӯмакпулӣ ва рухсатӣ дар вақти ҳомиладорӣ ва ҳамл дода мешавад. Дар соли 1978 синну соли минималии оиладоршавии духтарон дар 18 солагӣ муайян шуда буд.

Дар афғонистон вазифаи асосӣ ва муҳими камкунии дараҷаи ниҳоят баланди касалӣ ва ғавт мебошад. Хизматрасонии банақшагирии оилаҳо, ҳифзи саломатии модар ва фарзанд, пастшавии ғавт ва таваллуд, баланд бардоштани некӯаҳволии оилаҳо афзуда истодааст.

Дар Амори муттаҳидаи Араб аз нуқтаи назари ҳукумат пасткунии дараҷаи ғавт ва дастгирии коэффитсиенти баланди таваллуд бо мақсади ба даст овардани коэффитсиенти зиёди афзоиши табиӣ аҳоли ва дар оянда паст кардани алоқамандии мамлакат аз муҳочирагӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар Покистон сиёсати демографӣ ба пасткунии дараҷаи таваллуд равона карда шудааст. Сукути ҷанин фақат аз рӯи нишондиҳандаҳои тиббӣ иҷозат дода шудааст. Дар мамлакат барномаи ба танзимдарории оила, ки аз соли 1981 «Барномаи некӯаҳволии халқ» ном гирифтааст, амал мекунад. Мақсади он ташвиқоти маҳдудкунии таваллуди фарзанд ва тартиби усулҳо ба ин маҳдудкунӣ вобаста мебошад.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон сиёсати демографӣ ба кам кардани таваллуди аҳоли ва беҳтар намудани тарбияи фарзандон равона шудааст. Бесабоб нест, ки шиори зерин дар кӯчаву хиёбонҳои шаҳрҳои Эрон ба назар мерасад: Фарзанди камтар – тарбияти беҳтар.

Дар мамлакати мо аз рӯзҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ ба оилаҳо, модарон ва фарзандон, тандурустии аҳоли ва ташаккули ҳаматарафа диққат дода мешавад. Лекин аз солҳои 80-ум сар карда аз сабаби пастшавии ҷараёни таваллуд дар як қисми мамлакат ва зиёдшавии дараҷаи таваллуд дар қисми дигари он ба масъалаҳои сиёсати демографӣ аҳамият меодагӣ шуданд. Аз ин ҷо тадбирҳои сиёсати демографӣ дар робита бо дигар натиҷаҳои демографӣ ба афзоиши таваллуд дар ноҳияҳои камфарзанд ва пастшавии он дар ноҳияҳои серфарзанд равона карда шуда буд. Лекин амали гардондани чунин сиёсат дар ҳаёт бо мушкили зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, рӯҳӣ ва ғайра дучор мешуд. Давлат ба оилаҳои фарзанддор якчанд намуд кӯмакпулӣ ва имтиёзҳо медод. Кӯмакпулӣ ба сабаби ҳомиладорӣ аз рӯи 126 рузи тақвим ва то

рухсатии ҳомиладорӣ аз рӯи 70 рӯзи тақвими новобаста аз он, ки дар ҳолати рухсати то ҳамл бошад, дода мешуд.

Кӯмакпулии яквақтадар вақти таваллуди кӯдак ба андозаи ягонаи се маротибагии музди кори минималӣ (70 сӯм) ба миқдори 210 сӯм ба ҳар фарзанд дода мешуд. Ёрдампулӣ барои нигоҳбинии фарзанд то 1,5 солагии ӯ 70 сӯмро ташкил мекард. Дар вақти таваллуди 2 ва ё зиёда фарзандон кӯмакпулӣ ба ҳар кӯдак алоҳида дода мешуд. Ба заноне, кик ор намекарданд, андозаи кӯмакпулӣ 35 сӯмро ташкил медод. Кӯмакпулӣ ба фарзандони оилаҳои камбизоат ба миқдори 12 сӯм ба ҳар фарзанд дар 1 моҳ дар ҳолати даромади умумӣ ба сари ҳар кас на зиёда аз 50 сӯмро ташкил медод. Кӯмакпулӣ ба занони танҳо дар як моҳ ба ҳар фарзанд то 16 солагӣ (дар 18 солагӣ агар идрор нагирад) ба андозаи 50 фоизи музди кори минималӣ (35 сӯм) дода мешуд.

Ёрдампулӣ барои нигоҳбинии кӯдаки бемор дар давоми то 14 рӯзи тақвимӣ ба андозаи аз 50 то 100 фоиз музди кор (вобаста аз собиқаи корӣ) дода мешуд.

Ин ёрдампулиҳои аз ҳисоби буҷетҳои иттифок ва ҷумҳурӣ дар асоси саҳмгузорӣ (50 фоиз) дода мешуд.

Ба маҷрӯҳон, ба یتимон, ба занони хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайра як қатор имтиёзҳо дода мешуд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, системаи чорабиниҳои сиёсати демографӣ таъғир ёфт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати демографӣ ба оптимали кардани бозтавлиди аҳоли, беҳтар намудани нишондиҳандаҳои сифатии аҳоли ва зиёд кардани дарозумрии аҳоли равона карда шудааст.

МАВЗӢИ 7. ТАНЗИМИ ОИЛА

- 1. Моҳияти танзими оила**
- 2. Усул ва воситаҳои танзими оила**
- 3. Омӯзиши ақидаи аҳоли дар хусуси танзими оила**

1. Моҳияти танзими оила

Танзими оила – ин аз тарафи зану шавҳар (фард) қабул намудани қарор оид ба теъдоди оила, хусусан оид ба теъдоди атфол, ба фаъолият, ки барои амалӣ кардани чунин қарорҳо мусоидат мекунад.

Пояи ахлоқӣ ва ҳуқуқии танзими оиларо волидайнӣ бошуурона ташкил медиҳад, яъне ба оила пешкаш кардани ҳуқуқ доир ба муайян намудани теъдоди фарзандон дар оила, муайян кардани фосилаи вақти таваллуд шудани фарзандон (тақвими таваллуд).

Низоми оила ва воситаи танзимсозии дохилиоилавии таваллуди фарзандон амалӣ мегардад, ки он назорат аз болои фаъолияти репродуктивӣ, ки ба бордоршавӣ ва ҳифзи ҷанин вобаста аст, пешгирӣ ва қатъи ҳомилдориро дар назар дорад.

Танзими оила на танҳо барои таваллуд шудани адади дилхоҳи фарзандон дар оила ва ҳифзи онҳо, балки барои муайян намудани вақти таваллуди фарзанд вобаста аз синну соли волидайн ва шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, танзим сохтани фосилаи байни таваллудшавии фарзандон ва роҳ надодан ба ҳомиладорӣ ғайридилхоҳ, аҳамият дорад.

Танзими оила – барои кам шудани ғавти кӯдакон, таҳкими саломатии модару фарзанд, камшавии безурӣҳои дубора мусоидат мекунад. Самаранокии танзими оила аз огоҳии одамон дар бораи усулҳои назорати таваллуди кӯдакон, дастрас ва қобили қабул будани ин усулҳо барои навъҳои гуногуни оила, вобастааст.

Дар баъзе давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмиллалӣ зери унвони банақшагирии оила барномаҳои танзими оила, ки баъзан онҳо барномаҳои «Назорати тавлид» ном доранд, фаҳмида мешаванд, яъне

маҷмӯи иқдомоте, ки барои ташвиқи маҳдудкунии таваллуд дар оилаҳо равона карда шудаанд.

Барномаҳои қабулшуда пастравии тавлидро дар натиҷаи таъмин ва густариш додани таҷрибаи маҳдудкунии тавлид, маълумоти санитарӣ, таъмини аҳоли бо маводи зидди бордоршавӣ, ташвиқи бартариятҳои оилаҳои камфарзанд бо усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ, дар назар доранд. Баъзе давлатҳо (Ҳиндустон, Малайзия, Непал, Покистон ва ғайра) ба ҳайси яке аз усулҳои маҳдудкунии афзоиши оила стерилизатсияи ихтиёро иҷозат дода амалӣ гардидани онро таъмин менамоянд. Дар он мамлакатҳое, ки масири пасткунии тавлидро пеша карданд, барномаҳои банақшагирии оила як қисми барномаҳои тараққиёти иқтисодиро ташкил медиҳанд, яъне феълан ҳудуди ин барномаҳо васеътар аст. Барномаҳои банақшагирии оила аз тарафи муассисаҳои гуногуни махсус ва маҳаллӣ чун Федератсияи байналмиллалӣ оид ба танзими оила, шӯрои нуфус ва ғ. дастгирӣ карда мешаванд. Вучуд надоштани ҳавасмандии иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои маҳдудкунии тавлид барои бомуваффақият амалӣ гардонидани ин барномаҳо монё мешавад. Амалӣ гардидани ин барномаҳо бо сабаби нарасидани маблағ ва маводи техникӣ, норасоии мутахассисони ин соҳа, ба таъхир меафтад.

Ҳукуқи танзими оила ё мувофиқи таърифи дурусттар ё «Ҳуқуқ ба волидайнӣ ихтиёрӣ ва масъулиятнок» ҳуқуқе мебошад, ки эътирофи байналмиллалӣ дошта ҳаққи мусаллами ҳар як инсон аст.

Ин ҳақ дар ҳуҷҷатҳои муҳимтарини СММ сабт гардидааст.

Ҳукуқи шахсони алоҳида ва зану шавҳар барои қабули ихтиёрии қарор оид ба теъдоди фарзандҳояшон, вақт ва ғосилаи байни тавлидшавии онҳо ва вобаста ба ин истифодаи маълумот ва маводи зарурӣ дар барномаи амалиён, ки дар конфронси байналмиллалӣ оид ба нуфуси аҳоли ва тараққиёт (Қоҳира, 1994с.) қабул шудааст.

Дар ҳол ин маънои эътирофи ҳукуқи мардону занон ба пайдо кардани маълумоти зарурӣ, дастрас будани усулҳои безарару

таъсирбахши танзими тавлид, дастрас будани хизмати махсуси соҳаи ҳифзи саломати ро дард.

Модарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи давлат ташвиқ ва ҳимоя карда мешавад. Ба зан ҳуқуқ дода мешавад, ки масъалаи модаршавиро мустақилона ҳал намояд.

Бо мақсади ҳифзи саломатӣ ба зан бо хоҳиши худаш маводи ҳозирзамони зиддибордоршавӣ, ки ба манъи ҳомиладории ғайридилхоҳ равона шудаанд, пешкаш карда мешаванд.

Дар территорияи собиқ СССР, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аборт (яъне қатъи сунъии ҳомиладорӣ) аз соли 1955 қонунӣ карда шудааст. 23 ноябри соли 1955 Укази Президиуми Совети Олии СССР «Дар бораи ботил сохтани манъи аборт» қабул шуд.

Қатъи сунъии ҳомиладорӣ бо хоҳиши ҳуди зан дар мӯҳлати ҳомиладории то 12 ҳафта гузаронида мешавад, аз рӯи нишондодҳои иҷтимоӣ – дар мӯҳлати ҳомиладории то 22 ҳафта, дар ҳолати мавҷуд будани нишондодҳои тиббӣ ва хоҳиши зан қатъи сунъии ҳомиладорӣ новобаста аз мӯҳлати ҳомиладорӣ гузаронида мешавад.

Феҳристи нишондодҳои тиббӣ барои қатъи сунъии ҳомиладорӣ аз тарафи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, феҳристи нишондодҳои иҷтимоӣ бошад, бо қарори тасдиқкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» аз с. 1997, дастрас кардани маълумотро оид ба банақшагирии оила, аз ҷумла дар бораи аборт қарорат медиҳад (м. 33). Барои амалӣ гардидани ҳуқуқи танзими оила барои аҳоли аз тарафи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Марказҳои саломатии репродуктивӣ, аз ҷумла, марказҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ, районӣ, ки дар онҳо бо масъалаҳои танзими оила, таъмини маводи зидди бордоршавӣ, табобати безуретӣ ва ғ. машғуланд, ташкил карда шудаанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» зери рақами 419, ки аз тарафи маҷлиси Олӣ 15 май с. 1997 қабул

шудааст, дар назар дорад, ки бо мақсади ҳифзи саломатии занон, бо хоҳиши худӣ онҳо шавад ва усулҳои муносири зидди бордоршавӣ, ки ба манъи ҳомиладорӣ ғайриҷашмдошт равона шудаанд, ба онҳо пешкаш карда мешаванд, аз ҷумла, стерилизатсияи тиббӣ (моддаи 33). Стерилизатсияи тиббӣ чун усули барнагардандаи контрацептивӣ ба зан дар ҳолати розигии ихтиёрии ва ҳатти зану шавҳар гузаронида мешавад, ба зане, ки дар қайди ақди никоҳ нест, стерилизатсия дар ҳолати розигии ҳатти худӣ ӯ гузаронида мешавад. Феҳристи нишондодҳои гузаронидани стерилизатсияи тиббӣ аз тарафи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

2. Усул ва воситаҳои танзими оила

Барои амалӣ гардидани танзими оила усул ва маводҳои гуногуни контрацептивӣ истифода мешаванд. Контрацепсия (аз латини нав – *contraception* – зиддиҳомиладоршавӣ) пешгирӣ кардани бордоршавӣ номида мешавад. Контрацепсия бо роҳҳои гуногун иҷро карда мешавад: боздоштан аз алоқаи ҷинсӣ; алоқаи ҷинсии нотамомакарда; якҷанд намуди воситаҳои механикӣ пешгирии бордоршавӣ (презерватив, спирал ва ғайра); воситаҳои химиявӣ ва гармоналӣ.

Умуман, таъминоти контрацептивӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар с. 1998, 31,0%-ро ташкил дод, аз ҷумла: ВМС – 22,1%, Депо-провер – 2,7%, презерватив – 2,2% буд. Қайд кардан лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ВМС¹⁶ - 70% - 80%-и ҳамаи заноне, ки истифодабарандаи контрацептивҳо мебошанд, истифода бурда мешавад.

Мувофиқи маълумоти СММ аз нӯҳ усул ва маводи эътирофшуда ва паҳншастаи контрацептивӣ ҷои аввалро стерилизатсия (мардона ва занона) ишғол менамояд – 30% баъдан ВМС – 21%, доруҳо – 14%, презерватив – 9%. Дар давлатҳои мутараққӣ ҷойгиршавии онҳо дигар ҳел аст: дору – 22%, презерватив – 22%, стерилизатсия – 7%, ВМС - 8%.

¹⁶ ВМС – контрацепсияи дохили бачадон

Аммо дар байни давлатҳои мутараққӣ низ структураи контрацепсия гуногун аст: дар Великобритания ва ШМА ҳама аввалро стерилизатсия ишғол менамояд ва дар Япония – истифодаи презерватив дар ҳама аввал аст.

Аз ҳама тарзи истифодабарии намунаҳои гуногуни контрацептивҳои давлатҳои гуногуни дунё ҳама ҷойгиранд: таваҷҷӯҳи бештарро ба стерилизатсия Хитой, Ветнам, Куба, Германия, Белгия, Нидерландия, Австрия, Венгрия зоҳир карданд; дар Япония, Финляндия ва Шветсия истифодаи презерватив бартарӣ дорад.

Аз соли 1995 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули стерилизатсияи хирургӣ, ки дар аксари давлатҳо бо муваффақият истифода мешавад, иҷозат дода шудааст. Ҳоло ҳама аз усулҳои маъмули танзими тавлид контрацепсияи гармоналӣ ба шумор меравад.

Исбот шудааст, ки контрацепсияи гармоналӣ дар мавриди истифодабарии дурусти он, қариб таъсири контрацептивии садфоида дорад. Мувофиқи маълумоти Федератсияи байналмиллалӣ оид ба танзими оила, ин усулро 200 млн. занони олам истифода бурданд. Мутаассифона, бояд қайд кард, ки дар ҷумҳурии мо ин намунаи контрацепсия ба дараҷаи лозимӣ маъмул нагаштааст. Онро танҳо 1,9% занон истифода мекунанд, ки сабаби ин оғоҳии кофӣ надоштани қонуни тиб ва аҳолии дар бораи ин намунаи контрацепсия мекунанд.

Дар ҳама ҳолати контрацептивҳои гармоналӣ аз рӯи таркиб ва усули истифодабарии онҳо ба 2 гурӯҳ ҳама мешаванд:

1. Препаратҳои маҳлут (омехта), ки ба моно-, ду-ва сефаза ҳама мешаванд. 2. Контрацептивҳои гестагенӣ, ки ба онҳо тааллуқ доранд:

Мини-пили, ки аз миқдори камтарини гестаген (0,3-0,5мг) таркиб ёфтаанд;

- прогестерон;
- имплантҳо ва ғайра.

Гурӯҳи сеюмро доруҳои посткоиталӣ ташкил медиҳанд, ки аз миқдори маъмули эстроген, гестоген, картистероид таркиб ёфтаанд.

Маводи муосири контрацепсияи гармоналӣ дорои таъсирнокии калон, истифодабарии ғайримушкӣ, набудани таъсири манфӣ ба организм боназардошти зарароварӣ ба организм аст, хусусан агар онҳо аз тарафи табиби тайёрии махсусдошта баъд аз муолиҷаи лозимаи занон таъин карда шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули маъмултарини контрацептивӣ ВМС мебошад, ки мувофиқи маълумоти расмӣ дар с. 1998 онро 21,1% занон истифода бурдаанд. Мувофиқи пурсишҳо 35% занон хоҳиши истифодаи ин усулро доранд, зеро ин усули контрацепсия дастрас, боэътимод ва аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқ буда, ба организм таъсири манфӣ надорад.

Бо сабаби авҷ ёфтани бемориҳое, ки аз тариқи узвҳои таносул паҳн мегарданд, дар вақтҳои охир усулҳои монедори контрацептивӣ аҳамияти назаррас пайдо карданд, ки аз рӯи эътимоднокии контрацептивиашон ба усулҳои гармоналӣ ва дохилибачадонӣ (ВМС) баробар шуда наметавонанд.

3. Омӯзиши ақидаи аҳоли дар хусуси танзими оила

Банақшагирии оила ҳамчун танзими дохилиоилавии тавлиди кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни солҳои 80-ум бошиддат паҳн гардид.

Ақидаи «танзими оила» аз ҷониби қисме аз аҳолии ноогоҳи Тоҷикистон ҳамчун тадбири номатлуб пазируфта мешуд. Натиҷаи чандин конфронсҳои бахшида ба ин мавзӯ нимаи дууми солҳои 80-ум дар шаҳри Душанбе баргузоршуда нишон доданд, ки қисми зиёди иштирокчиёни он танзими оиларо ҳамчун камшавии шумораи аҳоли – тоҷикон баррасӣ намуда, ба он муқобил баромадаанд.

Солҳои охир шумораи миёнаи ашхоси ҷонибдори ақидаи «танзими оила» буда меафзояд. Роҳбарони давлат барои паҳн гардидани танзими оила аҳамияти калон медиҳанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Э.Ш. Раҳмонов борҳо дар суҳанронҳои худ ба зарурияти инкишофи танзими оила, беҳбудии саломатии модару кӯдак, тарбияи

кӯдакон ишора карда, аз ҷумла қайд кардааст: «Ақли солим тақозо дорад, ки зан пеш аз таваллуди фарзанди навбатӣ, бояд дар ҷойи аввал саломатии худу кӯдакашро гузорад. Ин проблемаҳо, ба ҷузъи ҷанбаҳои иқтисодиву иҷтимоии номбаршуда, аҳамияти сиёсӣю ахлоқӣ низ дорад»¹⁷.

Э.Ш. Раҳмонов дар вохӯрӣ бо зиёиён 20 феввали соли 2002 гуфта буд: «Танзими оила барои мо амали тақлидкорона ва зоҳирпарастона нест, балки зарурати ҳалли маҷмӯи масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоист, ки дар назди ҷомеа қарор доранд»¹⁸.

Танзими оила инчунин дар байни ходимони дини ислом ҷонибдорони худро пайдо кардааст. Дар бисёре аз мамолики мусулмоннишини ҷаҳон ақидаи танзими оила, ки дар ҳолатҳои муайян муҳолифи дини мусулмони нестанд, паҳн мешавад. Дар шароити муосир танзими оила то охир аз ҷониби аҳолии қабул нашудааст, бинобар ин аз нуқтаи назари инкишофи демографӣ қисмати зиёдаи он ҳалношуда мондааст.

Барои кор карда баромадани сиёсати демографӣ бояд ақидаи аҳолиро дар хусуситанзими оила донист. Ҷиҳати иҷрои ин мақсадҳо тадқиқотҳои сотсиологӣ, гузаронида мешаванд. Чунин як тадқиқотро Маркази нуфуси аҳолии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1997 дар байни 1500 нафар марду зани Тоҷикистон гузаронид, ки натиҷаҳои аҷибӣ аз он ба даст оварда дар қарарди Конспесияи давлатии сиёсати демографӣ барои солҳои 2003-2015 истифода шуданд.

Барои ошкор намудани муносибати посухдиҳандагон ба масъалаи танзими оила чунин савол ба миён гузошта шуд: «Дар Тоҷикистон барои ба танзим даровардани оила зарурат аст ё не?». Дар натиҷаи қарарди маводҳои пурсиш чунин маълумотҳо ба даст омаданд; 65,5% ҷонибдори ба танзим даровардани оила; 14,6% муҳолифони ва 19,9% ҷавоби амике надоданд.

¹⁷ Раҳмонов Э.Ш. Мавқеи зан дар ҷомеа. – Душанбе, «Шарқи озод», 1977, с. 24

¹⁸ Раҳмонов Э.Ш. Танзими оила-қафолати рушди устувори ҷомеа. – Душанбе, 2002, с. 12

Тарафдорони танзими оила бар он ақидаанд, ки ҳаётгузарони душвор шуда, аз нуқтаи назари онҳо 4 нафар фарзанд барои таъмин ва тарбия намудан кифоя аст. Аз нуқтаи назари мо ақидаи посухдиҳандагоне, ки ба дастгирии оилаву кӯдак аз ҷониби давлат умед набаста, ҳар як оила бояд худаш шумораи фарзандони оилаашро муайян кунад мегӯянд, муҳим аст.

Ба ғайр аз ин, бояд дар бораи ояндаи фарзандон: дар бораи маълумоти онҳо, тарбия, таъмин бо манзил, кор ва ғайра андеша намуд. Ҳамаи ин барои оилаҳои серфарзанд як масъалаи мураккабе гардидааст.

Қисме аз посухдиҳандагон қайд намуданд, ки давлат бояд аз масъалаҳои оила худро канор нагирад. Чунки давлат, пеш аз ҳама, бо миқдору сифати аҳолии хеш пурқудрат аст.

Ва ниҳоят чунин меҳисобанд, ки шумораи камбизоатон дар кишвар афзудааст. Танзими оила ба муносиб кардани шумораи аҳоли мусоидат менамояд. Қисме аз пурсидашудагон қайд карданд, ки пештар (давраи сотсиализм дар назар аст) сатҳи таваллуд баланд бошад ҳам, одамон ва оилаҳо зиндагии хуб доштанд.

Алоқаи сатҳи зиндагӣ ва сатҳи таваллудро баррасӣ намуда, 21,8% посухдиҳандагон чунин меҳисобанд, ки сатҳи зиндагиро дар сурате баланд бардоштан мумкин аст: агар ҳама хуб меҳнат кунад, агар ҳама бо ҷойҳои корӣ таъмин бошад, агар вазъияти мамлакат рӯ ба беҳбудӣ орад. Қариб 51,0% посухдиҳандагон чунин мешуморанд, ки таваллуди зиёд сатҳи зиндагиро баланд карда наметавонад, зеро ки вазъияти иқтисодии оилаҳо сол то сол бад шуда, зиндагӣ душвор шуда истодааст, маҳсулнокии меҳнат паст буда, ҷойҳои корӣ намерасад. Зиёда аз 27,0% пурсидашудагон ба посухи ин савол душворӣ кашиданд. Тадқиқот нишон дод, ки посухдиҳандагон моҳияти мазмуни танзими оиларо хуб дарк намудаанд. Ҳамаи посухдиҳандагон дар ниҳояти кор чунин меҳисобанд, ки танзими оила маънои дар оила кам намудани шумораи тавлидро ба воситаи пурзӯр намудани назорат аз болои таваллуд дорад.

Инчунин посухдиҳандагон қайд намуданд, ки танзими оила бояд бо назардошти манфиатҳои оила ва давлат сурат гирад. Бинобар ин ду субъект якҷоя, на ба тариқи умумӣ, балки бояд бо назардошти амалҳои ба он равоншуда дар танзими оила ҳавасманд бошанд.

Ба ғайр аз ин, посухдиҳандагон қайд намуданд, ки танзими оила – ин тадбирҳо оиди ҳифзи саломатии модару кӯдак аст. Қисми дигари пурсидашудагон танзими оиларо як воситаи ба тартиб даровардани ҳаёт, мавҷудияти инсон, банақшагирии меҳнат баррасӣ менамоянд. Қисмати зиёди посухдиҳандагон чунин мешуморанд, ки танзими оила бе ягон зуроварӣ бояд аз ҷониби худ оила сурат гирад.

Ба ақидаи посухдиҳандагон барои он ки оилаҳо дар бораи танзими оила қарор қабул кунанд, субъектҳои гуногун таъсир расонида метавонанд.

Мувофиқи нишондодҳои ҷадвали 1, ба ғайр аз худ оила барои танзими оила табибон (24,0%), роҳбарони давлат (17,4%), олимон (9,9%) шахсони калонсоли оила ва ҳешу ақрабо (8,3%) ва ғайра таъсир расонида метавонанд. Вале қисми асосии пурсидашудагон, бевосита ва бо дигар сабабҳо дар ба амал баровардани танзими оила худ оиларо ячейкаи асосӣ медонанд.

Ҷадвали 1.

Ақидаи посухдиҳандагон дар бораи субъектҳои, ки барои ҳалли масъалаи танзими оила таъсир расонида метавонанд (1997 ба ҳисоби %).

Ҳамагӣ		Аз он ҷумла				
		ш. Душанбе	вилояти Суғд	вилояти Хатлон	ВМКБ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
Роҳбарони хоҷагӣҳо	2,9	3,5	6,6	2,4	3,2	2,8
Роҳбарони ҷумҳурӣ	19,8	17,8	18,0	20,5	23,3	17,4
Худи оилаҳо	28,7	30,4	27,9	29,3	26,7	27,7
Намояндагони дин	2,7	1,8	0,8	3,1	5,6	1,6
Роҳбарони хизматҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳо	2,7	5,4	-	3,2	5,6	0,8
Намояндаи фарҳанги Миллӣ	2,7	3,6	5,7	2,4	1,1	2,8
Олимон	5,7	1,8	4,9	4,3	7,8	9,9
Шахсони калонсол ва ҳешу ақрабон	8,3	16,1	9,8	7,8	5,6	8,3

оила						
Табибон	23,8	17,8	23,0	24,8	18,9	24,0
Шахсони обруманди шаҳр ё деҳот	2,7	1,8	3,3	2,2	2,2	4,7
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

Ба ақидаи пурсидашудагон, агар ҳуди оила танзими оилаашро нахоҳад, пас ягон фармону боваркунониҳо наметавонанд боиси қарори дигаре қабул намудани вай шаванд. Ин эҳтимоли қавӣ меравад, ки қарори аз ҳама дуруст аст.

Натиҷаҳои пурсиш нишон доданд, ки 43,7% посухдиҳандагон чунин мешуморанд, ки дар танзими оила бештар занон (43,7%), пас он шавҳарон (29,1%), волидон (13,8%) ва дигар аъзоёни оила (13,2%) шавқманданд. Ҳавасмандии занонро дар танзими оила бештар ба зарурияти тавлид ва тарбияи фарзандон, бадшавии вазъияти иқтисодии оилаҳо алоқаманд медонанд. Занон ҳам мехоҳанд саломатии хуб дошта, дар истеҳсолот кор карда ба таври худ зиндагӣ кунанд, ба хусус пас аз 40- солагиашон, чунки ҳамаи вазниниҳои рӯзгор ба души онон афтида, инчунин занон барои баланд шудани сатҳи маданияи ҳаёт мувофиқи арзишҳои нави ҳаёти сайъ мекунанд.

Дар вусъатёбии танзими оила огоҳ будани аҳоли аз усулҳо ва воситаҳои контрацепсия ва аз муассисаҳои, ки онро ба амал мебароранд, аҳамияти муҳим дорад.

Қисми зиёди пурсидашудагон (70,4%) қайд намудан, ки онҳо аз кучо дастрас намудани воситаҳои контрацепсия ва тарзи истифодаи онро медонанд. Вале барои хизматрасонӣ ба чунин муассисаҳо ҳамагӣ 33,2% муроҷиат карда, 52,7% аҳоли муроҷиат накардаанд. Сеяки пурсидашудагон (32,7%) қайд намуданд, ки дар шаҳри (ноҳия) онҳо муассисаҳои танзими оила ҳастанд, қисмати дигар қайд намуданд, ки чунин муассисаҳо нестанд, 31,6% қайд намуданд, ки дар хусуси чунин муассисаҳо маълумоте надоранд.

Қариб аз се ду ҳиссаи пурсидашудагон қайд намуданд, ки аҳоли ба муассисаҳое, ки барои танзими оила ёрдам мекунанд, муносибати мусбат дошта, муносибати сеякашон бошад манфист.

Инчунин ақидаи занонро дар хусуси истифодаи воситаҳои контрацепсия равшан намудан муҳим аст. Аз байни ҳамаи занҳои пурсидашуда 75,7% қайд намуданд, ки ҳар як зан ҳуқуқи пешгирии ҳомиладоршавии худро дорад, 9,8% қайд намуданд, ки вай ин гуна ҳуқуқро надорад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки ҳар як зан саломатиашро на фақат барои худ, балки ба хотири фарзандонаш ҳифз менамояд. Бинобар ин, ин ҳуқуқ ба зан барои он дода шудааст, ки ӯ дар оила масъулияти зиёдеро дар ташаккули фарзандон ба душ дорад, ҳарчанд нақши мард ҳам бузург аст. Ба ғайр аз ин, сатҳи ҷаҳонбинии занон васеъ аст. Дар муассисаҳои ҳадамоти оилавӣ занон барои ҳалли мушкилоти худ роҳи гирифтани ёрии ихтисоснокро мебинанд. Пурсидашудагоне, ки мавҷудияти чунин муассисаҳоро дастгирӣ намеkunанд, чунин меҳисобанд, ки онҳо дар бораи ин муассисаҳо маълумоти зарури надоранд, бинобар ин хизматрасонии ин муассисаҳоро ҳар як зан ба таври худ мефаҳмад. Ба ғайр аз ин қисме аз пурсидашудагон чунин меҳисобанд, ки онҳо аз ёрии ихтисоснок бархурдор набуданд. Ҳар як зан ҳуқуқи истифода аз воситаҳо ва усулҳои пешгирии ҳомиладориро дорад. Вале ин ҳуқуқро ӯ боназардошти шароитҳои мушаххаси оилавӣ ба амал мебарорад.

Ба ақидаи пурсидашудагон, ин ҳуқуқ дар сурате амалӣ мегардад: агар саломатии модар ғайриқаноатбахш бошад, агар иқтисодиёти оила барои таъмини боз як нафар фарзанд имкон надихад, агар зан чунин ҳисобад, ки ӯ аз ӯҳдаи тарбияю таъмини босифати фарзандони зиёд баромада метавонад.

Тарафдорони ақидаи он, ки зан ҳуқуқи озодонаи истифода аз воситаю усулҳои контрацепсияро барои қатъ ё пешгирии ҳомиладорӣ надорад мегӯянд, чунин меҳисобанд, ки ҳар як зан танҳо пас аз таваллуди 3-4 нафар фарзанд, бо иҷозати шавҳар ба ин кор ҳуқуқ пайдо

мекунад. Бинобар ин, амалӣ гаштани онҳо шартӣ мустаҳками ва нигоҳдории оила мебошад.

Дар байни аҳоли оид ба муносибати дини Ислом ба танзими оила ақидаи ягона вучуд надорад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки аҳоли дар бораи муносибати дин ба масъалаи мазкур огоҳии пурра надорад. Аз ҳамаи занҳои пурсидашуда 96,7% имондорон ва танҳо 3,3% ғайриимондорон буданд. Зиёда аз 70% пурсидашудагон чунин меҳисобанд, ки пешгирӣ ва қатъи ҳомиладорӣ аз нуқтаи назари ислом гуноҳ буда, 30% пурсидашудагон чунин мешуморанд, ки дар ин кор ягон гуноҳе нест.

Омӯзиши тарафдорон ва муҳолифони пешгирӣ ва қатъи ҳомиладорӣ дар фаҳмиши худ аз нуқтаи назари дин, асосан чунин маъно дорад: агар дар оила шароитҳои хуб барои тарбия ва таъмини моддии фарзандон мусоид бошад, пас серфарзанди кори гуноҳ нест. Барои он ки фарзанд атои Худои мутаол аст. Агар оила чунин имкониятҳоро надошта бошад, пас фарзанди зиёдеро ба дунё оварда ва онҳоро дар қашшоқию нимгуруснагӣ, бе саломатии хуб ва ғайра ба воя расонидан кори гуноҳ мебошад. Тарбияи хуб наодан ҳам кори гуноҳ аст. Агар қатъ ё пешгирии ҳомиладори бо ҳифзи саломатии модар вобаста бошад, ин кори гуноҳ нест. Агар зани солим ҳомиладориашро қатъ намояд, ин кори гуноҳ буда, ба одамкушӣ баробар дониста мешавад.

Аз ҳамаи он чизи дар боло зикршуда бармеояд, ки дар психологияи занони Тоҷикистон ҳоло «одатҳои» нав, орзуҳои нав, мақомҳои нави амалиёт, ки ба асоснок аз нав дида баромадани меъёрҳои муқарраршудаи анъанавии ахлоқи демографӣ мусоидат кунанд, ташаккул наёфтаанд. Бинобар ин, дар ақидаи занҳои пурсидашуда аксаран муҳокимарониҳои ҳамдигарро истисноқкунанда нисбати қадру қиммати фарзанд дар оила, тарафҳои мусбату манфии серфарзандӣ дар оила ва тарзи ҳаёт, танзими оила ва миқдори дилхоҳу писандидаи фарзандон дар оила ва ғайра, ҷой доранд.

МАВЗҶИ 8. ПЕШГҶИХОИ ДЕМОГРАФИ

- 1. Пешгӯиҳо оид ба миқдори умумии аҳоли**
- 2. Дурнамои шумораи аҳоли бо низоми дигаргун гардидани вазъи бозтавлиди аҳоли**
- 3. Пешгӯии ғавтидагон бо сабаби марг**
- 4. Дурнамои миқдори аҳоли ва муҳоҷират**

1. Пешгӯиҳо оид ба миқдори умумии аҳоли

Пешгӯиҳои демографии дар вақти ба танзим даровардани ҳама гуна фарзияҳои иҷтимоӣ мавриди истифода қарор дорад. Дар воқеъ кадом соҳаеро, ки мо ба нақша бигирем: хоҳ инкишофи истеҳсолоти як намуди мол ё хизмат, хоҳ таркиби иҷтимоии ҷомеаҳо вобаста ба андоза ва ҳаёати оила – дар ҳама ҳолатҳо, моро лозим меояд, ки пеш аз ҳама миқдор ва ҳаёати иштироккунандагони ин равандҳои иҷтимоиро аз рӯи ҷинс ва синну сол муайян намоем ва доништа гирем. Зеро ин аломатҳои ҷомеа ба характер ва инкишофи ғавтияти онон таъсири зиёде мерасонад ва табиист, ки ба характер ва пешравиҳои равандҳои иҷтимоӣ низ таъсири бевосита дорад.

Чӣ тавре, ки мо қаблан зикр намудем, донишмандони миқдори аҳоли ва бо мурури айём ба тағйиротҳо дучор шудани он таваҷҷӯҳи демографҳо бештар ҷалб мекунад ва нишондиҳандаҳои аҷиб аст. Чун қоида, вай ҳамчун ҷамъбасти сусти тағйиротҳои таркиби аҳоли дар самтҳои муҳталиф мебошад. Бар замми ин, пешгӯии миқдори умумии аҳоли мумкин аст, таваҷҷӯҳи бештаре дошта, барои баҳо додани баъзе оқибатҳои алоҳида ва ҳолатҳои демографии, ки дар оғози давраи пешгӯиҳо ба миён меояд, ниҳоят муҳим ва зарур мебошад.

Пеш аз ҳама дар асоси чунин пешгӯиҳо, тахминҳо ва фарзияҳои ҷамъ мешаванд, ки дар бораи мушоҳида намудани тағйиротҳо ё миқдори афзоиши аҳоли маълумоти саҳеҳ медиҳанд.

Дар чунин ҳолатҳо миқдори аҳоли аз рӯи пешравии геометрие тағйир меёбад, ки бо воситаи формулаи зерин ифода карда мешавад:

$$A_1 = A_0 \cdot e^{kt}.$$

Дар ин формула A_1 – миқдори умумии аҳолиро дар анҷоми давраи пешгӯиҳо ифода менамояд. A_0 – миқдори умумии аҳолиро дар оғози давраи пешгӯиҳо мефаҳмонад, k – коэффитсиенти тахминист, ки афзоиши аҳолиро дар давраи пешгӯиҳо нишон дода, t – андоза ва муддати давраи пешгӯиҳо буда, e – асоснокии логарифми натуралист.

Барои ҳисоб, калкулятори оддиро истифода бурдан мумкин аст. Барои намуна, муайян менамоем, ки миқдори умумии аҳолии Руссия баъд аз 30 сол, дар оғози соли 2027 ба кадом адад мерасад. Он фарзия, ки соли 1997 миқдори афзоиши умумии аҳоли (-0,26%) тағйирёбанда бошад ва дар тӯли солҳои пешгӯӣ ба ҳамин миқдор афзоиш ёбад. (Фарзия, бешак воқеъ набуда, барои намуна муайян намудани баъзе нишондодхост). Миқдори аҳолии Руссия дар ибтидои соли 1997- 147502,4 ҳазор одамро ташкил додааст. Формулаҳои мувофиқи додашударо (1) гузошта, натиҷаи зеринро ҳосил менамоем.

$$P_{2027} = 147502,4 \cdot e^{0,26^{30}} = 147502,4 \cdot 0,92496 = 136434,4 \text{ ҳазор одам.}$$

Мумкин аст, фоизи ҳисоби пешгӯиро маҳдуд намуд, дар он сурат, миқдори пешгӯии аҳоли низ тағйир меёбад. Агар ба дараҷаи $e^{-26^{30}}$ ҳисоб карда шавад, дар натиҷа камшавии шумораи аҳолии Руссия дар тӯли 30 сол ба 7,5% (1-0,92496) мерасад ба шарте, ки аломатҳои инкишофи демографии қабул гардидаи пешгӯӣ-коэффитсиенти умумии инкишофи аҳоли баробари соли 1997 (-0,26%) буда, дар тӯли 30 сол тағйир наёбад.

Афзоиши умумии аҳоли, чи тавре ки маълум гардид, маҷмӯи афзоиши табиӣ ва муҳоҷиронро низ дар бар мегирад. Дар соли 1997 афзоиши умумии аҳолии Руссия (-0,26%) натиҷаи маҷмӯи манфии афзоиши табиӣ (-0,52%) ва бо афзоиши мусбати аҳоли аз ҳисоби муҳоҷирон (0,26%). Комилан равшан мегардад, ки миқдори муҳоҷирон

дар ин мамлакат бо суръати баланд афзоиш ёфтааст. Ин муҳоҷирон асосан аз русҳое, ки дар ҷумҳуриҳои иттифок зиндагӣ мекарданд, иборат аст. Вале, дар аввал, миқдори зиёди муҳоҷирон беохир намебошад. Сониян, на ҳама русҳо аз ҷумҳуриҳои иттифок кӯч бастаанд, барои баъзе аз онҳо, ки дар он ҷо тавлид шудаанду фаъолият доранду меҳр бастаанд, ватани доимӣ маҳсуб мешавад, аз он ҷой намераванд. Бо вучуди ин, Руссия муҳоҷирон ва аз он ҷумла русҳоро на ба дараҷаи баланди меҳмоннавозӣ қабул менамояд.

Тахмин менамоем, ки миқдори аҳолии мамлакати Русро баъди 30 сол ба назардошти ворид гардидани муҳоҷирон баҳо диҳем ва масъаларо ба тариқи зерин ҳаллу ҷасл намоем: соли 2027 аҳолии Руссия ба кадом миқдор ва шумора мерасад, агар танҳо тағйиротҳои муттаҳидшаванда аз ҳисоби афзоиши табиӣ (-0,52%) сурат бигирад? Формулаи ҳисоб маълум аст (1) $A_{2027} = 147502,4 \cdot e^{0,052} = 147502,4 \cdot 0,8336 = 126197,0$ ҳазор одам.

Вале коэффитсиенти афзоиши табиӣ маҷмӯи алгебравии режими бозтавлиди аҳоли ва таркиби синну соли онҳо мебошад. Таъсири охирин гузаранда, анъанавӣ ва афзоианда буда, тадриҷан ба низоми муайяни бозтавлиди аҳоли мерасад (бо дар мадди назар доштани таносуби дараҷаи тавлид ва ғавти аҳоли). Бинобар ин, тааҷҷубовар аст, ки бо ёрии пешгӯӣ муайян мегардад, ки чи оқибатҳое мумкин аст, муддати дароз низоми муайяни муқаррарии афзоиши аҳолиро, дар назардошти мавҷуд набудани таъсири синну сол ва аҳоли муҳоҷирин нигоҳ дорад. Дар чунин ҳолат миқдори аҳоли бо мутобикати коэффитсиенти табиӣ афзоиш тағйир ёфта дар соли 1996 - -20,1% ва дар соли 2027 ба миқдори тақрибан 50% кам мегардад (дар ҳаҷми 45,3%), ки ин 80708,5 ҳазор одамро ташкил медиҳад.

$$A_{2027} = 145502,4 \cdot e^{0,0201} = 80708,5 \text{ ҳазор одам.}$$

Албатта, воқеан ҳам чунин пешгӯӣ воқеӣ ва ростӣ нест. Вале дар ин пешгӯиҳо то андозае зоҳиран дараҷаи муайяни демографӣ зимни

таркиби синнусолӣ низ нигоҳ дошта мешавад. Аз он ҷумла афзудани муҳочирон ҳам муддате қисман ба пешгӯиҳо ҳалал мерасонад.

Дар фарқият бо пешгӯиҳое, ки дар боло зикр намудем, дар амалия пешгӯиҳои на бетағйир, балки бо табдили низоми афзоиши аҳоли дар давраи пешгӯиҳо ба амал бароварда мешавад.

Чи тавре, ки зикр намудем, пешгӯии миқдори умумии аҳоли он қадар аҳамияти муҳим надошта, арзиши ахборӣ дорад. Аз ин рӯ, баҳри ба нақша гирифтани соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пешгӯиҳои дар навбати аввал марбут ба ояндаи ҳаёати аҳоли аҳамияти басо муҳим дорад. Чунин пешгӯӣ аз ҷиҳати техникӣ мураккаб нест. Ин пешгӯӣ бо метод ва ё усули «пешгӯии синну сол» ё «фарзияҳои синнусолӣ» гузаронида мешавад. Ин метод аз он иборат мешавад, ки миқдор ва таркиби аҳоли дар оянда аз ҳисоби ғавтидаҳо кам мегардад ва аз ҳисоби тавлиду одамони омад пурратар мегардад.

Далели асосӣ ва санади муҳим барои пешгӯӣ миқдор ва сохтори аҳоли (табиатан аз рӯи райъпурсии аҳоли) ва фарзияҳои бевоситаи анъанавии афзоиш ва аҳолии муҳочир дар давраи гузаронидани пешгӯиҳо хизмат менамояд. Афзоиш аз рӯи зинаҳои муайян ба инобат гирифтани дараҷаи синну соли аҳоли ва бо чунин ҳадаф, ки ҳар як зинаи пешгӯӣ дараҷаи синнусолии аҳолиро ҳамеша дар ҳадди эътидол нигоҳ дорад. Барои ин шумораи ҳар як гурӯҳи синну соли муайяни (дар ибтидои давраи пешгӯиҳо) аҳоли бо миқдори коэффитсиенти онҳое, ки дар давраи дуҷум низ зиндагӣ доранд, ҷамъ карда мешавад. Барои ҳар як зина дар навбати худ миқдори тахминии тавлидшудагон ба гурӯҳи синну соли хурдсолон илова карда мешаванд. (Аз рӯи ислоҳи эҳтимолии дарозии умри кӯдакон то охири давраи якум). Дар ҳар зиннаи навбатии пешгӯӣ ҳамаи методи анъанавӣ такрор мешавад.

Ин амал ба тариқи риёзӣ чунин сураат мегирад:

$$A_{x+n} = A_x \cdot \frac{e_{x+n}}{e_x} \text{ МП}_x$$

дар ин формула A_{x+n} – пешгӯии миқдори аҳоли дар синни $(x+n)$; A_x – миқдори аҳоли дар давраи аввали синни « x »; n – дарозии фосилаи синну сол (дар навбати худ – дарозии зинаи муайяни пешгӯӣ); e_{x+n} ва e_x миқдори омехтаи аҳолие, ки дар ду давраи пешгӯӣ умр ба сар мебаранд. MP_x – афзоиши муҳочирони синнӣ ва ҷинсӣ мувофиқ бо аломатҳои мусбат ва манфӣ.

Пешгӯии одамон дар якчанд намуд мегузарад. Як намуди андар вақти тахминӣ низоми тағйирнаёбандаи афзудани аҳоли ва як силсила намудҳои дигар – дар вақти тахминҳои мухталиф оид ба тағйиротҳои эҳтимолии дараҷаи тавлид ва фавт гузаронида мешаванд. Дар намуди тахминҳо дар низоми доимӣ афзудани аҳоли дар тӯли тамоми давраи пешгӯӣ, миқдори дарозумрӣ ва таваллуд то интиҳои давраи пешгӯӣ набояд тағйир ёбад.

Одатан, чунин пешгӯӣ имконияти муайян намудани миқдор ва ҳайати ояндаи аҳолиро қаблан надорад, (зеро раванди демографӣ зуд тағйир меёбад). Мақсади чунин намуди пешгӯӣ баҳо додан ба имкониятҳои оқибати муддати тӯлонӣ маҳфуз доштани ҳолати вазъиятҳо, далелҳои демографӣ дар асоси пешгӯӣ гузаронида мешавад.

Дар ҳамин сифат чунин намуди пешгӯӣ ҳатман муҳим ва зарур аст. Вале дар қатори ин намудҳои дигари пешгӯӣ низ дар вақти тахминҳои эҳтимолии тағйиротҳои демографӣ басо муҳим аст.

2. Дурнамои шумораи аҳоли бо низоми дигаргун гардидани вазъи бозтавлиди аҳоли

Ба ҳисоб гирифтани низоми дурнамои шумораи аҳоли бо дигаргунҳои дар оянда ва вазъи тавлидот – масъалаи басо мураккаб аст.

Дар ин бобат имконият танҳо дар он маҳдуд мешавад, ки ба воситаи тахмин ва фарзияҳои эҳтимоли ҳулосаи лозимӣ барорем.

Дар бораи тағйиротҳои ояндаи нишондиҳандаҳои калонсолон, тавлидот ва фавт бо дар назар доштани таҷрибаи гузашта тахмин қабул

кардан мумкин аст. Вале ин дар ҳалли мушкилот, ба мисли баъзе намудҳои математикаи шаклӣ мададрасон набуда, натиҷаи номатлуб хоҳад дод.

Ҳамин тариқ, агар тавлидоти баъди ҷанги солҳои 1914-1918 Руссияро бо тавлидоти ҷанд соли баъди он ба қиёс бигирем, пастравии тавлидотро мушоҳида менамоем. Вале ба ҳисоб гирифтани шумораи аҳоли аз рӯи ҷунин анъанаи пешин, имрӯз ва оянда мутлақо нодуруст аст. Ҷунин амал ва усули кор ба иштибоҳҳо ва натиҷаҳои ғалат мебарад. Зеро ҷун офтоб равшан аст, ки дар солҳои аввали ҷанг бояд тавлидот афзояд. Ҳаллу ҷасли илмии ин масъала бо тадқиқи далел ва санадҳо, нишондодҳои доимоамалкунанда, низоми тавлидот ва бо баҳисоб гирифтани тағйиротҳо сомон меёбад.

Танҳо бо ҷунин метод алоқаи узвии дурнамоии шумораи аҳоли бо нақшаи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат таъмин карда мешавад.

Афзоиши тавлид ва зиёд гардидани ҷавт аз мувофиқати миёнаи нишондиҳандаи афзоиши гурӯҳи ҷудогонаи аҳоли иҷтимоӣ, шаҳрӣ ва амсоли ин гувоҳӣ медиҳад, ҳар як нишондиҳанда аз гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ва аз муносибати миқдории онҳо вобастагӣ дорад.

Тағйиротҳои охирин инкишофи хоҷагии халқ, пеш аз ҳама ба мувозинати дурнамои меҳнат вобаста аст. Барои равшан шудани масъала махсусан, ҷудо намудани ҷунин гурӯҳҳои аҳолие, ки нишондиҳандаи тавлидот бештар фарқ мекунад (шаҳрӣ ва аҳолии деҳот; гурӯҳҳои ҷамъиятӣ –коргарон, меҳнаткашон, хизматчиён), бисёр зарур аст. Барои гирифтани натиҷаи дилхоҳ аз нишондиҳандаҳои ин гурӯҳҳо лозим меояд, ки онҳоро аз рӯи вазн ба ҳисоб гирифт. Дар шумораи синну соли муайян, ё ин ки муносибати умумии ин гурӯҳҳо бо табақаҳои дигари аҳоли таҳқиқ карда мешавад. Барои дурнамои шумораи низоми афзоиш лозим меояд, ки таносуби вазни онҳоро бо тағйиротҳои ҳаياتи аҳоли иваз намуд. Масалан, агар аз рӯи барӯйхатгирии 1979 аҳолии шаҳр 62%-ро ташкил диҳад, он гоҳ ҳар як нишондиҳандаи афзоиши

тавлид ва ҳар як коэффитсиенти зиёд гардидани ғавт мумкин аст ба ҳисоби миёна бо таносуби нишондиҳандаҳои аҳолии шаҳр ва деҳот дар вазни 62 ва 38% (агар имконияти тафриқавии ҳар як синну солро муайян кардан набошад)-ро ташкил диҳад. Агар минбаъд боз дар таносуби байни аҳолии шаҳр ва деҳот тағйироте рух диҳад, он гоҳ ҳамон нишондиҳандаҳоро бори дигар, бояд аз нав баркашид. Дар он сурат андозаи тағйиротҳоро барои дурнамои низоми афзоиши аҳоли муайян кардан имконпазир мегардад. Ғайр аз ин, таъсири тағйирпазири муносибати аҳолии шаҳр ва деҳоти ҷумҳури низ мавриди назар қарор хоҳад гирифт.

Роҳи дигаре, ки ба тарзи автоматии баркашидан таъмин мегардад, дар он аст, ки ҳамаи маълумотҳои дурнамои шумораи аҳоли на фақат аз рӯи гурӯҳҳои синнусолӣ ва ё чинсӣ, балки бо дигар сифатҳояшон: синну сол, чинс, шаҳр –деҳот ва амсоли ин, бо назардошти таваллуд, ғавт ва гузариш ба дигар гурӯҳи синну солӣ, санҷида мешавад. Ин намуди кор ба масъалаи муҳоҷират низ дахл хоҳад кард.

Тағйиротҳои ояндаи низоми бозтавлиди аҳоли мумкин аст дағалона баҳо дода шавад. Бинобар ин, чунин баҳодихиро ҳар сол гузаронидан мақсаднок нест. Дар заминаи таҳлили ҳаматарафа баҳо додани низоми нишондиҳандаҳо дар давраи охирин ва ба даст овардани натиҷаи ҳамаи фарқиятҳо басанда аст.

Дар вақти ба ҳисоб гирифтани шумораи ғавтидагон коэффитсиенти боқимондаи онҳо ҳатман бароварда шавад.

Тағйиротҳои ояндаи нишондиҳандаҳо чи тавре, ки қабул карда шавад, бо мурури вақт аз рӯи андозаи ошкор намудани моҳияти ҳақиқии он, ки дар ҳудуди муайян гузаронида мешавад, бояд таҳрир карда шавад. Воқеан, ин маънои онро надорад, ки ҳисоби дурнамо бояд дар заминаи ҳар як нишондиҳандаи кӯтоҳмуддати ноустувор аз нав санҷида шавад. Ин ноустуворӣ мумкин аст характери тасодуфиро ба миён оварад ва таҳриру таҳқир аз рӯи таҳминҳои тасодуфӣ дар бобати тағйиротҳои ояндаи низоми афзоиш муддати тӯлонӣ номатлуб аст.

Масалан, агар, дар соли якуми давраи ҳисоботӣ вабо омада бошад, он гоҳ ин барои зиёд нишон додани ғавти аҳоли омили асосӣ намешавад. Зеро тахминҳо оид ба ғавтидагон баъд аз 10 ё 20 сол дида санҷида мешавад. Ва агар дар муддати якчанд сол нишондиҳандаҳо тағйиротҳои дар асл назаррасро нишон диҳад ва аз пастравии тахминҳо огоҳ намояд, он гоҳ таҳриру тақрир гузаронидан ҳатман зарур аст.

Ва ҳатто барои таҳрири (кам ё зиёд кардан, кӯтоҳ кардани маводҳои санҷиш) тахминҳо оиди низом ягон асосе набошад ҳам, ҳуди ҳисобот бояд тақрир ёбад. Чунки хоҳу нохоҳ дар охири ҳар як соли супоришгашта миқдор ва таркиби аҳоли дар сурати пастравии тасодуфӣ аз ҳисоби маълумотҳои дурнамо фарқ мекунад. Баъди гирифтани далелҳои аслии барои ҳар сол аз нав гузаронидани ҳисобот дар заминаи ин далелҳо – бо мувофиқати санадҳо, бо истифодаи низоми нишондиҳандаҳои бозтавлиди аҳоли ё бо натиҷаҳои навини қабули қарору супоришот (чунки мумкин аст базае, ки маводро қабул мекунад, тағйир ёбад) ё тағйири тахминҳо оид ба низоми бозтавлиди аҳоли дар охири давраи ҳисобот лозим меояд.

3. Пешгӯии ғавтидагон бо сабаби марг

Аз навиштаҳои боло чунин бармеояд, ки мушкилоти муайян намудани ояндаи аҳоли на дар ҳисобу китоби техникӣ, балки дар қабули бештари чунин тахминҳое, ки дар муносибати низоми бозтавлиди аҳоли меафтад. Ҳангоме, ки суҳан дар боби тавлид меравад, пешомади самаран аз ин ва ё он ҷамъомадҳои баландшавӣ ё пастравии тавлидотро ба ҳисоб гирифтани зарур аст. Барои муқоисаи ояндаи наздик аз манбаъҳои ахбори махсус, чун таҳқиқи андешаҳо дар хусуси пешомадҳо ё шумораи атфол ва ғайра истифода бурдан мумкин аст. Дар вақти пешгӯии ғавт имконияти нисбатан бевоситаи ба ҳисоб гирифтани пастравӣ ё кам гардидани амалиёт ва ё сабабҳои ғавтидан пайдо карда мешавад. Дар асл, моҳият ва аҳамияти чунин чорабиниҳо аз он иборат аст, ки барои

бардавомии ҳаёти одамон кӯшишҳо ба ҳарч бидиҳад ва аз оқибати баъзе нохушиҳо ҷомеаро огоҳ намояд. Зеро ҳар як пешгӯии вақеӣ ба муқобили сабабҳои асосии фавтидани одамон ва гурӯҳҳои алоҳида (қудакон, калонсолон, занон ва ғайра) нигаронида мешавад. Фавтидан аз сабаби бемориҳои мухталиф ва омилҳои дигари ҷамъиятӣ амиқ муайян карда мешавад.

Кам гардидани беморӣ дар натиҷаи гузаронидани ин ё он чорабиниҳои профилактикӣ мумкин аст дар як қатор мавридҳо шумораи онҳоро муайян намояд. Танҳо бо чунин роҳ метавон нақшаи пешакиибарҳам задани бемориҳои гузаранда ва хавфнокро мураббат сохт ва сар задани онро дар ин ё он минтақа муайян намуд. Баъзан бо роҳи тоза намудани обанборҳо, қабул намудани қарорҳои пешакии дахлдор ва дигар чорабиниҳо ҳифзи сиҳат ва солимии ҷомеа нигоҳ дошта мешавад.

Ҳангоми ҳатман дар беморхона ҳобонидани бемориҳои гузаранда, мумкин аст дар асоси паҳн намудани таҷрибаи гузашта сафи чунин бемориҳоро кам намуд. Зимни таҳлили беморон ё васеъ намудани истифодаи амалиёти профилактикӣ маълум мешавад, ки бо кадом роҳу усулҳо пеши роҳи чунин беморӣ боздошта шавад.

Дар як қатор мавридҳо мумкин аст, баҳои мусбат додан ба чунин чорабиниҳо номуносиб ояд. Зеро агар чунин профилактикаи беморон сафи онҳоро кам накарда, баръакс натиҷаи номатлуб диҳад, он гоҳ сабаби мазаммат ва маломати мардум хоҳад шуд.

Дигар ин ки мумкин аст барои паст нишондани бемории умумӣ, истифодаи баъзе воситаҳои навини табобатро ба андозаи 5 маротиба зиёд намудан лозим меояд. Ба шарти он, ки воситаҳо қаблан 20% истифода шуда бошад, ба ҳамин тариқ, моҳият ва аҳамияти чунин чорабиниҳоро дар паст нишондани беморӣ ва сабабҳои кам намудани фавти аҳоли шуморидан раво аст.

4. Дурнамоии миқдори аҳоли ва муҳоҷират

Дар ҳама шароит чунин ҳолатҳои ҳаёти иқтисодӣ – чун муҳоҷират бояд дар алоқамандӣ бо ҳамаи дигар нақшаҳои ҳоҷагии халқ ба ҳисоб гирифта шавад. Албатта, ин маънои онро надорад, ки нақшаи ҷойгиршавии одамони алоҳидаро пешакӣ омода созанд. Нақша танҳо тақсимои қувваҳои меҳнатӣ ва умуман аҳолии байни ҳудуди ҷумҳуриро бояд дар назар дошта бошад, ба шарте ки ин барои инкишофи босуръати ҳоҷагии халқ зарур бошад. Дигар ин ки мувозинати иқтисодӣ ва дигар омилҳои ба кӯчидан ноил будани аҳолиро бояд созмон дод. Аз ин ҷо равшан мешавад, ки иҷрои нақшаи муҳоҷирин бе ягон вазъ набояд масъалаи характери роҳбарикунандагӣ дошта бошад.

Модоме, ки дар нақша ҷойивазкунии ҳаёти меҳнатӣ аз як ҷой ба ҷои дигар дар назар дошта шудааст, вазифаи ҳисобот дар он аст, ки ҷойгиршавии умуман, аҳолиро муайян намояд ва дар ҳисоби дурнамои худ ба назар бигирад. Барои ноҳияҳои ҷудогона ва шаҳрҳо ба қайд гирифтани муҳоҷиршавӣ боз ҳам муҳимтар аст.

Дар чунин вазъият, вазифаи аввалиндараҷа махсус омӯхтани гурӯҳи муҳоҷиринро талаб менамояд. Ҳаёти он хусусиятҳои хосро дорост: **якум**, қисми бештари муҳоҷирон бо ҳаёти пештари оилавӣ алоқадор аст ва аз онҳо ва ҳамсояҳо дил канда наметавонад, **дуввум**, ҳатто оилаи муҳоҷиршаванда аз рӯи андоза ва ҳаёт аз оилаҳои дар ҷояшон монда фарқ мекунад.

Ҳаёти муҳоҷирон аз ҷиҳати синнусол ба гурӯҳҳои зайл қисмат мешаванд: гурӯҳи қобили меҳнат буда нисбат ба шумораи тамоми гурӯҳ ҷавононро ташкил медиҳад. Гурӯҳи дигар қобили меҳнат нестанд, ки қисми аҳолияшро ташкил медиҳад.

Аз рӯи зуд аз худ намудани одамони синну соли қобили меҳнат ва ҷинс масъалаи муҳоҷиршавии онҳоро ҳал намудан осонтар аст.

Масалан, дар гузашта баъзе ҷиҳатҳои синну соли, ҷинси гурӯҳҳо омӯхта мешуданд. Мисол мардони 20-24 сола зимни зуд кам гардидани

ин гурӯҳи аҳоли (дар миёнаи солҳои 60-уми оқибати ҷанг) дар ҳамон меъёри пештара дар муҳоҷират мебошад. Ба ҳайси яке аз имкониятҳо ҳалли роҳи зерини масъала чунин аст. Муҳоҷирони дар солҳои пешин омада аз рӯи ҷинс ва синну сол қисмат карда шуда ва барои ҳар як гурӯҳ аз рӯи муносибати шумораи аҳоли ва нишондиҳандаҳо муҳоҷирон ҳисоб карда мешавад. Дар ин нишондиҳандаҳо миқдори ҷинсу синну соли гурӯҳҳои аҳоли барои давраи пешгӯӣ ҷамъ карда мешавад. Натиҷаи ба даст оварда қисм ба қисм зиёд ва ё кам карда мешавад.

Аз ҳисоби умумӣ кам кардани шумораи муҳоҷирони аҳолии ноҳияҳои муҳоҷиршаванда ба ноҳияҳои дигар, албатта, ҳам аз ҷиҳати миқдор ва ҳам аз ҷиҳати таркиби аҳоли тағйир меёбад. Бинобар ин, ҳисоби сабтгардида баъд аз тамомшавии дурнамои ҳисобот бе ҳисоби муҳоҷирон имконпазир аст. Вай бояд сол то сол ҳаллу фасл гардад. Ҳамин тавр, дурнамои ҳисоботӣ дар шакли яклухт ва дар мавриди дигар гузаронида мешавад. Аз рӯи ҳудуди минтақа (бо назардошти тавлид ва умри он) ҷойивазкунӣ барои як сол гузаронида мешавад. Баъд аз ин, бо роҳи қайдгирӣ муҳоҷирин ба ҳисоб гирифта шуда, натиҷаи он дар ҷадвали аҳоли дар охири сол навишта мешавад. Сипас, ҷойивазкунӣ боз барои як сол гузаронида мешавад.

Бо ҳамин таркиби ҳисоби муҳоҷирон зуд низоми бозтавлиди аҳоли дар ҷои овардаашон ба қайд гирифта мешавад. Бар замми ин, майли муҳоҷирон дар ҷои нави низоми такрористеҳсол мешавад муддати тӯлонӣ маҳфуз дошта мешавад. Ин ҳисоб ва бақайдгирӣ беғалат аст. Агар чунин гурӯҳи муҳоҷирон (аз рӯи андоза, таркиб, ҷои рафтан) ба ҷое оваранд, ки пеш ҳам дар ин ҷо муҳоҷирон зиндагӣ мекарданд, он гоҳ низоми бозтавлиди муҳоҷирони нав бо танзими миёна нисбат ба муҳоҷирони доимии аҳоли ба қайд гирифта мешавад.

Чунин воситаи ҳисоб аз он гувоҳӣ медиҳад, ки муҳоҷирон низоми ҷои рафтанишонро нигоҳ медоранд. Дар чунин ҳолат бо дурнамои ҳисобот бе қайдгирии муҳоҷирон амал намудан мумкин аст. Сипас, аз ҷои рафтанишон контингенти муҳоҷиронро аз рӯи синну сол бо низоми

пештара ихтисор намуда ва дар рӯйхати аҳолии ҷои навашон илова намудан лозим аст.

Дар ҳақиқат қор, низоми бозтавлиди муҳочиронро низоми ҷои рафтанашон ва низоми наву дигар низомҳо, ки ҷой дошта бошанд, зимни тадриҷан гузариши аз як низом ба дигар низом дуруст намеояд. Низоми бозтавлиди муҳочирон аксар мавридҳо аз рӯи далелҳои онҳо (ҳичрати қисми оила, душвории ҷои нава, канда шудани алоқа бо ҷои пешина ва амсоли ин) муайян карда мешавад. Ҳалли нисбатан дурусти вазифа истифодаи низоми махсуси бозтавливид ва хусусиятҳои хоси онҳоро тақозо дорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Раҳмонов Э.Ш. Танзими оила – кафолати рушди устувори ҷомеа – Душанбе, 2002
2. Антонов А.И. Социология рождаемости. – М., 1980
3. Боярский А.Я., Валентей Д.И., Вишневский А.Г. и др. Курс демографии. – М., 1985
4. Бедный М.С. Демографические факторы здоровья. – М., 1984
5. Борисов В.А. Демография. – М., 1999
6. Валентей Д.И., Кваша А.Я. и другие. Основы демографии. Учебник. – М., 1990
7. Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд в будущее – М., 1982
8. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985
9. Исламов С.И. Семья и быт. – Душанбе, 1988
10. Исламов С.И. Демография ва тамоилҳои тараққиёти демографии минтақаӣ / зери таҳрири проф. Мамадназарбеков М.Н. – Душанбе, 1992
11. Исламов С.И., Мирчалолова М. Демография Таджикистана в переходной экономике. – Душанбе, 1999
12. Исламов С.И., Акрамова Х. Социально-демографические проблемы женщин Таджикистана в условиях перехода к рыночной экономике. – Душанбе, 2000
13. Исламов Ф.С. Некоторые проблемы миграции населения Таджикистана в переходный период. – Душанбе, 1999
14. Кваша А.Я., Демографическая политика в СССР. – М., 1981
15. Косимова М. Репродуктивное здоровье и планирование семьи в Республике Таджикистан - В сб.: Социально-демографическая ситуация в переходной экономике Таджикистана. – Душанбе, 2000

**Дар матбааи нашриёти «ЭР ГРАФ» чоп шудааст.
Қоғози офсетӣ. Андозаи 60x84 1/16. Ҳуруфаш адабӣ.
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 7,5. Адади нашр 1000.
Супориши № 15. Нарҳаш шартномавӣ.**
